

ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA

2017/1

AZ ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA ALAPÍTVÁNY FOLYÓIRATA

ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA

2017/1

AZ ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA ALAPÍTVÁNY – APA – FOLYÓIRATA

Alapítás éve: 1998

Megjelenik a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem
és a Debreceni Egyetem együttműködésének keretében,
a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával.

A szerkesztőbizottság elnöke

Prof. dr. Hunyady György

E-mail: hunyady.gyorgy@ppk.elte.hu

Szerkesztőbizottság

Demetrovics Zsolt	Faragó Klára
Jekkelné Kósa Éva	Juhász Márta
Kalmár Magda	Katona Nóra
Király Ildikó	Kiss Enikő Csilla
Molnárné Kovács Judit	N. Kollár Katalin
Münnich Ákos	Szabó Éva
Urbán Róbert	

Főszerkesztő

Szabó Mónika

E-mail: szabo.monika@ppk.elte.hu

A szerkesztőség címe

ELTE PPK Pszichológiai Intézet
1064 Budapest, Izabella u. 46.

Nyomdai előkészítés

ELTE Eötvös Kiadó

E-mail: info@eotvoskiado.hu

Kiadja

az ELTE PPK dékánja

ISSN 1419-872 X

TARTALOM

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

A művészet iránti nyitottság és művészi reklámtípusok hatásossága	7
---	---

Balázs Katalin – Barkó Mária

Ideological orientation and life satisfaction in older adults: The mediating role of commitment to societal values	29
--	----

Szabó, Ágnes – Pálincás, Réka – Miklós, Nóra

Szkizofréniával élők megbélyegzettségének mérése	41
--	----

Sztancsik Veronika – Máth János – Pék Győző

MŰHELY

„Kutatás közben” – A 7–13 éves sportoló gyermekek szüleivel kapcsolatos kétszempontú sportszülői támogatás kérdőívcsomag magyar változatának bemutatása.....	61
--	----

Széplaki Anita – Bachmann Patrik – Simon Judit – Kovács Krisztina – Gyömbér Noémi – Smohai Máté

Az áldozathibáztatás pszichológiai magyarázatai. – A kontroll szerepe az áldozatsegítésben	77
--	----

Z. Papp Zsuzsanna

MÓDSZERTAN

A Rövid Szexuális Attitűdök Skála (BSAS) magyar adaptációja	101
---	-----

Csonka Balázs – Szabó Mónika – Szabó Ágnes – Hevesi Krisztina

Az elnyomás támogatása vagy az egyenlőség ellenzése? Az új Szociális Dominancia Orientáció Skála (SDO7) vizsgálata.....	115
---	-----

Faragó Laura – Kende Anna

KÖNYVISMERTETÉS

Terápia és rendszerszemlélet – Könyvismertetés	139
--	-----

Iszáj Fruzsina

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

A MŰVÉSZET IRÁNTI NYITOTTSÁG ÉS MŰVÉSZI REKLÁMTÍPUSOK HATÁSOSSÁGA

BALÁZS Katalin – BARKÓ Mária

Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézet, Debrecen, Egyetem tér 1.

balazs.katalin@arts.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a művészetek iránti nyitottság hogyan befolyásolja a művészi reklámok hatásosságát (tekintve a tetszést, a becsült hatásosságot és a reklámok emlékezetességét). A művészi reklámok eltérő típusai különböztethetők meg: reklámok, melyekben ismert műalkotások szerepelnek; művészi kifejezésmódot alkalmazó reklámok; és kreatív reklámok. A művészet iránti nyitottság művészi reklámkategória specifikus hatását is vizsgáltuk. Jelen vizsgálatban a művészet iránti nyitottságot előhangolással, kísérletesen váltottuk ki. *Minta:* Az adatelemzésben felhasznált 162 fős minta érettségivel rendelkező fiatal felnőttekből áll, akik a kérdőívet online módon töltötték ki. *Módszer:* A kérdőíves vizsgálatban a művészi vagy kontroll-előhangolást követően a vizsgálati személyek 24 nyomtatott reklámot értékelték (6 semleges, 6 művészeti alkotást szerepeltető, 6 művészi kifejezésmódot alkalmazó, illetve 6 kreatív reklámot). Ezután a reklámokkal szembeni általános attitűdjüket mértük fel, majd felidéztek hármat a bemutatott reklámok közül. *Eredmények:* Az empirikus adatok alapján a művészi kifejezésmódot alkalmazó alkotás jelleggel bíró reklámok voltak a leginkább hatásosak a minta egészét tekintve. A kontrollhelyzetben a művészi kifejezésmódot alkalmazó és a kreatív reklámok tetszettek jobban és tűntek hatásosabbnak a vizsgálati személyeknek. A kísérleti csoportban az összes művészi reklám hasonlóan tetszett és hatásosnak tűnt (a semlegesnél hatásosabbnak), de a művészi alkotást tartalmazó reklámokból idéztek fel a legtöbbet. A művészi előhangolás hatása leginkább a művészi alkotást megjelenítő reklámok esetében érvényesült: megítélésük is pozitívabb volt, és pontosabb reklámleírásokat is adtak a kísérleti helyzetben, mint a kontrollhelyzetben. *Kulcsszavak:* művészi reklám, művészet iránti nyitottság, előhangolás, hatásosság

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány célja a művészet iránti érdeklődés egy speciális aspektusának, a mű-

vészet iránti nyitottság hatásának vizsgálata művészi reklámok különböző típusai esetén.

A reklám az alkalmazott művészeti ágak közé sorolható, már kialakulásától kezdve

szívesen emel át hatásesszközöket a művészektektől (például Mucha vagy Toulouse-Lautrec plakátjai; Sas, 2007). Általánosságban elmondható, hogy művészi reklámoknak tekinthetjük mindazon reklámokat, melyek a fogyasztók számára művészi értékkel bírnak. Kvalitatív vizsgálatok alapján (Balázs és Barkó, 2014) a művészi reklámoknak három nagyobb csoportját különböztethetjük meg: a *művészi alkotást tartalmazó reklámokat* (1); a *művészi kifejezőmódot alkalmazó reklámokat* (2) és a *kreatív reklámokat* (3).

A művészi reklámok konkrét értékelését számos extra- és intraperszonális tényező befolyásolhatja (Barkó és Balázs, 2013), melyek közül egy fontos tényező a művészekre való nyitottság. A későbbiekben kifejtett vizsgálatban kontextuális előhangolással átmenetileg befolyásoltuk a vizsgálati személyek egy csoportjának művészetek iránti fogékonyságát, míg a kontroll vizsgálati csoport esetén nem történt ilyen előhangolás.

A vizsgálat célja annak feltérképezése, hogy a művészi reklámok különböző kategóriái az átlagemberre és a művészetek iránt az átlagosnál nyitottabb emberekre különböző mértékben hatnak-e (tekintve a tetszést, a becsült hatásosságot és az emlékezetességet). Célunk annak vizsgálata, hogy eltér-e a két csoport értékelése a kategóriák mentén, és ha igen, akkor egyszerűen a művészetek iránt nyitottabbak pozitívabban értékelik a művészi reklámokat, vagy vannak eltérések reklámkategóriánként a hatásban (interakciós hatások vizsgálata). Továbbá a vizsgálatban művészi reklámok mellett semleges, kontrollnak nevezhető reklámingereket is alkalmaztunk, hogy művészi jellegének pozitív hatását is ellenőrizzük.

MŰVÉSZI REKLÁMOK

A vizsgálat fókuszában álló művészi reklámok definiálása nehézkes: a szakirodalomban szó esik művészi reklámokról, azonban nem jelenik meg egzakt, tudományos definíció. Ez fakadhat a művészet definiálásának nehézségéből, valamint abból is, hogy a művészet és a reklám közötti viszony nem tisztázott (például Papp-Váry, 2012). Hagvedt és Patrick (2008) fogyasztói fókuszú művészetdefiníciója a következőképpen szól: „művészet az, amit a befogadók annak tartanak” (380). Ezt alapul véve a művészi reklámok olyan reklámok, melyeket a fogyasztók művésztartanak. Megjelenésbeli változékonyságuk ellenére a művészi reklámok két úton képesek pozitív benyomást kialakítani a fogyasztóban: a pozitív esztétikai tapasztalat révén (Patrick és Peracchio, 2010); illetve a művészetekkel kapcsolatos – elsősorban pozitív töltetű – reprezentációk aktiválása révén (például Hagvedt és Patrick, 2008; Hetsroni és Tukachinsky, 2005).

A művészetek esztétikai értékfogyasztókra gyakorolt általános kedvező hatását számos vizsgálat demonstrálta (például Hagvedt és Patrick, 2008; Patrick és Peracchio, 2010). A művészi reklámok hatásosságát azonban számos intra- és extraperszonális tényező befolyásolja (lásd Barkó és Balázs, 2013). A szakirodalom alapján releváns extraperszonális tényezők: újszerűség, prototipikuság és kreativitás, érthetőség, szépség. Az intraperszonális tényezők közül pedig érdemes kiemelni a szakértelmet, a művészet iránti érdeklődést, illetve a befogadó érzelmi állapotát.

Egy fókuszcsoportos interjúsorozat és egy kérdőíves vizsgálat alapján (Balázs és Barkó, 2014, megjelenés alatt) azt mondhatjuk, hogy a reklámok művészi voltának meg-

ítélését befolyásolja a reklám újszerűsége és szépsége. A hatásosság (mint tetszés, szubjektívan megélt hatásosság, figyelemfelkeltő képesség, emlékezetesség) egyes dimenzióival a reklámok művészi jellegét meghatározó újszerűség és szépség eltérő mértékben vannak összhangban. Továbbá az eredmények alapján a tetszés és a szubjektíven megélt hatásosság bizonyult leginkább érzékenynek a reklámok művészi jellegére.

Jelen vizsgálat célja annak vizsgálata, hogy a művészetek iránti érdeklődés, konkrétan a művészet iránti nyitottság szerepet játszik-e a művészi reklámok hatásosságában. A művészetek iránti érdeklődés művészi reklámokra gyakorolt hatását nem személyi változóként, hanem előhangolás segítségével modellezve vizsgáljuk. Azaz tulajdonképpen a művészetek iránti nyitottságot idézzük elő kísérletesen, és ennek hatását mérjük fel. Az indirekt módszer miatt a művészetek iránt érdeklődők viselkedése ettől eltérhet, viszont az eredmények a befogadásra való fokozott nyitottság izolált hatását jól mutathatják (ami a gyakorlatban előfordulhat, például színház-, múzeumlátogatás után). Jelen vizsgálat tárgyát képezi továbbá, hogy a művészet iránti fokozott nyitottság hatása általánosan pozitívvan hat-e a művészi reklámok hatásosságára, vagy a hatás kategóriaspecifikus.

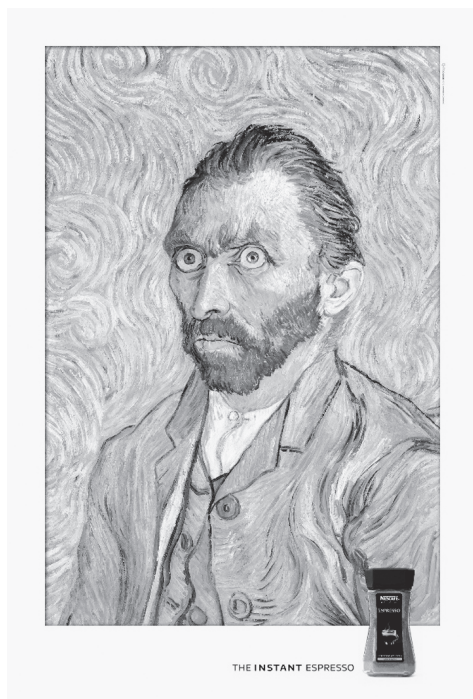
A művészi reklámok típusai

A művészi reklámokkal kapcsolatba hozható szakirodalmak a leggyakrabban a művészi jelleg egy-egy aspektusát vizsgálják a fogyasztóra nézve. Voltak olyan vizsgálatok, melyek inkább a reklámokban szereplő művészeti alkotások hatását vizsgálták (például Hagtvedt és Patrick, 2008; Hetsroni és Tukachinsky, 2005; Huettl és Gierl, 2012), illetve olyanok, melyek a kreatív reklámokat vizsgálták, melyek esztétikai vagy művészi

értékkel bírtak (például Reinartz és Saffert, 2013; West, Caruana és Leelapanyalert, 2013). Egy fókuszcsoportos vizsgálatban arra kértük a potenciális fogyasztókat (N = 6), hogy a megbeszélésre keressenek általuk művésztípusok értékelt reklámokat, majd több ülés alatt kifejtették, hogy szerintük mi az, ami művészivé teszi őket, és a reklámokról a teljes csoport is kifejtette véleményét. A reklámok diverzitásának ellenére sikerült azonosítanunk gyakran visszatérő elemeket: alkotásjelleg, kreativitás, szimbolikus jelleg, művészi eszköztár, szépség, letisztultság, kifinomultság, képregényszerűség, rajzoltág, ötletesség, szokatlan perspektíva, illetve formabontó jelleg (Balázs és Barkó, megjelenés alatt). A szakirodalom és a fókuszcsoportos interjúk alapján a következő jellemzőkkel bíró főbb típusok különböztethetők meg: művészi alkotások szerepeltetése; művészi kifejezés mód használata (például grafika, képregényszerűség); kreatív reklámok.

Művészi alkotást megjelenítő reklámok

Előfordul, hogy a reklámokban közismert művészi alkotásokat vagy azok módosított változatát helyezik el (lásd például az 1. ábrát, melyen van Gogh *Őnarcképe* látható). Hetsroni és Tukachinsky (2005), Hagtvedt és Patrick (2008) és Huettl és Gierl (2012) vizsgálatai alapján azért lehetnek a művészi alkotásokat tartalmazó reklámok hatékonyak, mert aktivizálják a művészetekkel kapcsolatos mentális reprezentációinkat, amelyek a szépséghez, a presztízshez, a kifinomultsághoz vagy a luxushoz köthetők. Ezen asszociációk kapcsolódnak a termékhez a reklám által, mely hatást Hagtvedt és Patrick (2008) *művészi transzfernek* nevez. A művészi reklámok egyik típusában tehát ismert művészi alkotások vagy azok módosított változatai szerepelnek.

1. ábra. Példa művészi alkotást tartalmazó reklámra

(Forrás: www.adeevee.com/aimages/201409/30/nescafe-van-gogh-american-gothic-mona-lisa-print-364844-adeevee.jpg)

Művészi kifejezésmódot alkalmazó reklámok

A művészi kifejezésmódot alkalmazó reklámok tipikus példái azok a szecessziós reklámplakátok, melyeket Mucha vagy Toulouse-Lautrec készített a 20. század fordulóján, vagy az Andy Warhol által pop-art stílusban készített reklámplakátok. Az ilyen típusú reklámok főbb jellemzője, hogy a reklám kivitelezésében hangsúlyosan jelen van valamely művészi alkotásokban gyakran használt kifejezésmód, kifejezőeszköz, ami alkotásjelleggel kölcsönöz a reklámnak (lásd a 2. ábrán látható reklámot).

2. ábra. A Purell Hand nevű kézfertőtlenítő reklámplakátja

(Forrás: www.creattica.com/ads/purell-hand/24382)

Ezek a reklámok eredetibbek, mint a művészi alkotásokat szerepeltető reklámok, hatássosságuk a termék által inspirált művészi alkotásban rejlik, a pozitív esztétikai élmény megéléséből származik. A reklám vizuális műalkotásnak tűnik. A fókuszcsoporthozban is megjelent az alkotásjelleg mint művészi jelleget meghatározó szempont, illetve számos reklám esetében megemlíttették a festményszerűséget is.

Kreatív reklámok

Számos művészetdefinícióban megjelenik a kreativitás, például Dudek (2011) szerint a művészet nem más, mint „a kreatív képesség olyan vizuális formákban történő kifejezése, mint a festészet vagy a szobrászat” (99). Hagtvedt, Hagtvedt és Patrick (2008)

is azt találták, hogy a műalkotások megítélésakor az érzelmi tényezőkön kívül a műalkotások észlelt esztétikai vonzereje és kreativitása egyaránt szerepet játszanak.

3. ábra. Példa kreatív reklámra
(Forrás: www.dijnyertes.hu/?id=1554)

Sasser, Koslow és Kilgour (2013) a reklámok kreativitásával kapcsolatban megjegyzik, hogy a kreativitás magában foglalja az originalitást és a megfelelőséget; a megfelelőségben pedig fontosnak tartják a stratégiai és művészi szempontokat is. West és munkatársai (2013) reklámversenyeken az értékelési gyakorlatot vizsgálva azt találták, hogy a zsűri a kereskedelmi célok mellett fontos szerepet tulajdonít a művészi szempontoknak is. Reinartz és Saffert (2013) kreatív televíziós reklámokkal kapcsolatos vizsgálatában a Torrance-féle kreativitásdefinícióból indult ki, melynek része a művészi érték. A kreativitás megjelent továbbá a fókuszcsoporthoz

beszélgetésben is, mint olyan tulajdonság, ami a fogyasztók szerint művészivé tehet egy reklámot.

Így tehát a kreatív reklámok is esztétikai élményt válthatnak ki a fogyasztókból. Ezeknél kiugró, hogy formabontóak, ugyanakkor nem lehet fel bennük művészi kifejezés-mód (például grafika). Ezek olyan reklámok, amelyekben a termék kreatív megjelenítési módja esztétikai értéket kölcsönöz, ahogy ez a 3. ábrán is látható. A reklám egy cukormárkát reklámoz, és annak egy gyakori felhasználási módját, a lekvárkészítést szemlélteti, nem egy hagyományos formában: a gyümölcsüveg metaforáját létrehozva. Itt nem a művészetekre jellemző vizuális kifejezési mód, hanem a kreatív vizuális metafora okoz esztétikai élményt. Tehát a kreatív reklám is egy művészi reklámtípusnak tekinthető.

A művészi jelleg általános hatása

Bár a művészet meghatározása mind térben és időben nagy változatosságot mutat még egy kultúrán belül is, az emberek számára nem okoz különösebb nehézséget a termékek művészi megítélése (Hagvedt és Patrick, 2008). Hagvedt és Patrick (2008) arról számolnak be, hogy a fogyasztóknak valószínűleg van egy általános sémája a művészetekkel kapcsolatban. Ha a termékeket művészeti alkotásokkal társítjuk, akkor a művészeti alkotások által aktivált általános pozitív konnotációk képesek előnyösen befolyásolni a társított termék fogyasztói megítélését (*művészi transzferhatás*). Huettl és Gierl (2012) szintén képes volt demonstrálni ezt, bár a pozitív hatás inkább akkor érvényesült, ha a terméket, például egy laptopot vagy egy utazótáskát, hedonista terméknek állítottak be (melynek fogyasztása emocionális töltettel bír), nem pedig funkcionálisnak.

Hetsroni és Tukachinsky egy korábbi vizsgálata szerint (2005) a hirdetőik igyekeznek kiaknázni a fogyasztók művészetekkel kapcsolatos reprezentációit. A szerzők 2002-ben megjelent izraeli hetilapokat néztek át, melyből random módon választottak ki reklámokat úgy, hogy minden egyes hónapban körülbelül 20 reklám legyen, ami utal a művészetekre, és ezen felül 20 olyan reklám, mely nem tartalmaz ilyen utalást. A merítés eredményeként 244 olyan reklám szerepelt a vizsgálatban, ami utalt a művészetekre, és 283 olyan, ami nem. Az általuk megvizsgált művészetre utaló reklámok között 65%-ban olyan műalkotások szerepeltek, melyeket a fogyasztók klasszikusan a művészetekhez társítanak, mint például a *Mona Lisa*.

A legtöbb ember számára a művészet pozitív értéket és asszociációt hordoz (Hagtvéd és Patrick, 2008; Halász, 2006; Hetsroni és Tukachinsky, 2005), de vannak, akik nagyobb nyitottsággal fordulnak a művészetek és az esztétika felé. Lindauer (1983) befogadás szempontjából megkülönböztet egy ún. *esztétikai személyiséget*, amelyre jellemző, hogy aktívan részt vesz esztétikai eseményeken, „mint néző vagy hallgató érzékenységet mutat irántuk” (497.). Kárpáti (1994) szerint az *esztétikai érzékenység* többdimenziós fogalom és nehéz definiálni, de része a nyitottság, a motiváció az esztétikai ingerek befogadására. Továbbá a vizuális érzékenység fejleszthető, és jelentős egyéni különbségeket mutat. A művészetek és az esztétikai élmények iránti érzékenység befolyásolhatja a művészi reklámok értékelését. A művészetek iránti érdeklődés és nyitottság közötti eltérést jelen cikk esetében úgy értjük, hogy a *művészet iránti érdeklődés* motiváció a művészi alkotások befogadására, ami egy személyiségjellemző, és számos más jellemzővel együtt jár, mint például a szakértői

hatás művészeti alkotások esetében. Ugyanakkor a *művészet iránti nyitottság* a művészet iránti érdeklődésnek egy aspektusa, egyszerűen a fokozott motiváció a művészi alkotások befogadására, ami kontextuális ingerek hatására időlegesen is kialakulhat a hétköznapi napokban. A továbbiakban bemutatott vizsgálatban a művészet iránti nyitottság időleges megnövelése történik meg.

AZ ELŐHANGOLÁS HATÁSA

Az *előhangolási paradigmák* azon a feltevésen alapulnak, hogy egy inger által történő aktiválás révén az adott tudástartalom vagy mentális reprezentáció hozzáférhetősége (időlegesen) megnő, így azt könnyebben tudjuk előhívni (Yi, 1990). A *hozzáférhetőség elve* szerint pedig az a mentális reprezentáció lesz a „legnagyobb hatással gondolatainkra, érzéseinkre és viselkedésünkre, amelyek a legkönnyebben hozzáférhető” (Smith és Mackie, 2004: 75). Az előhangolással aktivizált tudástartalom az információ interpretálását is képes befolyásolni (Yi, 1990) azáltal, hogy az információt elfogult módon értelmezzük a tudástartalmak fényében (Flexas, Rosselló, Christensen, Nadal, La Rosa és Munar, 2013; Yi, 1990). Az előhangolás hatását számos vizsgálatban demonstrálták (például Bargh, Chen és Burrows, 1996; Flexas és mtsai, 2013; Kawakami, Dovidio és Dijksterhuis, 2003; Nenkov és Scott, 2014; Yi, 1990; Van Tilburg és Igou, 2014).

Bargh, Chen, és Burrows (1996) azt találták, hogy ha a vizsgálati személyeket mondatkirakós feladat során udvariatsággal kapcsolatos szavakkal hangolták elő, akkor gyakrabban; míg udvarias szavakkal történő előhangolás esetén kevesebbszer szaktították félbe a feladatot követő szituációban

a vizsgálatvezető és beavatott között folyó beszélgetést. Bargh és munkatársai megjegyzik, hogy az előhangolásnak csak akkor van hatása, ha az előhangolás során az előzetesen könnyebben elérhetővé tett viselkedés „releváns és megfelelő” az azt követő szituációban.

Kawakami, Dovidio és Dijksterhuis (2003) úgy mérték az előhangolás hatását, hogy a vizsgálati személyek egy idős vagy fiatal nő fényképét látták, majd leírást kellett adniuk arról, hogy milyen személyisége, tulajdonságai és hobbijai lehetnek. Ezután egy attitűdmérő kérdőív következett, ahol a vizsgálati személyeknek olyan állításokkal kellett kifejezniük egyetértésüket, melyek inkább az idősekhez köthetők. Az idős személlyel előhangolt kísérleti személyek válasza hasonlóbb volt az idősek által adott válaszokhoz az állítások esetében, mint a másik feltételben. Amikor pedig az előhangolás a skinheadekre vonatkozott, akkor pedig előítéletesek voltak a vizsgálati személyek a kísérleti feltétel során.

Az előhangolásnak a fogyasztói döntésekre és a viselkedésre is hatása van (például Nenkov és Scott, 2014; Yi, 1990). Nenkov és Scott (2014) azt találta, hogy ha a vizsgálati személyek játékosan aranyos sütit láttak előzőleg, akkor aktiválódtak a játékossággal és a szórakozással kapcsolatos reprezentációk, melynek hatására egy éttermi szituációban engedtek a csábításnak, és az ízletesebb, ám hizlalóbb ételt választották.

Yi (1990) empirikusan kimutatta, hogy az előhangolás befolyásolja a hirdetésben szereplő termékről való információ feldolgozását. Vizsgálatában, ami a kontextuális hatásra vonatkozott, eredeti szándékától függetlenül, egy nyomtatott reklám segítségével előhangolta a vizsgálati személyeket adott tartalmakra (könnyű használhatóság vagy

sokoldalúság), majd egy számítógépet hirdető reklámot láttak, melyben egyaránt voltak mindkét tulajdonságra utaló szavak. Ezt követően a vizsgálati személyeknek le kellett írniuk a termék tulajdonságait, illetve értékelniük kellett a márkát és a vásárlási szándékot. A vizsgálati személyek az előhangolás által könnyen elérhetővé tett hasonló tulajdonságokat korábban és gyakrabban említették, mint egyéb tartalmakat. Bár nem ez volt az eredeti szándék, a szerző elismeri a demonstrált hatást.

Az esztétikai értékelésben is tetten érhető az előhangolás hatása (például Flexas és mtsai, 2013; van Tilburg és Igou, 2014). Flexas és munkatársai (2013) azt találták, hogy ha vidám arcokat villantottak fel rövid ideig előhangolásként, akkor a vizsgálati személyek jobban kedvelték az absztrakt műalkotásokat; ha az undor kifejezését villantották fel, akkor pedig kevésbé, mint a kontrollhelyzetben, az érzelem nélküli arc felvillantása esetében.

Van Tilburg és Igou (2014) vizsgálatukban több esetben azt találták, hogy amikor a művészekkel kapcsolatos excentrikussági sztereotípiát aktiválták, akkor az excentrikusnak értékelt alkotó festményeit a vizsgálati személyek pozitívabban értékelték. Továbbá egy esetben magasabb összeget is lettek volna hajlandók kifizetni az excentrikusnak tartott alkotó festményeiért. Jóval kevesebb számban, de vannak olyan vizsgálatok is, melyek az előhangolás hatástalanságát demonstrálják (Shanks és mtsai, 2013; van Tilburg és Igou, 2014).

Az előhangolás átláthatósága

A *Social Cognition* folyóirat 2014-ben különszámot jelentetett meg annak érdekében, hogy átfogó képet adjon az előhangolás szakirodalmáról és a vitás kérdésekről.

Az átláthatóság kérdése az előhangolási paradigmák egyik vitatott pontja (például Doyen, Klein, Simons és Cleeremans, 2014; Molden, 2014). Az előhangolási paradigmákban sok esetben igyekeznek úgy aktivizálni a vizsgálni kívánt tudástartalmat, hogy a vizsgálati személy ennek ne legyen tudatában. Ilyen például, amikor nagyon rövid időre villantják fel az *előhangoló ingert* (Flexas és mtsai, 2013) vagy látszólag a vizsgálathoz nem kapcsolható feladatot kapnak a vizsgálati személyek (Bargh és mtsai, 1996). Gyakran alkalmaznak megtévesztést, és utólagosan ellenőrzik az átláthatóságot. A szakirodalomban a *tudatosság* definíciójában sincs egyetértés, és a tudatosság utólagos ellenőrzése nem tud teljesen megfelelni minden elvárható kritériumnak (Doyen és mtsai, 2014). Doyen és munkatársai javasolják, hogy az előhangolás módszerét használó kutatásoknak tisztázzák, hogy az adott vizsgálatban fontos-e a tudatosság kérdése, és ha igen, akkor a tudatosság mely formája válik relevánssá. Doyen és munkatársai (2014) megjegyzik, hogy számos esetben a vizsgálati személyek tudatában voltak az előhangolásnak.

Jelen vizsgálat szempontjából is érdekes ez a kérdés, mert némileg átlátható lehetett a vizsgálat célja, és a társas kíváncsiságra érzékenyebb vizsgálati személyekre ez hatással lehetett. Van Tilburg és Igou (2010) előhangolási feladata esetén a vizsgálati személyek szintén tudatában voltak az előhangolásnak, mégis eredményeik inkább a művészekre vonatkozó excentrikussági sztereotípiák előhívása hatásának tudhatók be, semmint társas kíváncsisági hatásnak.

A REKLÁMOKKAL SZEMBENI ATTITÜDÖK

A fogyasztók reklámokkal kapcsolatos ambivalenciája közismert, és attitűdjük inkább negatív, mintsem pozitív (például Varga, 2012). De vannak kevésbé borúlátó vélemények is (például Shavitt, Lowry és Haefner, 1998; Petrovici és Marinov, 2007). Shavitt és munkatársai (1998) amerikai fogyasztók esetén arra a megállapításra jutottak, hogy bár a válaszadók általában nem bíznak a reklámokban és gyakran találják azokat sértőnek vagy félrevezetőnek, háromnegyedük mégis pozitívan vagy semlegesen nyilatkozott a reklámokról, és sokan hasznosnak tartják egyéni vásárlói döntések esetében. Petrovici és Marinov (2007) román és bolgár fogyasztók vizsgálatára alapozva kijelenti, hogy a reklámmal, mint intézménnyel kapcsolatban kedvezőbb véleménnyel voltak, mint a reklámozási eszközökkel. Varga (2012) szerint bár a fogyasztók általános attitűdje inkább negatív a reklámokkal szemben, 56%-uk mégis azt válaszolta, hogy a reklámok nélkül unalmasabb lenne az élete. Az ambivalencia a magyar fogyasztók esetén is kimutatható volt. A többség inkább egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy „A jó terméknek is kell a reklám”, és azzal is, hogy „Egyáltalán nincs szükség ennyi reklámra” (Varga, 2012). Viszonylag kevés vizsgálatban jelenik meg a reklámhatásosság és a reklámokkal kapcsolatos általános attitűdök összefüggéseinek vizsgálata. Mehta (2000) empirikusan igazolta, hogy akik kedvező véleménnyel vannak a reklámokról, azok több reklámot idéztek fel. James és Kover (1992) szerint a reklámokkal kapcsolatos attitűdök képesek befolyásolni az involváltságot: azok voltak involváltabbak, akik a reklámokat irritálóknak találták, vagy nem hisznek abban, hogy

a reklámok manipulálják őket. Donthu, Cherrian és Bhargava (1993) empirikusan szintén megerősítette azt az eredményt, hogy aki jobban odafigyelt az utcai hirdetőtáblákra és a reklámokról pozitív véleménnyel van, az több reklámot tud felidézni.

A reklámokkal kapcsolatos attitűdök felmérésének egyik gyakran alkalmazott mérőeszköze (például Handel, Cowley és Page, 2000; Petrovici és Marinov, 2007; Previte és Forrest, 1998; Tan és Chia, 2007) a *Reklámokkal szembeni közvélemény kérdőív* (Public Opinion Towards Advertisement; Pollay és Mittal, 1993). Ez a kérdőív Bauer és Geyser (1968) mérőeszközének továbbfejlesztett változata, mely általános, átfogó jellegű attitűdöt mér a reklámokkal szemben.

A reklámokra vonatkozó attitűdök képesek befolyásolni a reklámok hatásosságát és inkább azok esetében van nagyobb hatása, akik pozitív véleménnyel vannak a reklámokról (Donthu és mtsai, 1993; Mehta, 2000). Mindezek alapján az összehasonlítható csoportok reklámok iránti általános attitűdjének vizsgálata is szükséges.

EMPIRIKUS VIZSGÁLAT

A szakirodalmi források alapján arra következtethetünk, hogy a művészetek iránti fokozott érdeklődés hatással van a művészi reklámok megítélésére. Feltételezzük, hogy ennek a fokozott érdeklődésnek egy aspektusa, a művészetek iránti nyitottság, előhangolás révén modellálható. Azt várjuk, hogy a művészetek iránti fokozott nyitottságra történő előhangolás esetén a vizsgálati személyek pozitívabban értékelik a művészi reklámokat. Továbbá vizsgálatunk tárgyát képezi, hogy a művészet iránti fokozott nyitottságnak általános-e a hatása vagy specifikus: in-

kább bizonyos típusú művészi reklámok hatásosságát növelik meg.

A vizsgálat fókuszában álló feltevések tehát:

- Az a csoport, melynél a művészetek iránti fokozott nyitottságot kiváltjuk, a művészi reklámokat pozitívabban értékeli, mint a kontrollcsoport.
- A művészetek iránti fokozott nyitottság különbözőképpen hat a különböző művészi reklámtípusok esetén.

Módszer

A vizsgálati személyek egy online kérdőívet töltöttek ki szupervízió nélkül, a kitöltésnek nem volt időbeli korlátja. A kérdőívnek több verzióját alkalmaztuk: vagy történt művészi előhangolás vagy sem; illetve a reklámok az előzetesen meghatározott random sorrendben vagy fordított sorrendben kerültek bemutatásra. A verziók szerkezeti felépítése azonban minden más tekintetben megegyezett. Mindegyik kérdőívverzió a következő részekből állt: instrukció, demográfiai adatok felmérése, előhangolási ingerek, reklámok megítélése tetszés és hatásosság szempontjából, reklámmattitűdök felmérése, és a vizsgálatban szereplő reklámok felidézése támpont nélkül. A kérdőív elején található instrukcióban a vizsgálati személyeket biztosítottuk a vizsgálat anonimitásáról, informáltuk a kitöltés körülbelüli idejéről, illetve az adatok kizárólag tudományos célra való felhasználásáról. A kérdőív kitöltését bármikor félbe lehetett hagyni. Ezt követte a demográfiai adatok rögzítése. Itt olyan személyes adatok rögzítésére került sor, mint a nem, a kor és a végzettség.

A demográfiai adatok kitöltése után a vizsgálati személyeknek öt vizuális ingert, képet kellett megtekinteniük előhangolásként. A művészi előhangolás esetén az ingerek

között négy festmény és egy építészeti alkotás szerepelt: a római Colosseum; William Powell Frith: *Vasútállomás*; Csontváry Kosztka Tivadar: *A magányos cédrus*; Szinyei Merse Pál: *Majális*; és Vincent van Gogh: *Van Gogh szobája Arles-ban*. A kontroll-előhangolási feltételben bemutatott képek témája közel azonos a művészi előhangoláskor bemutatott műalkotások témájával, de ezek hétköznapi tárgyakat ábrázoltak: egy város épületei; egy vasútállomás; egy fa; egy piknikező csoport és egy lakásbelső. A képek és források elérhető az 1. mellékletben.

Az előhangolási részt követte a reklámok értékelése. Itt a vizsgálati személyeknek nyolcfokú Likert-skálákon kellett egyesével 24 reklámot megítélniük aszerint, hogy mennyire tetszik nekik az adott reklám, illetve mennyire tartják ezt hatásosnak. A vizsgálati személyek által megítélt reklámok között szerepelnek a három típus (művészi alkotás szerepeltetése; művészi kifejezés mód és eszközök alkalmazása; kreatív megközelítési mód) közül kikerülő reklámok, illetve kontrollként olyan reklámok, melyek inkább hétköznapiak, mintsem művésziek. A vizsgálatban mind a négy csoportból hat-hat reklám szerepelt. A megértést segítő, az idegen nyelvű reklámok szövegének fordítása a reklámok alatt elérhető volt. A reklámok forráslistája a 2. mellékletben található.

Ezt követte egy reklámokkal szembeni attitűdöt vizsgáló kérdőív felvétele, aminek alapját a Pollay és Mittal (1993) *Public Opinion Toward Advertising* nevű kérdőíve képezte. A vizsgálati személyeknek nyolcfokú skálán kellett kifejezniük egyetértésüket több, reklámokkal kapcsolatos állításra vonatkozóan. Az eredeti kérdőív 30 iteme közül 10 itemet használtunk fel. A 30 itemes kérdőívet nagyon hosszúnak találtuk, így kö-

zülük a reklámok általános megítélését megragadó itemeket választottunk ki. A kimaradó itemek közt vannak a kiválasztott tíz kérdéshez nagyon hasonló itemek, illetve a nagyon specifikus itemeket is elhagytuk (például „A legtöbb reklám tönkreteszi a fiatalok értékrendszerét”, „A televíziós reklámokban túl sok a szex”). Az általunk átvett tíz itemből öt egyenes (például „A reklámozás létfontosságú”) és öt fordított állítást tartalmazott (például „A reklámok azt érik el, hogy az emberek álomvilágban éljenek”). Az így létrehozott mérőeszközön elérhető maximális pontszám 80 pont volt.

A reklámokkal szembeni attitűdöt mérő vizsgálati rész egyben maszkoló funkcióval is bírt, mert a kérdőív végén arra kértük a vizsgálati személyeket, hogy idézzenek fel és írjanak le tömören három reklámot azok közül, amelyeket korábban bemutattunk.

Vizsgálati minta

A kérdőív négy verzióját összesen 239 fő kezdte el kitölteni, de sokan nem töltötték ki a felidézést mérő részig a kérdőívet. Így a tényleges vizsgálati mintát 173 fő alkotta.

A mintanagyság tovább csökkent 162 főre, amikor a művészi és nem művészi előhangolást megtapasztaló vizsgálati személyek alapvető jellemzőinek összevethetőségét ellenőriztük. A művészi és nem művészi előhangolást megtapasztaló vizsgálati személyek életkorukat tekintve különböztek jelentősen (a Mann–Whitney-próba eredménye alapján). Ezért a 20 év alatti (2 fő) és 45 év fölötti személyek (9 fő) adatait kizártuk az adatelemzésből. Ezután a Mann–Whitney-próba nem mutatott jelentős különbséget a két csoport életkora között ($W = 3652$, $p < 0,209$), azaz ezt a jellemzőt tekintve a csoportok összevethetővé váltak. A végső mintában ($N = 162$) a legfiatalabb válaszadó

20 éves, a legidősebb kitöltő 41 éves ($M = 25,593$ év, $SD = 4,985$). A vizsgálati személyek között 38 férfi és 124 nő volt, végzettségüket tekintve 67 főnek van érettségije és 95 főnek van mesterdiplomája vagy ezzel egyenlő felsőfokú egyetemi végzettsége.

Eredmények

A redukált, 162 fős mintán belül a művészi előhangolást (a továbbiakban kísérleti csoport, $N = 79$) és a kontroll-előhangolást tapasztaló (a továbbiakban kontrollcsoport, $N = 83$) vizsgálati személyek csoportja nem különbözik jelentősen egymástól. Mindkét csoportban 62 nő van, a kísérleti csoportban 17 férfi, a kontrollcsoportban 21. A Khi-négyszet-próba nem jelez szignifikáns eltérést ($\chi^2 = 0,322$, $df = 1$, $p < 0,57$).

Az életkorok mindkét csoportban kissé jobbra elnyúló eloszlást követnek, az életkor mediánja a kísérleti csoportban 25 év, a kontrollcsoportban pedig 24 év. A szűrésből fakadóan életkor tekintetében sincs jelentős különbség a korábban leírt Mann-Whitney-próba eredménye alapján ($W = 3652$, $p < 0,209$).

A kísérleti csoportban 36 fő középfokú és 43 fő felsőfokú végzettséggel (MA diplomával) rendelkezik, a kontrollcsoportban 47 fő középfokú és 36 fő felsőfokú végzettséggel (MA diplomával) rendelkezik. A Khi-négyszet-próba nem jelez szignifikáns eltérést ($\chi^2 = 1,981$, $df = 1$, $p < 0,159$).

A reklámokkal szembeni attitűd mérésére alkalmazott tízitemes mérőeszköz megbízhatósága, a Cronbach-alfa érték alapján 0,665, ami egy item elhagyásával $\alpha = 0,717$ -re javítható. Így „a reklámok megmutatják, hogy az enyémhez hasonló életmódú emberek mit vásárolnak és használnak” itemet az adatok további elemzésekor nem vettük figyelem-

be. Ezáltal az elérhető maximális érték 72-re csökkent. A változó normál eloszlású a Kolmogorov-Szmirnov-próba alapján ($D = 0,057$, $p < 0,674$), átlaga 38,36, szórása 8,863. Figyelembe véve a maximálisan elérhető pontszámot, az átlagos eredmény inkább pozitív attitűdöt jelez. Mindkét csoportban normál eloszlást követ az összpontszám (Kolmogorov-Szmirnov-próba, kísérleti csoport: $D = 0,064$, $p < 0,907$; kontrollcsoport: $D = 0,071$, $p < 0,804$), az eltérő varianciáknak megfelelően számított t-próba eredménye nem szignifikáns ($t = -0,325$; $df = 154,6$; $p < 0,746$). A kísérleti csoport átlaga 38,595; szórása 7,745; a kontrollcsoport átlaga 38,145; szórása 9,839.

Az általános reklám iránti attitűd sem különbözik a két csoportban, a csoportonkénti normál eloszlás teljesülése (Kolmogorov-Szmirnov-próba, kísérleti csoport: $D = 0,058$, $p < 0,95$; kontrollcsoport: $D = 0,082$, $p < 0,626$) miatt alkalmazott t-próba alapján ($t = 0,735$, $df = 160$, $p < 0,464$). A kísérleti csoport átlaga 42,519, szórása 7,777; a kontrollcsoport átlaga 41,494, szórása 9,807.

A művészi előhangolás hatása a különböző reklámcsoporthok értékelésére

A reklámok hatásosságát a reklám tetszése és a reklám hatásosságának megítélésére vonatkozó reklámonkénti kérdésekkel teszteltük nyolcfokú Likert-skálán. Ezt a két változót használtuk függő változóként többváltozós, ismételt méréses varianciaanalízisben, ahol a független változók az előhangolás típusa és a reklámkategóriák voltak. Az ismételt mérés természetesen a reklámkategóriák megtapasztalása miatt történt. A tetszés esetén tendenciaszerű [$F = 2,184$, $df(3, 480)$, $p < 0,089$], a hatásosságra vonatkozóan szignifikáns [$F = 3,989$, $df(3, 480)$, $p < 0,008$] interakciót találtunk a művészi előhangolás és

a reklámcsoportok hatása között. Az interakciók további vizsgálatára t-próbákat végeztünk kategóriánként a kísérleti és a kontrollcsoport összevetésére. A tetszésre vonatkozó adatok az 1. táblázatban, a hatásosság megítélésére vonatkozó adatok a 2. táblázatban találhatóak.

A t-próbák eredménye alapján a művészi előhangolásnak csak a művészi alkotásokat is tartalmazó reklámok esetén van hatása. Ezt a reklámkategóriát figyelembe véve a kísérleti csoportban a tetszés átlaga 5,234, a kontrollcsoportban 4,650; a hatásosság megítélésének átlaga a kísérleti csoportban 5,070, a kontrollcsoportban 4,470, azaz a várakozásnak megfelelően a kísérleti csoportban pozitívabb az értékelés.

Ugyanezeket az interakciókat a másik irányból közelítve páros Bonferroni-próbákat végeztünk a kísérleti és a kontrollhely-

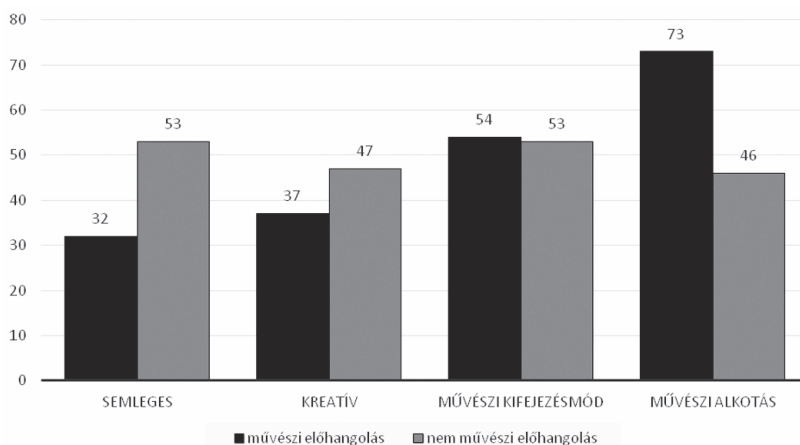
zetben részt vevő vizsgálati személyek esetén is. Mind a tetszés, mind a hatásosság megítélésének szempontjából ugyanazt a tendenciát láttuk. Ha nincs művészi előhangolás, akkor a semleges és a művészi alkotást tartalmazó reklámok különböznek szignifikánsan mindkét másik csoporttól. Művészi előhangolás esetén csak a semleges kategóriába tartozó reklámok megítélése különbözik a többi reklám megítélésétől. Az átlagértékeket tekintve láthatjuk, hogy a kontrollcsoportban a kreatív és a művészi kifejezési módot alkalmazó reklámok értékelései magasabbak átlagosan, mint a semleges és a művészi alkotást tartalmazó reklámok értékelései. Ugyanakkor a kísérleti csoportban a semleges csoportba tartozó reklámok értékelése alacsonyabb a többi reklámkategóriába tartozó reklámok értékelésétől.

1. táblázat. A reklámcsoportok tetszésátlagai az előhangolás függvényében

	Semleges	Kreatív	Művészi kifejezőmód	Művészi alkotás
Művészi előhangolás	3,911 (SD = 1,386)	5,323 (SD = 1,403)	5,361 (SD = 1,322)	5,234 (SD = 1,639)
Kontroll	3,989 (SD = 1,514)	5,090 (SD = 1,625)	5,277 (SD = 1,474)	4,650 (SD = 1,594)
t-próba eredménye	t = 0,335 df = 160 p < 0,738	t = 0,972 df = 160 p < 0,332	t = 0,380 df = 160 p < 0,708	t = 2,298 df = 160 p < 0,023

2. táblázat. A reklámcsoportok megítélt hatásosságának átlagai az előhangolás függvényében

	Semleges	Kreatív	Művészi kifejezőmód	Művészi alkotás
Kísérleti csoport	3,785 (SD = 1,413)	4,845 (SD = 1,675)	5,032 (SD = 1,547)	5,070 (SD = 1,696)
Kontrollcsoport	3,982 (SD = 3,982)	4,849 (SD = 4,849)	5,205 (SD = 5,205)	4,470 (SD = 4,470)
t-próba eredménye	t = -0,836 df = 160 p < 0,404	t = -0,054 df = 160 p < 0,957	t = -0,725 df = 160 p < 0,470	t = 2,354 df = 160 p < 0,020

4. ábra. A különböző reklámkategóriák felidézési gyakoriságai előhangolástól függően

A művészi előhangolás hatása a reklámok felidézésének gyakoriságára

A kísérleti csoportban 22 esetben nem idéztek fel reklámot és 8 esetben a leírás alapján a reklám nem volt beazonosítható. A kontrollcsoportban 20 esetben nem idéztek fel reklámot és 25 esetben a reklám nem volt beazonosítható. Annak, hogy a reklám nem volt besorolható, különböző okai voltak, vagy túl általános volt a leírás, például csak a termékkategóriát nevezte meg a vizsgálati személy, vagy az előhangolásra használt ingerek egyikét idézte fel. Mivel így a 79 kísérleti csoportba sorolt vizsgálati személy összesen 204, a 83 kontrollcsoportba került vizsgálati személy pedig 207 reklámot idézett fel, a 4. ábrán bemutatott felidézési eredményeket (a csekély különbség miatt) összevethetjük.

Az alkalmazott Khi-négyzet-próba alapján függ az előhangolástól a különböző kategóriák felidézési gyakorisága ($\chi^2 = 11,281$, $df = 3$, $p < 0,010$). Külön megvizsgálva a kísérleti csoport és a kontrollcsoport eredményeit, az eltérés forrása statisztikailag is megragadható. A kísérleti csoportban a különböző kategóriákba tartozó reklámok fel-

idézési gyakorisága nem ($\chi^2 = 21,102$, $df = 3$, $p < 0,001$), míg a kontrollcsoport esetén egyenletes eloszlást mutat ($\chi^2 = 1,469$, $df = 3$, $p < 0,689$).

A kísérleti csoportban, csak három kategóriát vizsgálva, konkrétan a művészi alkotást megjelenítő reklámok csoportját elhagyva is eltér a felidézési gyakoriság az egyenletes eloszlástól ($\chi^2 = 6,488$, $df = 2$, $p < 0,039$). A semleges és kreatív reklámok gyakorisága viszont megfelel az egyenletes eloszlásnak ($\chi^2 = 0,362$, $df = 1$, $p < 0,547$). Ez arra utal, hogy a kísérleti csoport esetében a művészi kifejezésmóddal élő reklámok felidézése is szignifikánsan magasabb, mint a semleges és a kreatív reklámok felidézése.

DISZKUSSZIÓ

A szakirodalom alapján (például Hagvedt és Patrick, 2008; Halász, 2006; Hetsroni és Tukachinsky, 2005) a fogyasztók művészetek iránti attitűdje alapvetően pozitív. Továbbá a művészetek iránti nyitottság a művészi reklámok pozitív értékelését vonhatja maga után. Jelen vizsgálatban a művészet iránti

fokozott nyitottságot előhangolás révén váltottuk ki a kísérleti személyekből, és ennek hatását tanulmányoztuk. A kísérleti csoport értékeléseit egy kontrollcsoporthoz hasonlítottuk. A reklámok tekintetében négy csoportot különböztettünk meg: a művészi alkotást tartalmazó, a művészi kifejezőmódot alkalmazó, a kreatív és a semleges reklámokat.

A vizsgálati mintát elsősorban nők és a reklám iránt inkább pozitívabb attitűddel rendelkező, viszonylag fiatal, érettségivel rendelkező vizsgálati személyek alkották. Így az eredmények általánosíthatósága korlátozott.

Az empirikus adatok alapján a kontrollcsoportba tartozó vizsgálati személyek számára jobban tetszenek és hatásosabbnak tűnnek a kreatív, illetve a művészi kifejezőmódot alkalmazó reklámok, mint a semleges reklámok vagy a művészi alkotást tartalmazó reklámok. Ez felveti annak lehetőségét, hogy a vizsgálati személyek általában az eredeti vagy újszerű reklámokat kedvelik inkább. Felidézés tekintetében azonban nincsenek jelentős különbségek a reklámkategóriák között kontrollhelyzetben.

Ugyanakkor a művészet iránt (időlegesen) nyitottabb vizsgálati személyek esetén a műalkotásokat tartalmazó reklámok is hasonlóan pozitív értékelést kaptak, mint a kreatív, illetve a művészi ábrázolásmódot alkalmazó reklámok. A művészet iránt fokozottabban érdeklődő kísérleti csoport mind a művészi ábrázolásmódot, mind a művészi alkotásokat tartalmazó reklámokat gyakrabban idézte fel, mint a kreatív vagy semleges reklámokat. Ez hasonló a Yi (1990) által tapasztaltakhoz: az előhangolás befolyásolta a figyelmi fókuszot is, ami többek között abban nyilvánult meg, hogy az előhangolási ingernek megfelelő tulajdonságokat

hamarabb és gyakrabban említették meg. Jelen vizsgálatban az előhangolás, azaz a művészetek iránti fokozott nyitottság hatására a műalkotást tartalmazó reklámok értékelése, felidézése megnövekedett, ezzel párhuzamosan lecsökkent a semleges, illetve a kreatív reklámok felidézése. Ugyanakkor a kísérleti csoport pontosabb leírással szolgáltatott a reklámokról. A művészi előhangolás miatt a vizsgálati személyek számára valószínűleg könnyebben elérhetővé váltak a művészekkel kapcsolatos reprezentációk, ami miatt időlegesen fogékonyabbá váltak az aktivált reprezentációikkal kongruens művészi elemeket tartalmazó reklámokra.

Az eredmények alapján az átlagos fogyasztó valószínűbben pozitívabb attitűdöt táplál a kreatív és a művészi kifejezőmódot alkalmazó reklámok iránt, míg a művészetek iránt akár csak időlegesen fokozottabb érdeklődésű fogyasztó számára ezeket kiegészítve, a művészi alkotásokat szerepeltető reklámok is pozitív attitűdöt válthatnak ki a reklám, és így valószínűleg a termék irányába is (lásd Mehta, 2000).

Az emlékezet esetén a hatás nem ilyen egyértelmű. Úgy tűnik, hogy a művészet iránt időlegesen fokozottan nyitott személyek több művészi kifejezőmódot alkalmazó és művészi alkotást tartalmazó reklámot idéztek fel. Fontos lenne azt is tesztelni, hogy személyi változóként a művészetek iránt érdeklődő személyek esetén ez a hatás hogyan alakul. Mindenesetre művészi bemutatótermek, kiállítások, összefoglalók, katalógusok esetén (ahol a befogadó, ha időlegesen is, de nyitott a művészetekre) a művészi reklámok összes típusa hatékony lehet. Viszont a művészi kifejezőeszközt vagy alkotást alkalmazók kifejezetten hatásosak lehetnek (mindhárom hatásosságot vizsgáló dimenziót tekintve).

A kontrollcsoport esetében felidézéskor nem érvényesült a kreatív és a művészi kifejezőeszközöket alkalmazó reklámok előnye, ami a tetszés és a megítélt hatásosság esetén megmutatkozott. Ez részben a vizsgálati csoportok életkorból és nemből fakadó involváltságának eredménye is lehet a reklámokban ábrázolt különböző termékekre vonatkozóan. Az involváltság hatása nem a reklám megítélése, hanem a felidezés esetében mutatkozik meg jobban, ahol mind az involváltság, mind a reklám iránti attitűd egyaránt érvényesül.

Az előhangoláshoz használt ingerek esetében olyan műalkotásokat, illetve építészeti alkotásokat használtunk, melyek Hetsroni és Tukachinsky (2005) megfogalmazásának megfelelően „klasszikusan” a művészetekhez, illetve a kultúrához kapcsolódó építészeti és műalkotások voltak. Ezért érdekes

lenne azt is tesztelni, hogy ha az előhangolás absztrakt műalkotásokkal történne, akkor a különböző művészi reklámkategóriák hatásossága másként alakulna-e. Összefoglalóan azt mondhatjuk el, hogy a művészet iránti nyitottságnak művészi reklám típustól függően más-más hatása van a reklámok hatásosságára. Ha egy általános útmutatást szeretnénk a gyakorlat számára megfogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy a művészi kifejezőeszközökkel bíró reklámok alkalmazása hatékony megoldás, hiszen még semleges helyzetben is az összes vizsgálati személyre (művészet iránti nyitottságtól függetlenül) pozitívan hatnának. Ha a fogyasztók, akár csak időlegesen is, nyitottak a művészetek iránt, akkor a művészi reklámok összes csoportja hatékony lehet, különösen a művészi alkotást ábrázoló és a művészi kifejezéssel élők.

SUMMARY

THE EFFECT OF OPENNESS TOWARDS ARTS AND ARTISTIC ADVERTISEMENT TYPES

Background and aims: The aim of the present paper is to investigate the influence of openness towards arts on the effectiveness of artistic advertisements (as measured by preference, the subjectively assessed level of effectiveness and memorability). Different types of artistic advertisements were distinguished: advertisements utilizing famous artworks; those employing artistry; and creative advertisements. The effect of openness towards arts also had also been investigated on different advertisement types. Openness toward art had been manipulated experimentally. *Sample:* The sample consisted of 162 participants who were young adults having at least secondary education. *Methods:* After either an artistic or control priming, participants judged the likeability and effectiveness 24 printed advertisements (six non-artistic advertisements, six including famous artwork, six employing artistry, and six creative advertisements). After this, participants were asked to fill in on online test on general attitudes towards advertisements and then were asked to recall three of the earlier presented advertisements. *Results:* Regarding the whole sample, advertisements employing artistry seemed to be the most effective based on the empirical data. In the control condition, advertisements utilizing artistry and creative advertisements were preferred and judged by participants as the most effective. In the experimental condition, all types of artistic

advertisements were equally liked and seemed effective (as compared to the control ones), however, advertisements employing artistry were recalled the most often. Artistic priming was the most effective in case of advertisements displaying famous artworks: they were assessed more positively and their descriptions were more precise in the experimental condition than in the control condition.

Keywords: artistic advertisement, openness towards arts, priming, effectiveness

IRODALOM

- BALÁZS K., BARKÓ M. (2014): Az újszerűség, kreativitás, esztétikusság és érthetőség kapcsolata reklámvizsgálatokban. In: MÜNNICH Á. (szerk.): *Pszichológiai kutatások – Debreceni Egyetem Pszichológia Doktori Program*. 61–72. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BALÁZS K., BARKÓ M. (megjelenés alatt): *Művészi reklámok dimenzióinak és hatásosságának vizsgálata*.
- BARGH, J. A., CHEN, M., BURROWS, L. (1996): Automaticity of social behavior: Direct effects of trait construct and stereotype activation on action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), 230–244.
- BARKÓ, M., BALÁZS, K. (2013): Artistic advertisements: When arts meet advertising. In: ANGYALOSI, G., MÜNNICH, Á., PUSZTAI, G. (eds): *Interdisciplinary Research in Humanities*. 345–360. Nitra: Constantine Philosopher University in Nitra, Faculty of European Studies.
- BAUER, R. A., GEYSER, S. A. (1968): *Advertising in America: The consumer view*. Boston MA: Harvard University, Graduate School of Business Administration, Division of Research.
- DONTHU, N., CHERIAN, J., BHARGAVA, M. (1993): Factors influencing recall of outdoor advertising. *Journal of Advertising Research*, 33(3), 64–72.
- DOYEN, S., KLEIN, O., SIMONS, D. O., CLEEREMANS, A. (2014): On the other side of the mirror: Priming in cognitive and social psychology. *Social Cognition*, 32, 12–32.
- DUDEK, S. Z. (2011): Art and Aesthetics. In: RUNCO, M. A., PRITZKER, S. R. (eds): *Encyclopedia of Creativity*. 2nd ed., 52–57. Academic Press, New York.
- FLEXAS, A., ROSSELLÓ, J., CHRISTENSEN, J. F., NADAL, M., LA ROSA, A. O., MUNAR, E. (2013): Affective priming using facial expressions modulates liking for abstract art. *PLoS ONE* 8(11), e80154, 1–5. doi: 10.1371/journal.pone.0080154
- HAGTVEDT, H., PATRICK, V. M. (2008): Art infusion: The influence of visual art on the perception and evaluation of consumer products. *Journal of Marketing Research*, 45, 379–389.
- HAGTVEDT, H., HAGTVEDT, R., PATRICK, V. M. (2008): The perception and evaluation of visual art. *Empirical Studies of The Arts*, 26(2), 197–218.
- HALÁSZ L. (2006): Művészetpszichológia. In: BAGDY E., KLEIN S. (szerk.): *Alkalmazott pszichológia*, 187–203. Edge 2000 Kiadó, Budapest.

- HANDEL, R., COWLEY, E., PAGE, K. (2000): *Attitudes toward advertising implications for the World Wide Web*. Paper presented at ANZMAC 2000 Visionary Marketing for the 21st Century: Facing the Challenge Conference. Letöltve: www.drkellypage.com/publication/view/attitudes-toward-advertising-implications-for-the-world-wide-web/
- HETSRONI, A., TUKACHINSKY, R. H. (2005): The use of fine art in advertising: A survey of creatives and content analysis of advertisements. *Journal of Current Issues and Research in Advertising*, 27(1), 93–107.
- HUETTL, V., GIERL, H. (2012): Visual art in advertising: The effects of utilitarian vs. hedonic product positioning and price information. *Marketing Letters*, 23, 893–904. doi: 10.1007/s11002-012-9196-z
- JAMES, W. L., KOVER, A. J. (1992): Do overall attitudes toward advertising affect involvement with specific advertisements? *Journal of Advertising Research*, 32(5), 78–83.
- KÁRPÁTI A. (1994): A Vizuális Esztétikai Érzékenység Teszt (VAST). In: FARKAS A., GYEBNÁR V. (szerk.): *Vizuális művészetek pszichológiája 1*. 333–346. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KAWAKAMI, K., DOVIDIO, J. F., DIJKSTERHUIS, A. (2003): Effect of social category priming on personal attitudes, *Psychological Science*, 14(4), 315–319.
- LINDAUER, M. S. (1983): Az esztétikai személy nyomában. In: HALÁSZ L. (szerk.): *Művészetpszichológia*. 486–498. Gondolat, Budapest.
- LINDAUER, M. S. (2011): Art, artists and audiences: The implications for the psychology of creativity. In: RUNCO, M. A., PRITZKER, S. R. (eds): *Encyclopedia of Creativity*. 2nd ed. 58–65. Academic Press, New York.
- MEHTA, A. (2000): Advertising attitudes and advertising effectiveness. *Journal of Advertising Research*, 40(3), 67–72.
- MOLDEN, D. C. (2014): Understanding priming effects in social psychology: What is “social priming” and how does it occur? *Social Cognition*, 32, 1–11.
- NENKOV, G. Y., SCOTT, M. L. (2014): “So cute I could eat it up”: Priming effects of cute products on indulgent consumption. *Journal of Consumer Research*, 41, 326–341.
- PAPP-VÁRY Á. (2012): Művészi reklámok. *Marketing & Média Magazin*, 3, 16–17. Letöltve: www.papp-vary.hu/reklam_marketing/Muveszi_reklamok.pdf
- PETROVICI, D., MARINOV, M. (2007): Determinants and antecedents of general attitudes towards advertising: A study of two EU accession countries. *European Journal of Marketing*, 41, 307–326.
- PATRICK, V. M., PERACCHIO, L. A. (2010): “Curating” the JCP special issue on aesthetics in consumer psychology: An introduction to the special issue. *Journal of Consumer Psychology*, 20(4), 393–397.
- POLLAY, R. W., MITTAL, B. (1993): Here’s the beef: Factors, determinants and segments in consumer criticism of advertising. *Journal of Marketing*, 57, 99–114.
- PREVITE, J., FORREST, E. (1998): *Internet advertising: An assessment of consumer attitudes to advertising on the internet*. Paper presented at the Australia New Zealand Marketing, Academy Conference ANZMAC 1998 Conference. Letöltve: www.cbpp.uaa.alaska.edu/afef/internet_advertising.htm

- REINARTZ, W., SAFFERT, P. (2013): Creativity in advertising: When it works and when it doesn't. *Harvard Business Review*, 91(6), 106–112.
- SAS, I. (2007): *Az ötletes reklám*. Kommunikációs Akadémia, Budapest.
- SASSER, S. L., KOSLOW, S., KILGOUR, M. (2013): Matching creative agencies with results-driven marketers: Do clients really need highly creative advertising? *Journal of Advertising Research*, 53(3), 297–312.
- SHANKS, D. R., NEWELL, B. R., LEE, E. H., BALAKRISHNAN, D., EKElund, L., CENAC, Z., KAVVADIA, F., MOORE, C. (2013): Priming intelligent behavior: An elusive phenomenon. *PLoS ONE*, 8(4): e56515, 1–10. doi: 10.1371/journal.pone.0056515
- SHAVITT, S., LOWRY, P., HAEFNER, J. (1998): Public attitudes toward advertising: More favourable than you might think. *Journal of Advertising Research*, 38(4), 7–22.
- SMITH, E. R., MACKIE, D. M. (2004): *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.
- TAN, S. J., CHIA, L. (2007): Are we measuring the same attitude? Understanding media effects on attitude towards advertising. *Marketing Theory*, 7(4), 353–377.
- VAN TILBURG, W. A. P., IGOU, E. R. (2014): From Van Gogh to Lady Gaga: Artist eccentricity increases perceived artistic skill and art appreciation. *European Journal of Social Psychology*, 44, 93–103. doi: 10.1002/ejsp.1999
- VARGA Á. (2012): *A marketingkommunikáció fogyasztói megítélése a tej és tejtermékek piacán* (doktori értekezés). Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Marketing és Kereskedelem Tanszék. Letöltve: www.gtk.ke.hu/files/tiny_mce/File/doktori/varga_akos_disszertacio.pdf
- WEST, D., CARUANA, A., LEELAPANYALERT, K. (2013): What makes win, place, or show? – Judging creativity in advertising at award shows. *Journal of Advertising Research*, 53(3), 324–338. doi: 10.2501/JAR-53-3-324-338
- YI, Y. (1990): The effects of contextual priming in print advertisements. *Journal of Consumer Research*, 17(2), 215–222.

1. melléklet. Az előhangoláshoz használt ingerek és források

Kontrollhelyzet

Kísérleti helyzet

Kontrollhelyzet:

- goo.gl/NbvJfe
- <https://goo.gl/WYPasF>
- <https://goo.gl/K12Wwn>
- <https://goo.gl/jdFrRK>
- <https://goo.gl/cCFzoJ>

Kísérleti helyzet:

- <https://goo.gl/27gclq>
- <https://goo.gl/4obXGN>
- <https://goo.gl/Zsvi2i>
- goo.gl/uj7Gtg
- <https://goo.gl/JHcwJY>

2. melléklet. A vizsgálatban felhasznált reklámok forrásjegyzéke (2017.09.21)

Az eredeti letöltés dátuma 2015.04.01., ezt feltüntetjük ott, ahol a link már nem aktív.

- <https://goo.gl/MBVPtE>
- <https://goo.gl/pp1jES>
- <https://goo.gl/VSVWWe>
- <https://goo.gl/CjkXod>
- <http://dijnyertes.hu/kep.php?f=189> (Letöltve: 2015.04.01.)
- <https://goo.gl/pyNuPd>
- <https://goo.gl/DohPTf>
- <https://goo.gl/QGXvfS>
- goo.gl/LNQwvB
- goo.gl/yCpeBR
- <http://dijnyertes.hu/kep.php?f=2387> (Letöltve: 2015.04.01.)
- <http://dijnyertes.hu/?id=1351> (Letöltve: 2015.04.01.)
- goo.gl/qYZbRi
- <http://dijnyertes.hu/kep.php?f=697> (Letöltve: 2015.04.01.)
- goo.gl/1LAkw1
- goo.gl/AQyU4k
- goo.gl/11e4ZV
- goo.gl/yTbQwu
- <http://trustmynose.co.uk/fa-mystic-moments-shower-gel/> (Letöltve: 2015.04.01.)
- goo.gl/e2uZsL
- goo.gl/dtebRX
- goo.gl/SQ3LKB

IDEOLOGICAL ORIENTATION AND LIFE SATISFACTION IN OLDER ADULTS: THE MEDIATING ROLE OF COMMITMENT TO SOCIETAL VALUES

SZABÓ, Ágnes

Massey University, School of Psychology
a.szabo@massey.ac.nz

PÁLINKÁS, Réka

Political Ideology Lab, Eötvös Loránd University
reka.palinkas@gmail.com

MIKLÓS, Nóra

Political Ideology Lab, Eötvös Loránd University
nori.miklos@gmail.com

SUMMARY

Background and Aims: The current study was designed to investigate the relationship between political orientation and life satisfaction in older adults with a particular interest in the mediating effect of commitment to societal values and ideological beliefs. *Methods:* A survey was administered to 144 Hungarian older adults, with the variables of interest being that of left-right political orientation, commitment to left- and right-wing related beliefs, and life satisfaction. *Results:* Structural equation modeling was employed and a full mediation was obtained. Leftist orientation was linked to the endorsement of left-wing related values, which, in turn, resulted in an increased level of life satisfaction. Similarly, right-wing orientation was associated with commitment to right-wing related beliefs, which also positively predicted life satisfaction. However, political orientation itself had no direct link to well-being. *Discussion:* Findings suggest that regardless of political orientation, strong commitment to societal values increases life satisfaction in older adults. The role of ideological engagement in the general well-being of older people is discussed.

Keywords: ideological orientation, commitment, life satisfaction, elderly

IDEOLOGICAL ORIENTATION AND LIFE SATISFACTION IN OLDER ADULTS: THE MEDIATING ROLE OF COMMITMENT TO SOCIETAL VALUES

Although older people prefer less demanding and more conventional forms of involvement, such as voting or writing letters (Campbell, 2003; Jennings & Markus, 1988), numerous studies have shown that people stay politically active and ideologically engaged in older age (Pfeiffer, 1974; Rowe & Kahn, 1987; Weaver, 1976). Regarding the European Social Survey data from 2012,¹ 80% of European citizens in the 55–90 age band claimed that they had voted in the last national elections, whereas in the 18–35 age range this ratio was only 56%.

According to Goerres (2007), the main reason for the higher electoral rate among the older population is due to habituation. Voting often becomes a norm, and – based on their previous experience – older adults can make decisions more easily. Another influential factor is the salience and importance of a given political discourse for older people. Weaver (1976) argues that groups of older adults tend to give self-conscious and coherent reactions to political issues, but only if the topic is relevant to them (e.g., health care or social security). Apparently, motivational influences and habitual practices are significant drivers of political activity. Can, however, these factors fully explain why political involvement is increasing in older age? Is it purely a matter of interest and old habit, or does political engagement have other – potentially positive – functions in older people's daily life and general wellbeing?

Although there have been only a few studies conducted, findings consistently show the positive impact of political activity and ideological engagement on wellbeing in the aging population. An early research by Fine (1975) revealed a negative association between satisfaction with life and political powerlessness. More specifically, older people who endorsed the belief that political participation is useless and people have no control over politics reported lower levels of life satisfaction. More recently, Van Hiel and Brebels (2011) have found that adhering to cultural conservative beliefs can buffer the negative effect of age on self-esteem. Nevertheless, some tentative assumptions can be drawn from research investigating the impact of social capital on wellbeing in older adults. A study by Kim, Auh, Lee, and Ahn (2013) showed that political participation was related to decreased levels of depression in older Chinese and Korean immigrants. Similarly, Nilsson, Rana, and Kabir (2006) examined the relationship between community level social capital and overall quality of life in older people in rural Bangladesh. Their results revealed social capital, measured by voting behaviour and membership in community organizations, as a good indicator of life quality.

At the same time, we cannot ignore socioeconomic status (SES) as a potential factor influencing subjective well-being and life satisfaction in older age. Although the connection may seem well-established and evident, it is indispensable to have a look at some of the contradictory results. For instance, in their meta-analysis of 286 empirical studies on the association of SES with

¹ ESS 2012 dataset was chosen as a point of reference because our survey data were collected in 2011.

subjective well-being (SWB) in older adults, Pinquart and Sörensen (2000) found that both education and income were robust predictors of SWB in later life, with income being the stronger of the two. However, Anderson and others (2012) stated that SES predicts SWB only weakly, while sociometric status, which is based on peer respect rather than income and wealth, has a stronger effect. This indicates that not only belonging to a social group, but also belonging to a broader belief system or just committing to specific issues may have positive impacts on life satisfaction.

When speaking about the elderly, it is important to take into account how society perceives and handles this age group. According to the disengagement theory (Cumming & Henry, 1961), society expects old people to withdraw gradually from productive activities, since it is natural and acceptable for older adults to become less socially involved. In Hungary, this theory has a particular relevance where, for instance, only 19.4% of those between the age of 60 and 64 are employed. While this rate is quite similar in the surrounding countries – Austria has 23.3%, Slovakia has 21.1%, and Slovenia has 18.9% of employment in the same age group –, it is over 80% in Iceland, for example (OECD, 2015). This extreme marginalization can be both the result, and the driver of a social construction. This stereotype, often referred to as ageism, reflects the perception that older people tend to lose their status in society and in the family, they are difficult to mobilize but at the same time easy to manipulate (Kam, 2000); they are neither competent nor competitive and ambitious but more friendly and feminine (Cuddy, Norton & Fiske, 2005). Through internalization, these stable, continuously pres-

ent negative stereotypes can have a significant effect on the personality and behaviour – and most probably subjective well-being – of older people (Goerres, 2007; Specht, Egloff & Schmukle, 2011). Furthermore, internalisation of such stereotypes can lead to lower participation rates among older citizens (Goerres, 2007). In this environment, belonging to groups or committing to beliefs may have a protective role in terms of life satisfaction.

In recent years, considerable attention in political psychology has been paid to the relationship between ideological engagement and life satisfaction. Research findings clearly converge to link strong conservative beliefs to higher levels of life satisfaction (Jetten, Haslam & Barlow, 2012; Napier & Jost, 2008; Schlenker, Chamber & Le, 2012; Taylor, Funk & Craighell, 2006; Van Hiel & Brebels, 2011), even though authors explain this association very differently. Napier and Jost (2008) argue that a likely explanation for why conservatives are happier could be that they are less negatively affected by and more prepared to rationalize social inequalities. Jetten et al. (2012) found that conservatives tend to have higher socioeconomic status and multiple group memberships, and proposed that the relationship between conservative ideology and life satisfaction might be influenced by demographic variables. According to Schlenker et al. (2012), conservative ideology is related to more positive adjustment, such as personal agency, positive outlook, or transcendent moral beliefs, which in turn result in better psychological wellbeing.

Another trend of research provides evidence that commitment to both endpoints of the ideological spectrum can increase well-being and life satisfaction. For example, Choma, Busseri and Sadava (2009) argue

that strongly held ideological belief systems, both conservative and liberal, offer values to which people can relate themselves and help create meaning to explain the world. Curini, Jou and Memoli (2013) also found that being a conservative or liberal contributed to higher levels of life satisfaction, but only for those who held a rather radical position and strongly identified with the respective wing.

Neither the explanations nor research findings are completely consistent, but most studies point to the possible mediation effect of psychological variables, including commitment, positive attitudes, and strong endorsement of ideological beliefs. The broader literature of life satisfaction also discusses people's ability and willingness to commit themselves to specific values and ideas as a core indicator of psychological wellbeing (Lazarus & DeLongis, 1983; Debats, 1999).

Previous studies have examined the direct link between political orientation and life satisfaction; however, potential mediators have received much less attention in the broader literature. In the current study, we propose that commitment to ideological beliefs and societal values function as a mediator in the relationship between ideological orientation and life satisfaction. It is hypothesized that commitment to traditional left- or right-wing values and ideas can be the mechanism through which political orientation exerts a positive effect on satisfaction with life in older adults.

METHOD

Sample

Data were collected from 201 older adults; however, due to a large number of missing

data points, 57 participants had to be excluded. In the final sample, participants were 144 older adults (82% female) with a mean age of 70 years ($SD = 6$ years). Regarding the highest level of education, the majority of respondents had a trade certificate (47.2%), followed by high school diploma (21.5%), tertiary education (16.7%), and primary education (16.6%). More than half of the respondents did not provide information about their previous employment (54%). Of those who answered the question, the majority of participants indicated that they had worked in a clerical position (15.4%, i.e., secretary, administration, etc.) before retiring. This was followed by people working in the hospitality (12.1%) and finance (6%) sectors. A substantial proportion of participants mentioned that they had worked in a supervisory role without specifying the industry sector (6.7%). All participants resided in the capital city of Hungary or in its urban agglomeration.

Materials

Political orientation was measured by a 7-point bipolar self-placement scale, where '1' represented the left-wing and '7' referred to the right-wing. The left-right self-placement scale is the most commonly used instrument to measure political orientation and has proved to be reliable and valid in a number of studies (see Inglehart & Klingemann, 1976; Kroh, 2007). Also, in an Eastern-European context measuring the left-right orientation is more relevant than the conservative-liberal dimension due to historical reasons (Thorisdottir, Jost, Liviatan & Shrout, 2007). While one of the greatest assets of a self-placement scale is its simplified structure, which can make it really easy to identify groups, self-placement itself does not necessarily require deep cognitive processing. It

can be also a result of an affective attachment to a label or a category – inherited from family or peer groups, etc. (Szabó et al., 2011).

Therefore, issue-related items have been used to assess specific personal beliefs rather than group-membership. Commitment to beliefs traditionally related to the left- or the right-wing was measured by eleven face valid items, respectively. Items were generated by a group of researchers (including the authors) based on existing measures of ideological dimensions, topics of current political discourses, and classic definitions of left-right orientation. The statements encompassed a variety of themes in relation to which left- and right-wing politics have a strong and often opposing standpoint (e.g., religion, national sentiment, traditionalism/future-orientation, economics, social equality/inequality, order and governance, and family issues). Participants used a 6-point Likert scale ('1' completely disagree and '6' completely agree) to indicate their agreement with each statement (items are listed in the Appendix). Right-related statements showed good internal consistency ($\alpha = .77$) with item-total correlations ranging from $r = .27$ to $r = .62$. The Cronbach's alpha for left-related items was slightly lower ($\alpha = .65$), but item-total correlations were in the expected interval and ranged between $r = .21$ and $r = .35$ indicating acceptable reliability.

The 5-item version of the Satisfaction With Life Scale (SWL) was used to measure general well-being (Diener, Emmons, Larsen & Griffin, 1985). Participants gave responses to items such as 'In most ways my life is close to my ideal' on a 6-point scale anchored by '1' completely disagree and '6' completely agree. The scale demonstrated high levels of reliability ($\alpha = .84$).

Procedure

Participants were approached through senior clubs in the capital city of Hungary. Field assistants visited six clubs in different districts of the city and invited the members to participate in a research on ideologies and societal values. Respondents were asked to fill out a paper-based questionnaire, the completion of which took approximately 20 minutes.

RESULTS

First, bivariate correlations were calculated among the left-right self-placement scale, left- and right-related beliefs, and SWL (Table 1). Left-right orientation showed a negative association with left-related statements and a positive relationship with right-related items, but had no correlation with SWL. Both right- and left-related statements positively linked to SWL. Left-related beliefs positively correlated with right-related beliefs indicating that the scales are not measuring two endpoints of one dimension, but that it is possible to express agreement with both left- and right-related societal values.

Next, we conducted a path analysis to further analyse the relationship among the four variables of interest and examine both direct and indirect effects of political orientation on SWL. The model yielded a very good fit to the data ($\chi^2 = .18$, $df = 1$, $\chi^2/df = .18$, $RMSEA = .000$, $CI\ 90\% = .00-.17$, $CFI = 1$, $TLI = 1$, $SRMR = .009$, Figure 1). There was no direct path between left-right orientation and SWL; however, the ideological position predicted strong commitment to either left- or right-related beliefs, which, in turn, led to higher levels of SWL. The

Sobel-test indicated that political orientation exerted an indirect effect on wellbeing via leftist ($z = -2.64$, $s.e. = .04$, $p = .008$) and rightist ($z = 2.47$, $s.e. = .04$, $p = .013$) beliefs. Left-right orientation and the two mediators explained 31.3% of variance in SWL.

DISCUSSION

The present study examined the relationship between ideological orientation and life satisfaction in older adults with a key interest in the mediating quality of commitment to societal values and ideological beliefs. Results obtained supported the hypothesis that ideological commitment functions as a mediator between left-right orientation and wellbeing.

The left-right self-placement scale was significantly related to ideological commitments. Specifically, those who placed themselves closer to the left end of the spectrum endorsed the left-wing related ideas and values to a larger extent. Similarly, participants with a rightist orientation showed stronger commitment to values associated with the right-wing. It is an important finding, as it confirms the association between ideological orientation and value endorsement. Furthermore, it provides supporting evidence for the validity of the items assessing value commitment. Another important finding is the lack of a direct link between political orientation and life satisfaction. However, participants with a definite ideological orientation reported stronger commitment to either left- or right-related beliefs, which in turn resulted in increased levels of life satisfaction. This suggests that although one's score on self-placement scale is unrelated to life satisfaction, it exerts significant effects through value commitment.

These findings indicate that regardless of one's political orientation, strong ideological commitment can play an important role in the enhancement and maintenance of life satisfaction in older people. This is in line with previous research, linking commitments and social engagement to more positive psychological outcomes. For example, measuring a variety of goal orientations and motivational factors, Rapkin and Fischer (1992) explored five distinct profiles of older adults and found that the socially engaged cluster scored significantly lower in depression and higher in self-esteem. Socially engaged older adults were characterized by higher levels of maintenance and independence as, well as lower levels of disengagement motivation. Similarly, a meta-analysis by Pinquart and Sörensen (2000) has revealed that better social integration contributes to greater life satisfaction and higher self-esteem in later life.

Our findings point to the positive effects of political engagement and commitment on the wellbeing of older people. This supports previous research that has demonstrated the psychological benefits of commitments in older age. Considering that pensioners are often perceived as less competent and influential (Cuddy, Norton & Fiske, 2005), political commitment might serve as a means for older people to feel more competent and empowered, and to express their group affiliation. Lazarus and DeLongis (1983) also argue that commitment is of crucial relevance in coping with negative life events (e.g. retirement, loss of roles, status, illnesses, death in family, widowhood). However, in older age some commitments become less important or serviceable, such as organizational responsibilities and workplace obligations. It is possible that strong adherence of societal values can replace the no longer meaningful or service-

able commitments in older adults. According to the activity theory (e.g., Pfeiffer, 1974; Rowe & Kahn, 1987), in successful aging engagement can have a central function to compensate for the age related changes and boost positive adjustment.

Finally, left-related beliefs revealed a positive, weak to medium association with right-related commitment. This indicates that having a dominant ideological orientation does not necessarily mean the complete rejection of values and ideas traditionally related to the opposite end of the ideological dimension, and that it is important to make a distinction between ideological orientation and ideological commitment. While the former one is mainly related to political and institutional variables, such as voting behaviour or party choice, the latter one refers to a more personal level of ideological thinking, including value preferences and societal beliefs. It is, however, also possible that the positive correlation between left- and right-related commitment is a function of the socio-cultural context. Thorisdottir and colleagues (2007) have examined the correlates of left-right orientation in Western and Eastern Europe. They have demonstrated that constructs traditionally related to the left-wing (e.g., openness) predicted right-wing orientation in the Post-communist countries. Furthermore, need for security, which is a core feature of right-wing ideology, was strongly related to the left-wing in Eastern Europe. When interpreting the results, we need to keep in mind that our sample included elderly people who were socialized during the Communism and spent most of their lives in a system where the right-wing ideology did not officially exist. There is no doubt that the communist legacy has greatly influenced and formed the ideological thinking of the ageing population in the Post-socialist region.

STRENGTHS, LIMITATIONS AND FUTURE DIRECTIONS

It is important to note that commitment was measured by two scales specifically designed to be relevant and meaningful in the context of the present study, and covered eight main domains of ideological beliefs, therefore findings cannot be generalized. We do not know what level of commitment these items measure, but they certainly capture a deeper ideological value orientation than the one-item self-placement (Szabó et al., 2011). The scales' internal consistency was acceptable and the correlation coefficients with the left-right self-placement scale were in the expected direction indicating convergent validity. Future studies might want to examine the impact of a wider range of societal commitments and/or ideological orientations (e.g., conservative-liberal, moderate-radical) in different socio-cultural contexts and age groups.

It could also be possible to interpret the results from a gender point of view. Effects of ageism, the level and quality of engagement and subjective well-being can be different for men and women. Indeed, previous research has shown gender differences in the social networks and community engagement of older people (McLaughlin et al., 2010). Since our sample consisted of mainly female participants, group differences could not be investigated, but this question can form the topic of future research. Other characteristics of the sample should also be taken into account when interpreting the findings. The subjects are members of pensioner clubs in the capital, which a priori means a community life that positively influences well-being, as opposed to those living in more isolated environments. It has been widely demonstrated

that participation in community activities predicts better wellbeing outcomes for older people (Stephens, Alpass, Towers & Stevenson, 2011).

In addition, it is worth highlighting that a relatively large number of participants had to be excluded from the analyses because of missing data. As the investigated age group tends to be reluctant to respond to surveys, it is possible that participation in the study itself is a sign of actual commitment. Finally, this study was correlational; therefore, we cannot draw conclusions regarding the causality of

our model. Although the model and the interpretation of the findings were informed by theory, future longitudinal research is needed to test the causal effect of ideological orientation on value commitment and wellbeing outcomes.

In sum, the results of this study provide a deeper insight into the role of political engagement in life satisfaction in the older population in Hungary. This suggests that commitment is a potential mechanism underlying the relationship between ideological orientation and wellbeing.

ÖSSZEFOGLALÓ

IDEOLÓGIAI ORIENTÁCIÓ ÉS ÉLETTEL VALÓ ELÉGEDETTSÉG IDŐSEK KÖRÉBEN.

A TÁRSADALMI ÉRTÉKEK IRÁNTI ELKÖTELEZŐDÉS MEDIÁCIÓS SZEREPE

Háttér és célkitűzések: Jelen tanulmány a politikai orientáció és az élettel való elégedettség kapcsolatát vizsgálja idősebb felnőtteknél. Kiemelt figyelmet kap a társadalmi értékek és ideológiai eszmék iránti elköteleződés mediációs hatása. *Módszer:* 144 magyar idős emberrel történt a felmérés. A változók a következőket mérték: bal-jobb politikai orientáció, elköteleződés a bal- és jobboldalhoz kapcsolódó eszmék iránt, élettel való elégedettség. *Eredmények:* Strukturális egyenlet modellezést alkalmazva teljes mediációt kaptunk. A baloldali orientáció a baloldallal kapcsolatos értékek támogatásával mutatott összefüggést, ami viszont megnövelte az élettel való elégedettség szintjét. Ehhez hasonlóan a jobboldali orientáció a jobboldalhoz kapcsolódó hiedelmekkel függött össze, ami ugyanúgy pozitívan prediktálta az élettel való elégedettséget. Ugyanakkor a politikai orientáció közvetlenül nem kapcsolódott a jólléthez. *Következtetések:* Az eredmények azt mutatják, hogy a társadalmi értékek iránti erős elköteleződés növeli az élettel való elégedettséget idősebb felnőtteknél, a politikai orientációtól függetlenül. A cikkben megvitatásra kerül az ideológiai elkötelezettség szerepe az idősök általános jóllétének szempontjából.

Kulcsszavak: ideológiai orientáció, elkötelezettség, élettel való elégedettség, idősök

REFERENCES

- ANDERSON, C., KRAUS, M. W., GALINSKY, A. D. & KELTNER, D. (2012): The local-ladder effect social status and subjective well-being. *Psychological Science*, 23, 764–771.
- CAMPBELL, A. L. (2003): Participatory reactions to policy threats: Senior citizens and the defense of Social Security and Medicare. *Political Behavior*, 25, 29–49.
- CHOMA, B. L., BUSSERI, M. A. & SADAVA, S. W. (2009): Liberal and conservative political ideologies: Different routes to happiness? *Journal of Research in Personality*, 43, 502–505.
- CUDDY, A. J., NORTON, M. I. & FISKE, S. T. (2005): This old stereotype: The pervasiveness and persistence of the elderly stereotype. *Journal of Social Issues*, 61, 267–285.
- CUMMING, E. & HENRY, W. E. (1961): *Growing old, the process of disengagement*. Basic Books, New York.
- CURINI, L., JOU, W. & MEMOLI, V. (2013): How moderates and extremists find happiness: Ideological orientation, citizen-government proximity, and life satisfaction. *International Political Science Review*, 35, 129–152. DOI: 10.1177/0192512113489922.
- DEBATS, D. L. (1999): Sources of meaning: An investigation of significant commitments in life. *Journal of Humanistic Psychology*, 39, 30–57.
- DIENER, E., EMMONS, R. A., LARSEN, R. J. & GRIFFIN, S. (1985): The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71–75.
- FINE, M. (1975): Interrelationships among mobility, health and attitudinal variables in an urban elderly population. *Human Relations*, 28, 451–474.
- GOERRES, A. (2007): Why are older people more likely to vote? The impact of ageing on electoral turnout in Europe. *The British Journal of Politics & International Relations*, 9, 90–121.
- INGLEHART, R. & KLINGEMANN, H. D. (1976): Party identification, ideological preference and the left-right dimension among Western mass publics. In: BUDGE, I., CREWE, I. & FARLIE, D. (eds): *Party Identification and Beyond*. 243–273. John Wiley, London.
- JENNINGS, M. K. & MARKUS, G. B. (1988): Political involvement in the later years: A longitudinal survey. *American Journal of Political Science*, 32, 302–316.
- JETTEN, J., HASLAM, S. A. & BARLOW, F. K. (2012): Bringing back the system one reason why conservatives are happier than Liberals is that higher socioeconomic status gives them access to more group memberships. *Social Psychological and Personality Science*, 4, 6–13.
- KAM, P. K. (2000): Political disempowerment among older people in Hong Kong. *Journal of CrossCultural Gerontology*, 15, 307–329.
- KIM, J. B. G., AUH, E., LEE, Y. J. & AHN, J. (2013): The impact of social capital on depression among older Chinese and Korean immigrants: Similarities and differences. *Aging & Mental Health*, 17, 844–852.
- KROH, M. (2007): Measuring left-right political orientation: The choice of response format. *Public Opinion Quarterly*, 71, 204–220.
- LAZARUS, R. S. & DELONGIS, A. (1983): Psychological stress and coping in aging. *American Psychologist*, 38, 245–254.

- LUCAS, R. E. & DONNELLAN, M. B. (2011): Personality development across the life span: longitudinal analyses with a national sample from Germany. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 847–861.
- MCLAUGHLIN, D., VAGENAS, D., PACHANA, N. A., BEGUM, N. & DOBSON, A. (2010): Gender differences in social network size and satisfaction in adults in their 70s. *Journal of Health Psychology*, 15, 671–679.
- NAPIER, J. L. & JOST, J. T. (2008): Why are conservatives happier than liberals? *Psychological Science*, 19, 565–572.
- NILSSON, J., RANA, M. & KABIR, Z. N. (2006): Social capital and quality of life in old age: Results from a cross-sectional study in rural Bangladesh. *Journal of Aging and Health*, 18, 419–434.
- OECD (2015): *OECD Employment Outlook*. OECD.
- PFEIFFER, E. (1974): *Successful aging: A conference report*. Center for the Study of Aging and Human Development, Duke University.
- PINQUART, M. & SÖRENSEN, S. (2000): Influences of socioeconomic status, social network, and competence on subjective well-being in later life: a meta-analysis. *Psychology and Aging*, 15, 187–224.
- RAPKIN, B. D. & FISCHER, K. (1992): Framing the construct of life satisfaction in terms of older adults' personal goals. *Psychology and Aging*, 7, 138–149.
- ROWE, J. W. & KAHN, R. L. (1987): Human aging: usual and successful. *Science*, 237, 143–149.
- SCHLENKER, B. R., CHAMBERS, J. R. & LE, B. M. (2012): Conservatives are happier than liberals, but why? Political ideology, personality, and life satisfaction. *Journal of Research in Personality*, 46, 127–146.
- SPECHT, J., EGLOFF, B. & SCHMUKLE, S. C. (2011): Stability and change of personality across the life course: the impact of age and major life events on mean-level and rank-order stability of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 862–882.
- STEPHENS, C., ALPASS, F., TOWERS, A. & STEVENSON, B. (2011): The effects of types of social networks, perceived social support, and loneliness on the health of older people: Accounting for the social context. *Journal of Aging and Health*, 23, 887–911.
- SZABÓ, Á., FEHÉR, B., MIKLÓS, N., SZABÓ, Á., FODOR, J. (2011 November): *Measuring a whole construct with only one item?* Paper presented at the Political Psychology Networking Conference for the Post-Communist Region, Budapest, Hungary.
- TAYLOR, P., FUNK, C. & CRAIGHILL, P. (2006): *Are we happy yet* (Pew Research Center: A Social Trends Report). Retrieved from Pew Research Center website: www.pewresearch.org/files/old-assets/social/pdf/AreWeHappyYet.pdf
- THORISDOTTIR, H., JOST, J. T., LIVIATAN, I. & SHROUT, P. E. (2007): Psychological needs and values underlying left-right political orientation: Cross-national evidence from Eastern and Western Europe. *Public Opinion Quarterly*, 71, 175–203.
- VAN HIEL, A. & BREBELS, L. (2011): Conservatism is good for you: Cultural conservatism protects self-esteem in older adults. *Personality and Individual Differences*, 50, 120–123.
- WEAVER, J. L. (1976): The elderly as a political community: the case of national health policy. *The Western Political Quarterly*, 29, 610–619.

Table 1. Descriptive statistics and correlation among the variables of interest

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
1. Left-Right Self-placement	3.45	1.88	1	−0.23*	0.27**	0.02
2. Left-related Beliefs	4.29	0.68		1	0.35**	0.27**
3. Right-related Beliefs	4.64	0.72			1	0.24**
4. Satisfaction With Life	3.06	1.14				1

Note: * $p < .05$; ** $p < .001$

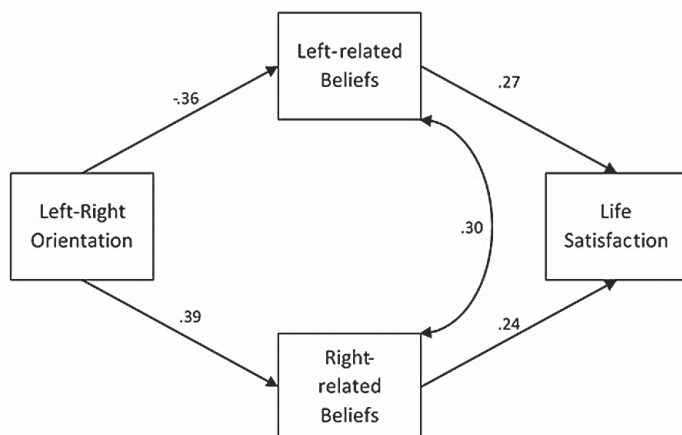

Figure 1. Standardized coefficients for the path model testing the proposed theoretical model

Note: Results are based on MLR estimation and STDYX standardization in Mplus. All coefficients are statistically significant at the 5% level. Fit indices are reported in text

APPENDIX

Left-related statements:

National symbols shouldn't be expropriated by political parties.
 Life was better under Socialism.
 Gays and lesbians should be provided with equal rights.
 Looking forward to the future is more important than adhering to traditions.
 We should strive to achieve what Western democracies have already accomplished.
 The Church shouldn't be involved in Politics.
 The problems of the country should be solved by state intervention.
 All people in need should be provided with appropriate social benefits.
 The issue of Trianon² shouldn't be on the political agenda anymore.

² The Treaty of Trianon was a peace agreement signed in 1920 at the end of World War I between the Allies and the Hungarian Kingdom to regulate the borders of Hungary as an independent state. As a result of the treaty, 70%

No one should be judged if they don't want to have children.

The stability of the economy should be ensured by state intervention.

Right-related statements:

Dual citizenship should be provided to everyone with Hungarian roots.

Traditions should be taken into consideration when making social changes.

It is a parent's primary responsibility to teach their children to be obedient and disciplined.

If our country wants to improve and grow, we need to make radical changes.

One cannot have a complete life without religion.

Having children is a duty towards the society.

We need a government that maintains order.

It is very important to preserve our traditions and cultural heritage.

The domestic market should be protected.

We need strict laws.

Family is based on the institution of marriage.

of Hungary's territory was drawn into other countries and 31% of ethnic Hungarians had to live detached from the home country. Since then, Trianon has been a symbol of national trauma and revisionist aspirations are still popular among the supporters of extreme right-wing parties.

SZKIZOFRÉNIÁVAL ÉLŐK MEGBÉLYEGZETTSÉGÉNEK MÉRÉSE

SZTANCSIK Veronika

Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet, Személyiség- és Klinikai Pszichológiai Tanszék
sztancsik.veronika@arts.unideb.hu

MÁTH János

Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet, Szociál- és Munkapszichológiai Tanszék
math.janos@arts.unideb.hu

PÉK Győző

Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet, Személyiség- és Klinikai Pszichológiai Tanszék
viktorbaker55@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: Az elmúlt évek kutatásai megerősítik, hogy az észlelt megbélyegzés rombolja a mentális betegek önbecsülését. Azonban az észlelt stigma nem azonos az önstigmával, nem magyarázza például a pszichiátriai betegek közötti nagy eltéréseket az önkép stigma miatti különböző mértékű változásában (Corrigan és mtsai, 2012). Bemutatjuk Corrigan és Watson (2002) négylépcsős progresszív elméleti modelljét, mely a pszichiátriai betegséghez kapcsolódó önstigma szintjeit és különbségeit magyarázza. *Módszer:* Kipróbáltuk a fenti modellre épülő mérőeszköz (SSMIS-SF) első magyar fordítását 81 fős szkizofrénia vagy szkizoaffektív zavar diagnózissal élő mintán.¹ Hierarchikus klaszter analízis segítségével vizsgáltuk az elméleti modell feltevéseit. Megvizsgáltuk továbbá az önstigmaeredmények összefüggését a WHO Általános Jólét Indexének értékeivel. *Eredmények:* Corrigan és munkatársai progresszív modellje – kis módosítással – igazolódni látszik. Az önstigma szintje és a jólét mértéke a várható összefüggést mutatja. *Következtetések:* Kutatásunk olyan elővizsgálatnak tekinthető, mely bemutat egy, a mentális betegségek önstigmájának mérésére alkalmas, hazai validálásra és alkalmazásra érdemes eszközt és modellt. Emellett felhívja a figyelmet arra, hogy a jólétet negatívan befolyásoló önstigma megelőzése azzal kezdődhetne el, ha társadalmi, kulturális sztereotípiákon változtatnánk pozitív módon. *Kulcsszavak:* mentális betegség, önstigma, szkizofrénia

¹ Az Egyesített Pszichológiai Kutatásaitikai Bizottság 2014/14-es iktatási számú engedélye és a Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal Népegészségügyi Szakigazgatási Szervének HBR/052/00435-2/2015-ös ügyiratszámú engedélye alapján elvégzett kutatás.

HÁTTÉR ÉS CÉLKITŰZÉSEK

A megbélyegzés – stigma – fogalma a szociológus Goffman (1963) nyomán honosodott meg a pszichológiában. A stigma valamilyen nyilvánvaló vagy rejtett bélyeg, ami a „megjelölt” embert leértékeli. A stigma negatív jelentésű, szégyenletes a megbélyegzett személy számára. Olyan tulajdonított jellemzőkkel jár, melyek hiteltelenítének, a stigmatizált ember valamilyen módon „romlottá” lesz általa. A megbélyegzésen keresztül vezet az út a sztereotípiáktól a megbélyegzett személy kedvezőtlen megítéléséhez. (Link, Yang, Phelan és Collins, 2004).

Jones és munkatársai (1984) a *jegy* kifejezést használták a megbélyegzés fogalmi tisztázása során. A stigma ebben az értelemben egy olyan negatív jelzés, mely többféle állapotra, tulajdonságra jellemző lehet, amiket deviánsnak ítél egy társadalom. Ez indíthatja el a megbélyegzés folyamatát, azaz a stigmatizációt. Stigma akkor alakul ki igazán, amikor a jelzés révén nemkívánatos tulajdonságokkal ruháznak fel valakit: leértékelik, hiteltelenítik őt mások szemében. A stigma hat jellemezhető dimenzióját azonosították: az *elrejtetheőség* arra vonatkozik, hogy mennyire szembetűnő, könnyen észrevehető ez a tulajdonság mások számára. A folyamat vagy *lefutás* dimenzió a megbélyegzéssel járó állapot időbeli változására utal. A stigma *zavaró* volta arra vonatkozik, hogy mennyire nyomja rá bélyegét a személyközi interakciókra. Az *esztétikusság* a stigmához tartozó tulajdonság vonzóságára vagy taszítóságára reflektál, benne foglalva azt is, hogy milyen önkéntelen hangulati, érzelmi reakciót vált ki belőlünk. Az *eredet* dimenzió írja le, hogyan alakult ki az állapot, felelősnek tartjuk-e az illető személyt mind ezért, azaz milyen oknak, okoknak tulajdo-

nítjuk azt. Végül a stigmatizált tulajdonságok *veszélyessége* hatodik jellemezhető dimenzióként azt írja le, mennyire veszélyeztet bennünket fizikailag a stigmával bíró ember, és olyan értelemben is, hogy milyen mértékben leszünk kénytelenek kényelmetlen érzésekkel szembesülni. E fenti dimenziók súlyát alig vizsgálták a mentális betegséggel élők megbélyegzésére vonatkozóan, de például Feldman és Crandall (2007) elemzése szerint az emberek nagyobb társas távolságot tartanak kívánatosnak a pszichiátriai betegekkel kapcsolatban, ha úgy gondolják, hogy az adott betegség az illető saját hibájából alakult ki (eredet) és ha veszélyesnek tartják a személyt, valamint minél ritkább betegséggként gondolnak a kórképre. Kutatásuk szerint ez a három tényező magyarázza a megbélyegzés varianciájának kb. 60%-át.

Goffman, Jones és a korai stigmameghatározások a problémát elsősorban a kívülálló nézőpontjából szemlítették, és az információfeldolgozás kognitív folyamatára helyezték a hangsúlyt, kevés figyelmet szenteltek a diszkrimináló, kirekesztő viselkedésnek, az érzelmi reakcióknak és a megbélyegzett személy saját tapasztalatának (Link és Phelan, 2001).

A mentális betegséggel járó stigmatizáció jelenségét vizsgálva Corrigan és Watson (2002) szerint legalább kétféle hatást kell figyelembe vennünk, az úgynevezett *nyilvános* vagy közösségi és az *önstigmát*. A nyilvános stigma az a bélyeg, amiben egy nagyobb társadalmi csoport egyetért egy kisebbségi csoporttal kapcsolatban. Tartalmaz sztereotípiákat, a sztereotípiáknak megfelelő attribúciókat és viselkedéses elemeket is. Az önstigma emellett az érintettek internalizált stigmája, ami akkor alakul ki, ha osztják és magukra nézve elfogadják igaznak, jogosnak a nyilvános stigma tartalmát. A nagyobb mértékű

önstigma az önbizalom és az énhatékonyság érzésének csökkenésével járhat (Corrigan, Kerr és Knudsen, 2005, idézi Sztancsik és Pék, 2014).

A megbélyegzés és a diszkrimináció bár egymáshoz kapcsolódó folyamatok, nem azonosak egymással. A diszkrimináció – megkülönböztetett bánásmód – leggyakrabban valamilyen stigma következménye lehet. A mentális betegek közösség általi megbélyegzésének az érintettek életére gyakorolt hatása, a velük szembeni negatív diszkrimináció miatt válik nyilvánvalóan károssá. Szemléletes példája volt ennek Farina és Felner (1973) klasszikus vizsgálata, mely során egy munkanélküliként bemutatott férfi pályázó 32 munkaadóhoz jelentkezett ugyanazzal a szakmai önéletrajzzal, azzal a különbséggel, hogy az esetek felében múltbeli pszichiátriai kezelés is megemlítésre került benne. Utóbbi helyzetben a felvételi interjúk készítői kevésbé voltak barátságosak és kevésbé támogatták a pályázó felvételét is. A megbélyegzés eredményezhet diszkriminációt, ugyanakkor a megbélyegző attitűd és vélekedések nem feltétlenül vezetnek diszkrimináló viselkedéshez. A szocializáció során elsajátított kulturális értékek, személyes tapasztalatainkból formálódó értékrendszerünk befolyásolja azt is, hogy mennyire helytelenítjük magát a diszkriminációt (Abdullah és Brown, 2011; Sztancsik és Pék, 2014).

Corrigan és munkatársai hívták fel a figyelmet arra, hogy mire a mentális betegség kialakul, a későbbi pszichiátriai beteg már korábbról tisztában van a mentális betegek-re vonatkozó kulturális sztereotípiákkal, stigmával (Corrigan és Watson, 2002; Corrigan, Kerr és Knudsen, 2005; Corrigan és mtsai, 2012). Ez kétféle módon hathat önképére. Egyrészt emiatt, mint észlelt stigma miatt, elutasításra számít, elkerülő módon beszűkít-

heti társas terét, ami elszigetelődéshez, munkanélküliséghez és végső soron kevesebb jövedelemhez, rosszabb életminőséghez vezethet. Mindezek nemcsak alapvető egzisztenciális problémákat jelentenek, de személyes kudarcként értelmezve csökkentik az önbizalmat, az énhatékonyság érzését is (Link, 1987; Markowitz, 1998). Másrészt a mentális betegséggel élő ember úgy gondolhatja, illenek rá ezek a (többnyire kedvezőtlen) sztereotípiák, elhiheti, hogy tényleg kevesebbet ér betegsége miatt, amint azt mások is feltételezik. Ezen folyamatok eredményeként jön létre az önstigma, mely az önbecsülést is csökkenti.

Az elmúlt csaknem 30 évben számos kutatás megerősítette, hogy az észlelt stigma rombolja a mentális betegek önbecsülését (például Corrigan, 1998; Holmes és River, 1998; Link, 1987; Link, Cullen, Struening és Shrout, 1989; Link, Mirotznik és Cullen, 1991; Markowitz, 1998; Perlick és munkatársai, 2001; Rosenfield, 1997; Sirey és munkatársai, 2001). Azonban az észlelt stigma sem azonos az önstigmával, nem magyarázza például a pszichiátriai betegek közötti nagy eltéréseket az önkép stigma miatti kisebb vagy nagyobb mértékű változásában (Corrigan és mtsai, 2012). Az érintettek igen különböző stigmatapasztalatainak magyarázatára Corrigan és Watson (2002) négylépcsős progresszív elméleti modellt alkottak. Eszerint az érintettekben első lépésként (1) tudatosulnak a mentális betegekkel kapcsolatos általános nyilvános sztereotípiák, majd (2) maguk is elfogadják ezeket a sztereotípiákat, osztják ezeket a nézeteket. Harmadik lépésben (3) ezeket magukra is alkalmazzák, majd végül (4) önbecsülésük is károsodik miatta. Például akiben tudatosulnak a mentális betegek-re vonatkozó sztereotípiák, úgy tarthatja, *az emberek szerint*

a pszichiátriai betegek kiszámíthatatlanok. Második lépésben elfogadhatja ezt a nézetet, azt gondolhatja: *a pszichiátriai betegek tényleg kiszámíthatatlanok.* Ha betegsége (és betegségtudata) kialakul, így folytatódhat a folyamat: „*mivel én is mentális beteg vagyok, én is kiszámíthatatlan vagyok*”. Erre épülhet végül az önbecsülés károsodása: „*aki olyan kiszámíthatatlan, mint én, azt nem lehet tisztelni – én sem tartom magam sokra*”. A stigma káros hatásai Corrigan és munkatársai (2012) szerint a progresszív folyamat későbbi szakaszaiban jelentkeznek, amikor az érintett személy már internalizálta azt. A gyógyulást és az önbecsülés növelését segítő rehabilitációs, pszichoedukációs programok során rendkívül fontos, hogy legyenek olyan megbízható mérőeszközök, amivel az önstigma folyamata és mértéke mérhető, hogy erre célzott beavatkozások is tervezhetők legyenek. Ehhez az is szükséges, hogy amennyire lehetséges, különböztessük meg a stigmából adódó önbecsülési problémákat és a pszichés probléma jellegéből adódó önképártalmakat (mint például a depressziós tünetekkel együtt járó kisebbségi érzést), melyek más-más kezelést, másfajta beavatkozást igényelhetnek (Yanos, Roe és Lysaker, 2011). Elképzelhetőnek tartjuk azt is, hogy legalább részben a betegek előzetes rugalmas ellenálló képességének, rezilienciájának (Szokolszky és V. Komlósi, 2015) függvénye lehet, hogy mennyire veszélyeztetik őket a stigmaártalmak, károsítják-e önbecsülésüket.

A szkizofréniaspektrumba tartozó zavarokkal a stigmakutatások a kezdetektől foglalkoznak (Star, 1955, idézi Link, Yang és Phelan, 2004). A hazánkban végzett kutatás eredményei szerint a pszichiátriai betegség ténye valóban kedvezőtlenebb személyiségmegítélést hív elő a laikus vizsgálati szemé-

lyekből, mint ha ugyanarról a személyről nem tudják, hogy beteg, és ez még fokozottabb, ha az illető a szkizofrénia valamely formájának diagnózisával rendelkezik (Sztancsik, Máth és Pék, 2013). A stigmatizációval ebben a csoportban azért is különösen fontos foglalkozni, mert a szkizofréniaival élők körülbelül 10%-a öngyilkosság következtében hal meg, amiben annak is szerepe lehet, hogy érzékenyen élik meg a betegséggel együtt járó, általában kedvezőtlen szociális következményeket (Trixler és Tényi, 2009: 264).

A vizsgálat célja volt empirikusan igazolni a négylépcsős progresszív modell elméleti koncepciójának érvényességét, magyar, szkizofréniaival élő mintán. Ezenkívül megvizsgálni, alkalmas lehet-e a mérőeszköz a mentális betegséggel járó önstigma mértékének mérésére szélesebb körben is?

MÓDSZER

Minta

Kutatásunkban 83 Hajdú-Bihar megyében ellátott pszichiátriai ellátásban megjelenő beteg vett részt, 2015 első félévében, akik BNO besorolás szerinti szkizofrénia (F20) vagy szkizoaffektív zavar diagnózissal (F25) rendelkeznek. A szkizofréniaival élő vizsgálati személyek Debrecenben kezelt, többnyire ambuláns vagy nappali ellátásban megjelenő (39 fő), részben szociális otthonban élő (28 fő) és részben pszichiátriai osztályon, rendeződött (nem akut pszichotikus) állapotban lévő emberek (16 fő) voltak. (Emellett még az ép intellektust szabtuk meg, mint kiválasztási feltételt, más, egyidejűleg fennálló zavarra nem kérdeztünk rá, és az nem volt kizárási feltétel sem.) A vizsgálatban részt

vevő szkizofréniával élő vizsgálati személyek legfontosabb demográfiai jellemzői az 1. táblázatban szerepelnek. A vizsgálati személyeket a kezelőorvosok közlése és ajánlása alapján kértük fel az önkéntes részvételre – hogy valóban csak a fenti spektrumba tartozó, fenti jellemzőkkel bíró személyek kerüljenek be a vizsgálatba. Ugyanakkor a vizsgálat során nem tekintettünk bele a kórrajzokba. Rögzítendő adatként, a diagnózis szempontjából is (mint minden más adat esetében), csak a vizsgálati személyek saját közléseire tekintettünk, amit a „Mi az Ön pszichiátriai

diagnózisa, amivel jelenleg is kezelik?” kérdésre válaszoltak. A vizsgálathoz az illetékes szervek érvényes etikai engedélyeivel rendelkezünk, ennek megfelelően a vizsgálati személyek írásbeli tájékoztatást követően önkéntes beleegyező nyilatkozatot írtak alá. (Egyesített Pszichológiai Kutatásaitai Bizottság 2014/14-es iktatási számú engedélye és a Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal Népegészségügyi Szakigazgatási Szervének HBR/052/00435-2/2015-ös ügyiratszámú engedélye.)

1. táblázat. A minta legfontosabb demográfiai és egyéb leíró jellemzői

		Minta elemszáma (fő)	%
Nem	férfi	48	57,8
	nő	35	42,2
Iskolai végzettség	8 általános	19	22,9
	szakmunkás	21	25,3
	érettségi	31	37,3
	érettségi és szakma	8	9,6
	felsőfokú	4	4,8
Családi állapot	egyedülálló	50	60,2
	elvált vagy külön él	14	16,9
	özvegy	2	2,4
	házas	14	16,9
	élettársi kapcsolatban	2	2,4
	kapcsolatban (nem él együtt)	1	1,2
Van-e gyermeke?	van	25	30,1
	nincs	58	69,9
Van-e munkahelye? (fizetett állása)	nincs	52	62,7
	nyugdíjasnak vallja magát	19	22,9
	van állása	5	6,0
	terápiás munkát végez	7	8,4

	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
Kor (év)	22	73	45,83	11,49
Első pszichiátriai kezelés óta eltelt becsült idő (év)	0,5	40	19,17	9,62

Eszközök

A Mentális Betegség Önstigmája kérdőív, angol eredeti elnevezéséből (Self-Stigma of Mental Illness Scale) röviden SSMIS, egy 40 tételből álló, 9 fokú Likert-skálát használó eszköz, ahol a kitöltő tételenként döntheti el az állításokról, hogy mennyire ért egyet azokkal. A Corrigan és munkatársai által leírt négylépcsős progresszív modellt négy skálaként tartalmazza (Corrigan, Watson és Barr, 2006; Corrigan, Rafacz és Rüsch 2011; Rüsch és munkatársai 2006a). Ezek a (1) *Tudatosság*, (2) *Egyetértés*, (3) *Alkalmazás* és (4) *Önképtartalom*. Az első, *Tudatosság* skála azt méri, hogy milyen mértékben tudatosulnak a vizsgálati személyben a társadalomban jelen lévő megbélyegző sztereotípiák a mentális betegséggel élőkre vonatkozóan. A második, *Egyetértés* skála azt méri, hogy maga a vizsgálati személy mennyiben ért egyet ezekkel az általános negatív sztereotípiákkal. A harmadik, *Alkalmazás* skála méri, hogy mennyiben vonatkoztatja mindezeket magára, tehát milyen mértékben ért egyet azzal, hogy például ő maga is kiszámíthatatlan a mentális betegsége miatt, míg a negyedik, *Önképtartalom* skálája készült azt mérni, hogy ezek a hiedelmek mennyiben hatnak önbecsülésére. Például azt kell pontoznia, mennyiben ért egyet azzal, hogy „*Jelenleg kevesebbre tartom magam, mert nem fogok meggyógyulni vagy nem leszek jobban*”. A négy skála ugyanazon sztereotípiákat tartalmazza átfogalmazva, tulajdonképpen párhuzamba állíthatóan egymással. Míg az első skála esetében azt kell tehát megítélni, hogy általában mennyire igaz, hogy az emberek a felsorolt megbélyegző sztereotípiák mentén szemlélik a mentális betegeket, a második esetében azt, hogy a vizsgálati személy mennyire ért ezekkel egyet, és így tovább.

Corrigan és munkatársai (2011; 2012) a 40 teteles eszközt megbízhatónak találták, megfelelő módon validálták három, egyenként 71, 90 és 85 fős különböző mentális betegségekkel élő vizsgálati személyek mintái alapján. Az önstigma kialakulásának négylépcsős folyamatát a skálák átlagainak egymáshoz képesti csökkenő-növekvő jellegével (például akinek magasabb a pontszáma az *Egyetértés* skálán, annak a *Tudatosság* skálán is magasabb pontszáma kell legyen) és a skálák közötti keresztkorrelációs vizsgálatokkal próbálták igazolni. Ez a vizsgálati mód nem tükrözheti teljes mértékben a négy lépcsőfok hierarchikus viszonyát, de eredményeik javarészt támogatják az elméleti elképzelés helyességét, hogy a négy tényező egymásra épülő progresszív módon vezethet nagyobb mértékű, önképet is befolyásoló önstigmához. Feltételezésükhöz igazodva az egymástól távol eső (1)-es és (4)-es skála eredménye kevésbé, míg például az egymáshoz közel eső első kettő skála, azaz a modellben szomszédosak szorosabb kapcsolatot mutatnak egymással. Ugyanakkor például a két utolsó skála között már nem találtak a modell szerint elvárható különbséget (Corrigan és mtsai, 2011 és 2012).

A Corrigan és munkatársai által végzett validáló kutatás során a vizsgálati személyek (maguk is mentális betegek) részéről felmerült kritika volt, hogy a skála sok állítása kifejezetten goromba, sértő, emiatt többen nem is akarták kitölteni azt. Ezek között olyan állításokra kell gondolnunk, mint hogy például a „mentális betegek gusztustalanok” lennének. A durván sértő állításokat a kérdőívből és a további vizsgálódásból, adatelemzésből kihagyták, létrehozva így a mérőeszköz rövid változatát, a SSMIS-SF-et (Self-Stigma of Mental Illness Scale – Short Form). Ez a rövidített változat szintén négy skálát tartal-

2. táblázat. A SSMIS-SF skálák belső konzisztenciája, átlag és szórás értékei a validáló kutatások során (Corrigan és mtsai, 2012 nyomán)

SSMIS-SF skála	SSMIS-SF értékek a validáló kutatások adatai alapján								
	Corrigan és mtsai, 2006 (71 fő)			Rüsch és mtsai, 2006a, b (90 fő)			Corrigan és mtsai, 2011 (85 fő)		
	Cronbach- α	Átlag	Szórás	Cronbach- α	Átlag	Szórás	Cronbach- α	Átlag	Szórás
Tudatosság	0,73	34,0	8,3	0,83	26,2	9,6	0,87	32,5	9,8
Egyetértés	0,75	18,6	8,5	0,72	15,0	6,9	0,79	16,8	8,2
Alkalmazás	0,22	14,2	13,8	0,74	16,2	9,0	0,69	12,9	7,1
Önképtartalom	0,82	11,6	7,5	0,82	16,9	11,1	0,76	12,13	7,8

maz, egyenként 5-5 állítással és jó pszichometriai mutatókkal rendelkeznek. [A skálák belső konzisztenciáit és legfontosabb adatait lásd a 2. táblázatban (Corrigan és mtsai, 2006; Rüsch és mtsai, 2006a, b; Corrigan és mtsai, 2011; Corrigan és mtsai, 2012)]. A szerzők engedélyével ennek a rövid változatnak az első magyar fordítását végeztük el és próbáltuk ki – más eszközökkel együtt – vizsgálatunkban.

A szkizofréniával élő vizsgálati személyek közül 81-en töltötték ki a SSMIS-SF magyar változatát is a klinikai szakpszichológus végzettségű vizsgálatvezető jelenlétében, négy szemközti helyzetben (a vizsgálatvezető személye minden esetben ugyanaz volt). A vizsgálatba bevonni kívánt emberek közül ketten utasították el a részvételt és két emberrel kellett a vizsgálatot saját kérésére félbehagyni (a teljes kutatásnak más kérdőívek is részét képezték, ők emiatt nehéznek, fárasztónak találták a vizsgálatot). A SSMIS-SF kérdőív teljes szövege a *Mellékletben* olvasható.

A stigmakoncepció érvényességét a WHO Általános Jólét Indexének rövidített változatával teszteltük. Definíció szerint, ha az önstigma negatív érzés és az életminőséget rontja, akkor a súlyosabb önstigmával jellemezhető válaszadóknak ezen a skálán alacsonyabb pontszámot kell mutatniuk azokhoz képest, akik bár szintén betegek, kevésbé

súlyos önstigmával jellemezhetők ebben a betegség szempontjából homogénnek tekinthető csoportban. A WHO Általános Jólét Indexének eredeti, 0–5-ig terjedő pontozási módjával dolgoztunk. Ez a skála öt tételből áll, melyekről azt kell eldöntenie a válaszadónak, hogy milyen gyakorisággal érezte az elmúlt két hét során. Például „Az elmúlt két hét során érezte-e magát nyugodtnak és ellazultnak?”. A lehetséges válaszok a *sohától* (0 pont) a *mindigig* (5 pont) terjednek, így a maximális pontszám 25. A mérőeszközt a 2002-es Hungarostudy felmérés során validálták reprezentatív mintán. Belső megbízhatóságát kiválóan találták (Cronbach- α = 0,85), a skála homogenitását is megerősítették. Összpontszáma erős pozitív kapcsolatban áll a válaszadó szubjektíven megítélt egészségi állapotával és az élet értelme konstrukttal, és negatív a kapcsolata a Rövidített Beck Depresszió Kérdőív értékével. A pozitív életminőség vizsgálatának megbízható és érvényes mérőeszköze (Susánszky, Konkoly Thege, Stauder és Kopp, 2006).

Statisztikai eljárások

Az adatok elemzéséhez az IBM SPSS 22-es programcsomagját használtuk. A négy skála megbízhatóságának és a skálák keresztkorrelációinak vizsgálatán kívül az önstigma

négylépcsős kialakulási modelljét hierarchikus klaszteranalízis segítségével (euclideszi távolság, „within-groups” összevonás) próbáltuk igazolni, szemléltetni. A dendrogram alapján négy, jól elkülönülő klasztert találtunk, melyek az önstigma négyfokú, ordinális skálájaként is értelmezhetők. A négy klaszterskála értékeinek különbségét egy szempontos varianciaanalízissel teszteltük. A klaszterek WHO Általános Jólét Indexével (Bech, Staehr-Johansen és Gudex 1996, in: Kopp és Kovács 2006) való összefüggését Kruskal–Wallis-próba segítségével vizsgáltuk. Az önstigma és a betegség fennállásának ideje közötti kapcsolatot (progresszív modell igazolására) a klaszteranalízis mellett Khi-négyzet-próbával igazoltuk. Ilyen módon vizsgáltuk a szkizofrénia megadott fajtája és az önstigma összefüggését is.

EREDMÉNYEK

A Corrigan-féle négylépcsős modellnek és az eredeti elképzelésnek megfelelő SSMIS-SF

magyar változata mintánk eredményei szerint is négy, statisztikai értelemben megbízható skálából áll, ezek legfontosabb adatai a 3. táblázatban láthatók. Ezek az eredmények illeszkednek az eredetileg chicagói mintán végzett validáló vizsgálat eredményeihez, ahol szintén a *Tudatosság* skála értéke volt kiemelkedően magasabb, ezt követte az *Egyetértés* skála értéke, majd együttesen az utolsó két skálán kapták átlagosan a legalacsonyabb értékeket (lásd korábban a 2. táblázatban is, Corrigan és mtsai, 2011 és 2012).

A skálák keresztkorrelációs vizsgálata az elméleti elképzelés helytállóságát bizonyítja a magyar mintában is. Az egymással szomszédos skálák (például *Tudatosság* és *Egyetértés*) erősebben, míg a modell szerint egymástól távolabb eső skálák nem (például *Tudatosság* és *Önképtárgalom*) vagy gyengébben korrelálnak (például *Tudatosság* és *Alkalmazás*).

Feltételezésünk szerint, ha tisztán elkülöníthetők az egyes fokozatok, ötféle válaszkombinációt kellene találnunk. Az első, leg-

3. táblázat. A SSMIS-SF skáláinak belső konzisztenciája, átlaga és szórása a mintán belül

SSMIS-SF skála	Cronbach- α értéke	Átlag	Szórás
Tudatosság	0,71	30,73	9,09
Egyetértés	0,64	19,80	8,80
Alkalmazás	0,59	13,46	7,55
Önképtárgalom	0,72	12,69	8,46

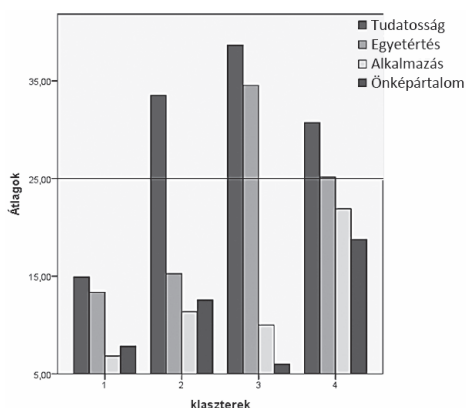
4. táblázat. A SSMIS-SF skálák keresztkorrelációi a vizsgálati mintában

SSMIS-SF skála		Tudatosság	Egyetértés	Alkalmazás	Önképtárgalom
Tudatosság	Pearson-korreláció Szig. (p)	1	0,449	0,249	0,130
			0,000	0,024	0,246
Egyetértés	Pearson-korreláció Szig. (p)		1	0,318	0,060
				0,004	0,595
Alkalmazás	Pearson-korreláció Szig. (p)			1	0,693
					0,000

jobb esetben mind a négy skálán (Tudatosság, Egyetértés, Alkalmazás, Önképtartalom) kis pontszámot ér el, nincs semmilyen stigmaélménye a válaszadónak. A következőkben egymás után, sorban egymáshoz felzárkózza nőnének meg a pontszámok, azaz lesznek, akiknél csak az első, *Tudatosság* pontszám lesz magasabb, majd akiknél a *Tudatosság* és az *Egyetértés*, harmadik lépcsőfokon a *Tudatosság*, *Egyetértés*, *Alkalmazás* együttesen, míg a legkedvezőtlenebb esetben *mind a négy* skála pontszáma magasabb lesz. Eredményeink szerint a mintában ez az öt fokozat nem jelenik meg tisztán, a válaszadók pontszámai csak részben az elvártak megfelelő módon rendeződnek csoportba (1. ábra és 5. táblázat).

A klaszteranalízis 1-es csoportját alkotják, akiknek nincs vagy minimális stigmaélménye van, a 2-es és 3-as csoport az elvártan megfelelően képviseli a következő két lépcsőfokot: a 2-es csoport tudatában van a kedvezőtlen társadalmi sztereotípiáknak, de nem ért vele egyet, míg a 3-as csoport már igen, de magára nem gondolja igaznak ezeket. Ez a két csoport a stigmát észleli, de azzal szemben önképe ellenállónak tűnik: érdekes lehet a további kutatás számára, hogy mennyire tartós védelem ez, milyen gondolkodási mintázatokkal, milyen személyiségjellemzőkkel lehet összefüggésben. Ugyanakkor a modell szerinti következő fokozat nem jelenik meg külön lépcsőfokként a min-

tában: akik magukra nézve inkább elfogadják a stigmatizáló látásmódot (*Alkalmazás* skála), azoknak az önképét is ezzel párhuzamosan károsítja ez az attitűd (lásd 4-es klaszter az 1. ábrán). A súlyosabb önstigma kialakulásának progresszív modelljét támasztja alá tehát, hogy a kialakulás sorrendje szerint zárkóznak fel egymáshoz a skálaértékek, kivéve az *Alkalmazás* és *Önképtartalom* esetében, melyek inkább együttesen maradnak alacsonyok, vagy emelkednek meg.

1. ábra. A SSMIS-SF skála pontszámainak átlagai a klaszteranalízis eredménye szerint

A klaszterek skálaértékeinek különbsége az egy szempontos varianciaanalízis eredménye szerint nemcsak szignifikáns mindegyik skála esetében ($p < 0,001$), de a kis klaszternagyság ellenére is jelentős, amit az étanegyzet mutatók fejeznek ki (6. táblázat).

5. táblázat. Az önstigma klasztercsoportok létszáma a mintában, és legfontosabb skálaértékeik

Önstigma klasztercsoport	Fő	Minta%	SSMIS-SF skála			
			Tudatosság átlag szórás	Egyetértés átlag szórás	Alkalmazás átlag szórás	Önképtart. átlag szórás
1 – stigmamentesek	11	13,6	14,91 4,74	13,36 7,65	6,82 1,83	7,82 3,54
2 – észlelők	39	48,1	33,54 5,96	15,26 4,63	11,36 6,28	12,56 9,19
3 – egyetértők	9	11,1	38,67 4,66	34,56 5,48	10,00 4,58	6,00 1,73
4 – internalizálók	22	27,2	30,76 8,02	25,14 5,49	21,91 5,03	18,77 7,46
Összesen	81	100				

6. táblázat. A klaszterek skála értékelteréseinek éta-négyszet mutatói

	Tudatosság	Egyetértés	Alkalmazás	Önképártalom
Éta-négyszet	0,539	0,629	0,511	0,246

A progresszív modellre alapozva feltételeztük, hogy az önstigma által inkább sújtott személyek régebb óta pszichiátriai betegek, a *pszichiátriai betegség címkéjével leélt hosszabb idő* összefüggésben lehet a mélyebben tudatosuló, internalizált önstigmával. Noha a négy klaszter és a pszichiátriai betegség fennállásának ideje között nem találtunk ilyen egyértelmű összefüggést, a két változót kevésbé árnyaltan mérve már igen. Amikor a vizsgálati személyeket két olyan csoportra osztottuk fel, akik 20 évnél kevesebb vagy több ideje betegek, és a stigma-klasztereket is két csoporttá vontuk össze (az egyáltalán nem, vagy enyhén érintett 1-es és 2-es csoport, valamint az önstigmára inkább veszélyeztetett 3-as és 4-es csoport összevonásával), akkor a Khi-négyszet-próba eredménye szerint mégis igazolható volt az ilyen irányú összefüggés. Azon vizsgálati személyek között, akik több mint 20 éve betegek, többen vannak, akik súlyosabb önstigmáról számolnak be [67,7%, míg a kevesebb ideje betegek a súlyosabb önstigmával jellemzett csoport 32,3%-át alkotják csak: $\chi^2(1) = 5,892$; $p = 0,015$].

Kézenfekvő az a kérdés is, hogy szkizofréniával élő emberek vizsgálata esetén a stigmaészlelés és az önstigmatizáló látásmód a *paranoiditással* állhat összefüggésben. A vizsgálati személyek mind valamilyen szkizofréniadiagnózissal élnek (kezelőorvos ajánlása alapján kerültek a vizsgálatba), de saját maguk adták meg közelebbi ismert diagnózisukat. Önbeszámolóik alapján vizsgálati személyeink három csoportra voltak oszthatók: paranoid szkizofrén 30 fő, szkizoaffektív zavarban szenved 10 fő, és 41 fő

egyéb szkizofréniával (például szimplex, reziduális) él, vagy nem tudta megmondani a szkizofrénia pontos formáját, mellyel kezelik. Emellett a csoportosítás mellett nem volt statisztikailag kimutatható összefüggés a szkizofrénia fajtája (így a bevallottan paranoid változat) és az önstigma mértéke között semmilyen módon – jóllehet direkt módon nem kérdeztünk rá paranoid tünetekre. [A Khi-négyszet-próba eredménye nem volt szignifikáns. $\chi^2(6) = 10,471$; $p = 0,106$].

A WHO Általános Jóllét Indexén megadott érték és az önstigma mértéke olyan módon függnek össze, hogy a negyedik csoportba tartozó vizsgálati személyek, akik önmagukra alkalmazzák és internalizálják is valamilyen mértékben a mentális betegekre vonatkozó stigmát, számottevően alacsonyabb pontszámot érnek el a Jóllét Indexen is, azaz mérhetően rosszabbul is érzik magukat emellett (7. táblázat). A mintában a WHO Általános Jóllét Indexén a maximális 25 pontból átlagosan 11,82 pontot értek el vizsgálati személyeink, 5,64-es szórás mellett. Az öttételes mérőeszköz tételenként 0–5-ig terjedő pontozási módjával dolgoztunk (Bech, Staecher-Johansen és Gudex, 1996, in: Kopp és Kovács, 2006).

KÖVETKEZTETÉSEK

Bemutattuk Corrigan és Watson (2002) négylépcsős progresszív elméleti modelljét, mely a pszichiátriai betegséghez kapcsolódó önstigma szintjeit és különbségeit igyekszik magyarázni. Kipróbáltuk az erre a modellre épülő mérőeszköz első magyar fordítását

7. táblázat. Az általános jóllét és az önstigma kapcsolata a mintában

Önstigma klasztercsoport	Fő	WHO Jólét Index átlag értékek	WHO Jólét Index átlag sorszámkok (Kruskal–Wallis-teszt)	Szignifikancia (p) (Kruskal–Wallis-teszt)	Próbastatisztika értéke
1 – stigmamentesek	11	12,64	42,73	0,030	$\chi^2(3) = 8,970$
2 – észlelők	39	13,15	46,51		
3 – egyetértők	9	13,00	45,89		
4 – internalizálók	22	9,00	28,36		
Összesen	81	11,82			

81 szkizofréria vagy szkizoaffektív zavar diagnózissal élő vizsgálati személy körében. Vizsgálatunk eredményei szerint a négy skála belső konzisztenciája jó, a négylépcsős modell bizonyítására a keresztkorrelációs vizsgálaton kívül hierarchikus klaszteranalízist alkalmaztunk. Eredményeinkből hasonló következtetés vonható le, mint Corrigan és munkatársai (2011 és 2012) vizsgálatából: a stigma miatti önképtartalom nem jelenik meg külön lépcsőfokként, együtt jár inkább azzal, ha a beteg a stigmatizáló nézeteket magára alkalmazza. Így tulajdonképpen az önstigma szempontjából az a négyféle csoport alakult ki mintánkban, akiket mi *stigmamentesnek*, *észlelőnek*, *egyetértőnek* és *internalizálóknak* neveztünk. Az önstigmában az első csoport tulajdonképpen nem érintett. A négy szintre igaz, hogy általában, az elvártnak megfelelően, az internalizálók rosszabbul érzik magukat (6. táblázat). Az idő – sajnos – a súlyosabb önstigma kialakulásának kedvez, ez az eredmény is Corrigan és munkatársai progresszív modelljét támogatja.

Vizsgálatunk elérte célját, a progresszív önstigma koncepció igazolódni látszik, a szkizofréniával élő mintán kipróbált mérőeszköz alkalmas lehet a hazai használatra. Ugyanakkor a vizsgálat korlátai közé sorolhatjuk a viszonylag kis mintanagyságot – jól lehet viszonylag ritka, 0,5–1% körüli gyakoriságú betegségről (Réthelyi, 2011) és

a stigma miatt is nehezebben elérhető populációról van szó, s a kérdőíveket személyes beszélgetés során egyenként, négy szemközt vette fel a vizsgálatvezető. A kis mintanagyság ellenére is jelentős eredményeket kaptunk a modell bizonyítása során (lásd 6. táblázat).

A beválogatás kritériumai nem voltak szigorúak, bevallott diagnózis és elérhetőség alapján válogattuk az önkéntes, szkizofréniával élő résztvevőket. Nem szűrtük a beteget komorbid fennálló pszichiátriai zavarokra sem. Ezek magyarázata, hogy alapvetően szubjektíven megélt tapasztalataikra voltunk kíváncsiak (a teljes vizsgálatnak csak egy része volt a SSMIS-SF magyar fordításának kipróbálása), s az efféle szűrés jelentősen meghosszabbította volna a vizsgálati időt és próbára tette volna a válaszadók türelmét. Szélesebb körű, többféle mentális betegséggel élő mintán elvégzett validálás során azonban érdemes lenne az egyidejűleg fennálló zavarokat is figyelembe venni, strukturált klinikai diagnosztikai interjút alkalmazni a kérdőív mellett. Corrigan és munkatársai (Corrigan, Rafacz és Rüsche, 2011; valamint Corrigan és mtsai, 2012) a modell tesztelése és a validáló kutatások során hat hónapos követéses vizsgálatot is végeztek, és nemcsak más, magyarul szintén nem elérhető stigma-mérő eszközök eredményeivel vetették össze a SSMIS-SF eredményeit, de a Rosenberg

Önértékelés Skála (RSES), valamint a Beck Reménytelenség Skála eredményeivel (BHS) is. Emellett depressziós tünetekre is szűrték a vizsgált populációt. Így elkülöníthető volt, hogy az önstigma okozza-e a reménytelenséget és az önbizalom csökkenését, vagy a fennálló depressziós tünetek (Corrigan, Ralfac és Rüsch, 2011). A kiterjesztett magyar validáló vizsgálat hasonlóan alapos, többszintű mérést és elemzést kívánna.

A SSMIS-SF magyar változatának első kipróbálása a 81 fős szkizofréniával élő min-tán elővizsgálatnak tekinthető. Elérhetővé tettük a kérdőív magyar fordítását, és felhívjuk a figyelmet a mentális betegségek önstigmájának mérésére alkalmas, hazai validálásra és használatra érdemes eszközre. Igazoltuk, hogy a mentális betegség bélyege, ha az érintett személy internalizálja azt, negatív hatással van jóllétére, életminőségére. További vizsgálat tárgya lehet, hogy miként előzhető meg, hogy ez a káros hatás és az internalizált stigma kialakuljon, és mit tehetünk ez ellen. Mi védi azokat az embereket a stigma káros hatásától, akik az *észlelők* csoportjába tartoznak, de mégis sikerül önképüktől távol tartani ezeket a negatív sztereotípiákat?

A súlyosabb, káros önstigma kialakulásának megelőzése nem csak a szkizofréniá-

val élők megértésén és segítésén múlik, az igazolt elméleti modell szószólói szerint sem. A megelőzés azzal kezdődhet el, ha kulturális sztereotípiákon változtatunk pozitív módon. Ez csak átfogó, széles társadalmi rétegeket megszólító antistigma-stratégia kidolgozásával és megvalósításával vihető végbe, amely során a nyilvános stigmán, azaz az önstigma alapját is jelentő káros társadalmi sztereotípiákon és attitűdökön változtatunk hatékonyan (Corrigan és Shapiro, 2010; Thornicroft, 2006).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönet illet minden vizsgálati személyt, aki a kutatásban részt vett, valamint az intézmények vezetőit és szakembereit, akik ezt lehetővé tették. Kiemelten köszönjük Dr. Frecska Ede és Csa Holcziné Rác Éva támogatását, Dr. Glaub Teodóra, Dr. Samu Erzsébet, Dr. Szatmári Éva, Dr. Szeitz Anikó, Gulácsik Mária és Varga Viktória önzetlen segítségét a vizsgálat lebonyolítása során. Köszönet Patrick W. Corrigan professzornak, aki a SSMIS-SF kérdőívet készségesen rendelkezésünkre bocsátotta.

SUMMARY

MEASURING SELF-STIGMA OF PEOPLE LIVING WITH SCHIZOPHRENIA

Background and aims: In recent years research has confirmed that perceived stigma damages self-esteem of the mentally ill. Though, perceived stigma and self-stigma are not equivalent: the first does not explain the wide range of differences among psychiatric patients in changing self-image caused by stigma (Corrigan et al., 2012). Corrigan's and Watson's (2002) four step progressive theoretical model explaining levels and differences of self-stigma is introduced. *Methods:* The first Hungarian translation of the measure (SSMIS-SF) based on the above model has been tested in a sample of 81 people living with the diagnosis of schizophrenia or

schizoaffective disorder. The assumptions of the theoretical model were examined by hierarchical cluster analysis. Interrelation of results in the self-stigma measure and the WHO Well-Being Index were examined. *Results:* Corrigan et al.'s (2012) theoretical model seems to hold true with a slight modification. The level of self-stigma and well-being displays the expected relation. *Discussion:* This survey is considered to be a pilot study introducing an appropriate, applicable model and measure of self-stigma of mental illness worthy of local validation. Results also call attention to the conclusion that prevention of mental illness self-stigma affecting well-being negatively, should start with changing societal, cultural stereotypes in a more positive direction.

Keywords: mental illness, self-stigma, schizophrenia

IRODALOM

- ABDULLAH, T., BROWN, T. L. (2011): Mental illness stigma and ethnocultural beliefs and norms: An integrative review. *Clinical Psychology Review*, 31, 934–948.
- BECH, P., STAEHR-JOHANSEN, K., GUDEx, C. (1996): The WHO (Ten) Well-Being Index: validation in diabetes. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65, 183–190.
- CORRIGAN, P. W. (1998): The impact of stigma on severe mental illness. *Cognitive & Behavioral Practice*, 5, 201–222.
- CORRIGAN, P. W., KERR, A., KNUDSEN, L. (2005): The Stigma of mental illness: Explanatory models and methods for change. *Applied and Preventive Psychology*, 11, 179–190.
- CORRIGAN, P. W., MICHAELS, P. J., VEGA, E., GAUSE, M., WATSON, A. C., RÜSCH, N. (2012): Self-stigma of mental illness scale – short form: Reliability and validity. *Psychiatry Research*, 199, 65–69.
- CORRIGAN, P. W., RAFACZ, J., RÜSCH, N. (2011): Examining a progressive model of self-stigma and its impact on people with serious mental illness. *Psychiatry Research*, 189, 339–343.
- CORRIGAN, P. W., SHAPIRO, J. R. (2010): Measuring the impact of programs that challenge the public stigma of mental illness. *Clinical Psychology Review*, 30(8), 907–922.
- CORRIGAN, P. W., WATSON, A. C. (2002): The paradox of self-stigma and mental illness. *Clinical Psychology – Science & Practice*, 9, 35–53.
- CORRIGAN, P. W., WATSON, A. C., BARR, L. (2006): The self-stigma of mental illness: implications for self-esteem and self-efficacy. *Journal of Social Clinical Psychology*, 25, 875–884.
- FARINA, A., FELNER, E. D. (1973): Employment interviewer reactions to former mental patients. *Journal of Abnormal Psychology*, 82(2), 268–272.
- FELDMAN, D. B., CRANDALL, C. S. (2007): Dimensions of mental illness stigma: What about mental illness stigma causes social rejection? *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26(2), 137–154.
- GOFFMAN, E. (1963): *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, N.J.

- HOLMES, P., RIVER, L. P. (1998): Individual strategies for coping with the stigma of severe mental illness. *Cognitive & Behavioral Practice*, 5, 231–239.
- JONES, E. E., FARINA, A., HASTORF, A. H., MARCUS, H., MILLER, D. T., SCOTT, R. A. (1984): *Social Stigma: The Psychology of Marked Relationships*. Freeman and Company, New York, N.Y.
- KOPP M., KOVÁCS M. E. (szerk.) (2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*, Semmelweis Kiadó, Budapest. 540.
- LINK, B. G. (1987): Understanding labelling effects in the area of mental disorders: An assessment of the effects of expectations of rejection. *American Sociological Review*, 54, 400–423.
- LINK, B. G., CULLEN, F. T., STRUENING, E. L., SHROUT, P. E. (1989): A modified labeling theory approach to mental disorders: An empirical assessment. *American Sociological Review*, 54, 400–423.
- LINK, B. G., MIROTNIK, J., CULLEN, F. (1991): The effectiveness of stigma coping orientations: Can negative consequences of mental illness labeling be avoided? *Journal of Health & Social Behavior*, 32, 302–320.
- LINK, B. G., PHELAN, J. C. (2001): Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–365.
- LINK, B. G., YANG, L. H., PHELAN, J. C., COLLINS, P. Y. (2004): Measuring Mental Illness Stigma. *Schizophrenia Bulletin*, 30(3), 511–541.
- MARKOWITZ, F. E. (1998): The effects of stigma on psychological well-being and life satisfaction of people with mental illness. *Journal of Health & Social Behavior*, 39, 335–347.
- PERLICK, D., ROSENHECK, R., CLARKIN, J., SIREY, J. A., SALAH, J., STRUENING, E. L. (2001): Stigma as a barrier to recovery: Adverse effects of perceived stigma on social adaptation of people diagnosed with bipolar affective disorder. *Psychiatric Services*, 52, 1627–1632.
- RÉTHELYI J. (2011): A szkizofrénia diagnózisa Bleulertől a DSM-V-ig. *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 13(4), 193–203.
- ROSENFELD, S. (1997): Labeling mental illness: The effects of received services and perceived stigma on life satisfaction. *American Sociological Review*, 62, 600–672.
- RÜSCH, N., HÖLZER, A., HERMANN, C., SCHRAMM, E., JACOB, G. A., BOHUS, M., LIEB, K., CORRIGAN, P. W. (2006a): Self-stigma in women with borderline personality disorder and women with social phobia. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 194, 766–773.
- RÜSCH, N., LIEB, K., BOHUS, M., CORRIGAN, P. W. (2006b): Self-stigma, empowerment and perceived legitimacy of discrimination among women with mental illness. *Psychiatric Services*, 57, 399–402.
- SIRY, J. A., BRUCE, M. L., ALEXOPOULOS, G. S., PERLICK, D. A., FRIEDMAN, S. J., MEYERS, B. S. (2001): Stigma as a barrier to recovery: Perceived stigma and patient-rated severity of illness as predictors of antidepressant drug adherence. *Psychiatric Services*, 52, 1615–1620.
- STAR, S. (1955): „The Public’s Ideas About Mental Illness”. Paper presented at the annual meeting of the National Association for Mental Health, Indianapolis, IN.

- SUSÁNSZKY É., KONKOLY THEGE B., STAUDER A., KOPP M. (2006): A WHO Jólét Kérdőív rövidített (WBI-5) magyar változatának validálása a Hungarostudy 2002 országos lakossági egészségfelmérés alapján. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 7(3), 247–255.
- SZOKOLSZKY Á., V. KOMLÓSI A. (2015): A „reziliencia gondolkodás” felemelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott Pszichológia*, 15(1), 11–26.
- SZTANCSIK V., MÁTH J., PÉK GY. (2013): Stigmatization of Psychiatric Patients and Schizophrenic People in Hungary. In: ANGALOSI G., MÜNNICH Á., PUSZTAI G. (eds): *Interdisciplinary Research in Humanities*, Nitra. Constantine the Philosopher University in Nitra. Faculty of Central European Studies. 297–310.
- SZTANCSIK V., PÉK GY. (2014): A mentális betegek és a megbélyegzés: az észlelt, a tapasztalt és a belsővé tett stigma jellemzői és vizsgálati lehetőségei. In: MÜNNICH Á. (szerk.): *Pszichológiai kutatások*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen University Press. 25–38.
- SZTANCSIK V., MÁTH J., PÉK GY. (2015): A „szkizofrénia” diagnózis jelentésének vizsgálata laikus vizsgálati személyek körében. *Alkalmazott Pszichológia*, 15(2), 73–85.
- THORNICROFT, G., (2006): *Shunned: Discrimination against people with mental illness*. Oxford University Press, New York.
- TRIXLER M., TÉNYI T. (2009): Szkizofrénia, szkizotípiás és paranoid kórképek. In: FÜREDI J., NÉMETH A., TARISKA P. (szerk.): *A pszichiátria magyar kézikönyve*. Medicina, Budapest. 263–285.
- YANOS, P. T., ROE, D., LYSAKER, P. H. (2011): Narrative enhancement, and cognitive therapy: a new group-based treatment for internalized stigma among persons with severe mental illness. *International Journal of Group Psychotherapy*, 61, 577–595.

MELLÉKLET²

SSMIS-SF-Hungarian

sztancsik.veronika@arts.unideb.hu

Az évek során a közvélemény sokféle dolgot hitt a mentális betegségekről, olyanokat is, amelyek sértőek lehetnek. Szeretnénk tudni, ön mit gondol, hogy a közvélemény, mint egész, azaz a legtöbb ember általában, hogyan vélekedik a mentálisan beteg emberekről manapság. Kérem válaszoljon a következő kérdésekre az alábbi 9 fokozatú skálát használva!

1. rész:

Nagyon nem érték egyet				Igen is meg nem is értek egyet				Nagyon egyetérték	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	

² A mérőeszköz egyes részei az eredeti angol nyelvű változat formáját követve külön-külön lapon szerepelnek.

Szerintem az emberek úgy vélik, ...

1. _____ a legtöbb mentálisan beteg ember maga tehet a problémájáról.
2. _____ a legtöbb mentálisan beteg ember kiszámíthatatlan.
3. _____ a legtöbb mentálisan beteg ember nem fog meggyógyulni vagy nem lesz jobban.
4. _____ a legtöbb mentálisan beteg ember veszélyes.
5. _____ a legtöbb mentálisan beteg ember nem tud gondoskodni magáról.

2. rész:

Válaszoljon a következő 5 tételre az egyetértési skála 9 fokozatát használva.

Nagyon nem érték egyet			Igen is meg nem is érték egyed			Nagyon egyetértek		
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Véleményem szerint...

1. _____ a legtöbb mentálisan beteg ember maga tehet a problémájáról.
2. _____ a legtöbb mentálisan beteg ember kiszámíthatatlan.
3. _____ a legtöbb mentálisan beteg ember nem fog meggyógyulni vagy nem lesz jobban.
4. _____ a legtöbb mentálisan beteg ember veszélyes.
5. _____ a legtöbb mentálisan beteg ember nem tud gondoskodni magáról.

3. rész:

Válaszoljon a következő 5 tételre az egyetértési skála 9 fokozatát használva.

Nagyon nem érték egyet			Igen is meg nem is érték egyed			Nagyon egyetértek		
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Mivel mentális betegségem van, ...

1. _____ nem tudok gondoskodni magamról.
2. _____ nem fogok meggyógyulni, vagy nem leszek jobban.
3. _____ én tehetek a problémáimról.
4. _____ kiszámíthatatlan vagyok.
5. _____ veszélyes vagyok.

4. rész:

Végül, válaszoljon a következő 5 tételre az egyetértési skála 9 fokozatát használva.

Nagyon nem érték egyet			Igen is meg nem is érték egyed			Nagyon egyetértetek		
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Jelenleg kevesebbre tartom magam, ...

1. _____ mert nem tudok gondoskodni magamról.
2. _____ mert veszélyes vagyok.
3. _____ mert én tehetek a problémáimról.
4. _____ mert nem fogok meggyógyulni, vagy nem leszek jobban.
5. _____ mert kiszámíthatatlan vagyok.

SSMIS-SF-Hungarian Válaszlap

A skálapontok összege mindegyik részből a „3A + 1” koncepció tükrében.

- _____ Aware (Tudatosság): (Összes tétel pontjainak összege az 1. részben)
- _____ Agree (Egyetértés): (Összes tétel pontjainak összege a 2. részben)
- _____ Apply (Alkalmazás): (Összes tétel pontjainak összege a 3. részben)
- _____ Hurts self (Önképtálatom): (Összes tétel pontjainak összege a 4. részben)

MŰHELY

„KUTATÁS KÖZBEN”

A 7–13 ÉVES SPORTOLÓ GYERMEKEK SZÜLEIVEL KAPCSOLATOS KÉTSZEMPONTÚ SPORTSZÜLŐI TÁMOGATÁS KÉRDŐÍVCSOMAG MAGYAR VÁLTOZATÁNAK BEMUTATÁSA

SZÉPLAKI Anita,¹ BACHMANN Patrik,¹ SIMON Judit,¹
KOVÁCS Krisztina,² GYÖMBÉR Noémi,² SMOHAI Máté¹
smohai.mate@kre.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A fiatalok sport számos bio-pszicho-szociális előny lehetőségét hordozza magában (Mikulán, Pikó és Keresztes, 2010). Gyakorló sportpszichológusi tapasztalatok szerint ennek megvalósulásában fontos szerepe van a sportoló gyermek szülei felől érkező megfelelő jellegű és intenzitású támogatásnak (Gyömbér és Kovács, 2012). Jelen tanulmány célja a sportszülői támogatás kulcskérdéseinek elméleti áttekintése, valamint a fiatalok sportolókkal való pszichológusi munkához szorosan kapcsolható és hasznosnak ígérkező kérdőív bemutatása. A sportszülői támogatás empirikus megismerésével, mérésével kapcsolatban világszinten mindössze kezdeti próbálkozásokról van tudomásunk. E hiány betöltésének első lépéseként fordítottuk le a Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomagot (Dale, 2011). *A kérdőívcsomag bemutatása:* A mérőeszköz a szülő gyermekének sporttízítéséhez való hozzáállását és viselkedését méri két nézőpontból, a sportoló gyermek és szülője szempontjából egyaránt, tíz-tíz tétellel. A szülői támogatás kiemelt témái: nézőtérben való viselkedés, elvárások, kommunikáció, szerephatárok, anyagi megtérülés, sport iránti elkötelezettség. A fordítás menete fordítás-vissza fordítás eljárással történt. *További lépések:* A kérdőívcsomag magyar változata gyakorlati lehetőséggel bír az alkalmazott gyermeksport-pszichológia területén, hiszen a sportszülői támogatás, mint fontos téma mérhetővé válik igen gazdaságos formában, tíz-tíz tétellel. Az adaptációnak ezen első lépését a közeljövőben mindenképp adatfelvétel, reliabilitás-, megerősítő faktorelemzés és validitásvizsgálat kell hogy kövesse, hogy ily módon a sportszülői támogatás megbízható módon mérhetővé váljon, facilitálva a témában

¹ Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológiai Intézet, Budapest

² Testnevelési Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Intézet, Pszichológia és Sportpszichológia Tanszék, Budapest

való empirikus kutatások elindulását. Az eszköz a későbbiekben a sportoló-sportszülő-edző kapcsolatrendszer (Hellstedt, 1987, 2005) optimális működését is támogathatja.

Kulcsszavak: család, sport, sportpszichológia, sportszülő, Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívesomag

BEVEZETÉS

A versenysportban kiemelt cél a győzelem, valamint hogy a sportoló minden helyzetben lehetőleg a maximumot hozza ki magából. Hogyan tekintünk a győzelemre fiatal sportolók esetén? Melyek legyenek azok a célok, amiket el szeretnénk érni úgy, hogy közben a gyermek önbizalma, egészséges személyiségfejlődése ne sérüljön? Egy nagyszabású, százezer fiatal sportolóval végzett kutatás (Smoll, 1999) szerint a gyermekek sportolást illető legfőbb motivációi – még a mai teljesítményorientált sportolói világban is – a következők voltak: jó szórakozás; izgalom; barátokkal együtt töltött idő; a fiatalok csak ez után említették a sikert vagy a győzelmet. Ezt a kutatási eredményt frissebb vizsgálatok is alátámasztották (például Allen, 2003; Holt és Knight, 2014). Az UNICEF Magyar Bizottsága 2014-ben készítette el az első gyermekjogi vizsgálatát a gyermekek sportban szerzett tapasztalatairól, ami az előbb említett kutatáshoz hasonló eredményekkel zárult a gyermekek motivációit illetően. Az online kérdőívet 957 fő töltötte ki (18–63 év között). A kutatási eredmények tanúsága szerint a gyermekek elsősorban a mozgás öröme (29%), a barátokkal való együttlét (22%) és a kikapcsolódás kedvéért (14%) kezdenek el sportolni. A siker és a küzdelem – mint motivációs tényező – csak ezt követően, 13% illetve 12% arányban jelent meg a válaszok között (Gyurkó és Németh, 2014). Egy gyermek versenysportolói léte általában igen jelentős időt, anyagi és energiaráfordítást igényel, ami sok esetben elvárásokat von maga

után, rossz sportteljesítmény esetén pedig a szülők emelkedett szintű frusztrációját eredményezheti (Hellstedt, 2005). A sportesemények a nyilvánosság előtt zajlanak, ezért a szülőknek bőven akad alkalmuk azonnali visszajelzést adni sportoló gyermekük számára, mellyel erősen befolyásolhatják azt, hogy a gyermek mennyire leli örömét az adott sportban, illetve azt, hogy hogyan értékeli önmagát (Weiss, 2004). A szélsőséges sportszülői viselkedésről szóló tanulmányában Weiss (2004) kifejti, hogy a túlzottan magas elvárások óriási nyomást gyakorolhatnak a gyermekekre, ezáltal befolyásolhatják teljesítményüket is. Ezt a folyamatot teszi érthetőbbé Harwood és Knight (2009), amikor arról írnak, hogy a gyermekek megméréstetése előtt, alatt és után a szülők jelentős mértékű stresszt élnek át, mely számtalan forrásból fakad. Mindezt fontos lenne azonosítani, felismerni és megtanítani hatékonyan kezelni.

A Hellstedt (1987) által megfogalmazott, ma már általánossá vált megközelítés szerint háromféle sportszülői szerep különíthető el: a gyermek sportolói életében „túlságosan részt vevő” (*over-involved*), a „kevésbé részt vevő” (*under-involved*) és a legtöbb esetben optimálisnak tekinthető opció, az úgynevezett „mértékelt módon részt vevő” (*moderate level*) szülő. Igen gyakori probléma, hogy a szülők túl aktívan vesznek részt a gyermek sportéletében. Ilyenkor minden családi esemény a gyermek sportolói élete köré szerveződik, a család mindennapjait kitölti a sport (Ferguson, 2008; Sacks és mtsai, 2006). Ezt a jelenséget a „felcserélődő szerepek csap-

dájának” (Smoll, 1999) is szokták nevezni. Többek között a többes szám első személyben elhangzott mondatok bizonyítják egyértelműen ilyenkor az azonosulási folyamatot: „Megnyertük a versenyt!” A gyermekre ilyen esetekben túl nagy, életkorának nem megfelelő elvárás, teher nehezedhet, hiszen a szülő önértékelése is legalább részben az ő eredményességén múlik (Gyömbér és Kovács, 2012). A Kay és Charlesworth (2005, idézi Kay és Bass, 2011) kutatásában részt vevő családok 36%-a nyilatkozott a gyermekükkel kapcsolatos sportéletről úgy, mint ami életük fő mozgatója, további 49% szerint pedig igen nagy hatással van életükre. A legtöbb esetben az ilyen gondolkodású szülők gyermekei fogják később abbahagyni a sportolást, bár a kiegész jelei már korábban megmutatkoznak náluk. A másik véglet, amikor a szülőt egyáltalán nem érdekli gyermeke sportolói élete. A fiatal sportoló ilyen esetben erősen kötődik csapattársaihoz és edzőjéhez, hiszen tőlük várja el a pozitív visszajelzéseket. A legjobb megoldás az „arany középpút”, amikor a család szerepe a támogatás és a bátorítás a sportoló életében, de a sporton kívül másról is szól az életük, rendelkeznek egyéb közös élményekkel, tapasztalatokkal. Nagyon nehéz azonban minden esetben a fent említett kategóriákba sorolni a szülőket, ugyanis más szerzők beszámolnak küszöbközeli vagy „határeseti” nyomásról is (Ginsburg és mtsai, 2006). A külső szemlélő számára kiegyensúlyozottnak tűnő szülő–gyermek kapcsolatokon belül nagy az eltérés abban a tekintetben, hogy mi számít megfelelő támogatásnak a fiatal sportoló életében a szülők részéről. Ha például egy teniszező gyermeknek dobálógépet vesznek otthonra a szülei, hogy ott is gyakorolhasson, ez tűnhet megterhelőnek is a gyermek számára, de lehet, hogy örülni fog

szülei aktív segítőkészségének. A gyermekkel foglalkozó sportpszichológusok éppen ezért szinte mindig egyedi esetekkel foglalkoznak, hiszen nem elég a sportolót magát megismerniük valamilyen probléma esetén, hanem a családi környezetet, a család dinamikáját is fel kell térképezniük, mielőtt javaslatokat tennének a gyermek fejlesztésére vonatkozóan (Sacks és mtsai, 2006).

Keagan és munkatársai (2014) azt találták, hogy a szülők hatása jelentősen csökken, amikor a gyermek profi sportolóvá válik, és ezzel egy időben az edző és a csapattársak befolyása fokozatosan növekszik, mintegy átveszik a szülő szerepét. Ám annak, hogy a gyermek kiemelkedő sportolóvá váljon, egyik fontos befolyásoló tényezője a támogató családi légkör (Sacks és mtsai, 2006).

A fiatakorú sportolók és szüleik egymásról alkotott véleményét több kutatásban is vizsgálták, általában kérdőíves formában. Kanter, Bocarro és Casper (2008) vizsgálatukat 12 délkelet-amerikai jégkorongcsapat 9–11 éves játékosai körében végezték. A 11 kérdésből álló, Likert-típusú kérdőívet (Leff és Hoyle, 1995) 180 gyermek és szüleik töltötték ki. Az eredmények azt mutatták, hogy a szülők sokkal alacsonyabbra becsülik, hogy mekkora nyomást helyeznek gyermekükre elvárásaikkal, mint ahogyan azt a gyermekek megélik. Azok a szülők, akik úgy gondolják, igazi támogató környezetet – pénzt és időt sem kímélve – biztosítanak gyermekük számára (over-involved parent), okozzák leggyakrabban a gyermekek lemorzsolódását a sportban. A kutatás egyik fontos konklúziója, hogy a szülők általában nem ismerik fel azt a tényt, hogy ha túl sok energiát fektetnek gyermekük sportolói életébe, az a gyermek szemében nem támogatásként, hanem stresszfaktorként jelenik meg. Sportpszichológiai megfontolások alapján ebben a helyzetben

optimális megoldási irányt jelent a szülő és gyermeke közötti nyílt kommunikáció elősegítése, melynek keretében a gyermekek is őszintén felfedhetik érzéseiket szüleik viselkedésével kapcsolatban.

Sportszülő a nézőtérén

A sportszülő nézőtéri és szurkolói viselkedésmódja erősen befolyásolhatja gyermeke sporttevékenységét (Blom és Drane, 2008; Dale, 2011; Holt és Knight, 2014). Többek között a sportszülő agresszivitása negatív példát szolgáltat gyermeke számára, aminek hatására a fiatal sportoló a mérkőzéseken szintén agresszívebben léphet fel csapattársaival, ellenfeleivel szemben. A sportolás megélt örömét is sok esetben jelentősen csorbitja a szülő negatív magatartása (Lazarrotti, 2010). Petersen (2010) rávilágít arra, hogy ha a versenyző szülője a nézőtérről bekiabál, az ellenfelet inzultálja, az a gyermek számára morálisan megkérdőjelezhető üzenetet közvetít. A bekiabálás mindemellett a gyermek koncentrációját is ronthatja (Sacks és mtsai, 2006).

A versenyek előtti érzelmi állapot kialakításában is egyértelmű a szülők meghatározó szerepe. A túl nagy szülői nyomásnak és a magas elvárásoknak kitett sportolók már a verseny előtt sokkal izgatottabbak, mint azok a társaik, akiket szüleik támogatásukról biztosítanak, bármi is lesz a verseny végkimenetele (Hedstrom és Gould, 2004). Blom és Drane (2008) 110 szülővel folytatott vizsgálatot a POISE (*Parent Observation Instrument for Sport Events*) teszt (Kidman és McKenzie, 1999) alkalmazásával. Eredményeik szerint a szülők megjegyzéseinek 52%-a volt pozitív tartalmú („Jól csinálod!”, „Szép munka!” stb.), 32% volt negatív jellegű („Gyerünk, keményebben!”, „Húzzál már bele!” stb.), a maradék pedig viszonylag

semleges („Hogy ment a játék?”, „Kérsz inni?” stb.). Ez az eredmény első hallásra pozitív összképet közvetíthet, azonban a szülői megjegyzések harmada negatív tartalmú üzenetet hordoz a gyermekek számára. A szerzők javaslata szerint verseny alatt nem érdemes utasításokat kiabálni a gyermekeknek az edző feje fölött, és szintén nem javasolt az edzővel való kiabálás sem. Ha a gyermek előtt versenytársait szidjuk, sértő megjegyzéseket teszünk a bírókra, az ellenfél csapataira, azzal elveszünk a fiatal sportolótól a versenyzés örömét. Sacks és munkatársai (2006) a verseny alatti magatartás kapcsán kizárólag egy dolgot javasolnak a szülőknek: biztassák őt verbális és nonverbális kommunikációval egyaránt. Még a helyes technikák bekiabálása sem tanácsos. Verseny után sem érdemes lerohanni a fiatal sportolót a kritikával, hasznosabb kívárni a megfelelő pillanatot, és a szülőknek csak akkor tanácsos kifejezni véleményüket gyermekük teljesítményével kapcsolatban, ha kíváncsi rá. A gyermek teljesítményének értékelése nem a szülő feladata, szerepköre ezért határátlépésnek számít, ha mégis így cselekszik. A szülő jelenléte az érzelmi támogatás biztosítása miatt fontos a sportoló gyermek számára, aki ily módon érzi, bárhog is alakul a meccs, a szülei szeretik őt (Sacks és mtsai, 2006).

Omli és Wiese-Bjornstal (2011) edzőkkel és fiatal sportolókkal végzett felmérések alapján három tipikus szülői magatartást különített el a versenyeken tanúsított szülői magatartásokra vonatkozóan: a „támogató” szülő (*supportive parent*) a versenypálya szélén empátiát és bátorítást nyújt gyermekének. A „nagy igényeket támasztó” szülő (*demanding coach*) folyamatosan kioktat és kritikus megjegyzéseket tesz. A harmadik az „őrült rajongó” (*crazed fan*), aki mindenkire rákiabál, fanatikusan szurkol és folyamato-

san megzavarja gyermeke játékát. A gyermekek természetesen legtöbb esetben a támogató szülői magatartást preferálták.

Greg Dale (2011) sportszülői támogatás mérését célzó kérdőívcsomagját alkotó tíztíz tételes skálák első két és utolsó iteme a sportszülő versenyeken tanúsított magatartására és más szülőkkel, versenyzőkkel, edzőkkel és hivatalos személyekkel szembeni viselkedésére kérdez rá.

Elvárások és motiválás

Ideális esetben a sportszülő számára nem az a legfontosabb, hogy gyermeke sikeres legyen, például megnyerje a meccseket, versenyeket. Többek között a sportolás testi-lelki egészségre gyakorolt pozitív hatását tartja szem előtt, emellett a lehetséges veszélyekről sem feledkezik meg. Mérlegeli, mikor hagyhatja fiát vagy lányát önálló döntéseket hozni a sport és egyéb területeken egyaránt, és mikor indokolt közbelépnie, akár tiltania. Fontos például, hogy a szülő visszatartsa gyermekét a sportolástól, amikor komoly sérüléssel vagy betegen (például lázzal vagy mononukleózissal fertőzötten) kíván játszani, hiszen neki még nincs elég ismerete arról, hogy veszélyes számára az intenzív mozgás, vagy nem képes felmérni a káros következményeket (Petersen, 2010).

O'Rourke és munkatársai (2013) szülők által indukált motivációs klímák terén végzett vizsgálatuk során azt találták, hogy abban az esetben, ha a szülő a személyes fejlődésre, a hibákból való tanulásra, a sportolás élvezetére helyezi a hangsúlyt, és a befektetett energiát, a készségek fejlesztését pedig jutalmazza, gyermeke jobban élvezi a sportolást, magasabb eredményekre tör, pszichológiai jólléte és önértékelése magasabb. Mindez viszont nem valósul meg, ha a sportszülő inkább arra ösztökéli gyerme-

két, hogy társait előzze meg, a lehető legkevesebb befektetett energiával érjen el eredményeket (itt például szóba jöhet akár a szabályok megszegése vagy doppingszerek használata) és bünteti a hibázást. Ebben a kérdésben nyújt eligazítást a Murphy (1999) által javasolt fejlődés- és énoorientáció megkülönböztetése. A szerző szerint ideális esetnek tekinthető, amikor mindkettő orientáció magas szintű, ez a konstelláció a fejlődés és egyben a siker kulcsa.

A Kétszempon্তু Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomag (Dale, 2011) a szülők győzelemhez, a gyermek teljesítményéhez való hozzáállását is tartalmazza.

Kommunikáció, minősítés

A kritizált gyermek, aki rendszerint elégedetlenséget tapasztal a szülője részéről, a nyomasztó, stresszkeltő légkörben nagyobb eséllyel mutat szorongásos tüneteket, hosszabb távon pedig nagyobb az esély arra, hogy kiegész jelei mutatkoznak rajta, majd abbahagyja a sportolást. A támogató családi háttér azonban csökkenti mindezeknek a valószínűségét. A családtagok támogatása főként abban mutatkozik meg, hogy a versenyeken bátorító szavakkal biztatják a sportolót, ha kudarc éri a gyermeket, azt megértéssel fogadják, és a versenyeredménytől függetlenül kinyilvánítják, mennyire büszkék gyermekükre és értékelik magát a részvételt is (Sacks és mtsai, 2006; Holt és Knight, 2014).

Több kutatás kimutatta (például Eccles, 1993), hogy a sportszülők esetében is érvényesülnek a nemi sztereotípiák a bátorítás, támogatás terén nyújtott különbségekben. A legtöbb szülő a nemi sztereotípiák miatt (Bois és mtsai, 2005) a fiúknál tartja fontosabbnak a sportban való részvételt, az apák már kisgyermekkorától több aktív időt töltenek a fiúkkal, mint a lányokkal. Sporteseményekre

járnak, közösen mozognak, míg a lányokkal más jellegű, „lágyabb” programokat terveznek. Ha a lánygyermeket is érdekelni kezdi a sport, több fajtát is kipróbáltatnak vele (gimnasztika, balett stb.), míg a fiúkat korán „ráállítják” egyfajta sportra. A lánygyermek általában több pozitív visszajelzést kapnak szüleiktől sportteljesítményükkel kapcsolatban, és inkább azok a lányok lesznek élsportolók, akiknek anyja is az volt (Fredericks és Eccles, 1999). Leonard (1998) kutatási kérdése az volt, hogyan kommunikálnak a különböző nemű gyermekek szülei annak fényében, hogy gyermekük a nemüknek sztereotipikusan megfelelő vagy ellenkező sportágat választott. A kutatás eredménye szerint a szülők több kritikával illették gyermeküket, ha nem a nemüknek megfelelő sportágat választottak, egyes szülők egyenesen megkérdőjelezték, hogy a gyermek egyáltalán foglalkozzon-e az adott sporttal.

A Kétszempon্তু Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomag (Dale, 2011) a családi kommunikációban jelen levő témákra is rákérdez (negyedik és nyolcadik tétel).

A sportszülői szerep határai

Sacks és munkatársai (2006) arra hívják fel a figyelmet, hogy a gyermek fokozott nyomást él át, ha szülője technikai és taktikai instrukciókkal látja el, különösen, ha ezt azután teszi, hogy a gyermek nem teljesített jól. Másrésről a fiatal sportolót a tanács össze is zavarhatja, különösen, ha az nem egyezik az edzője utasításaival. A szerzők szerint – amennyiben a szülő nem maga az edző is egy személyben – legelőnyösebb, ha a szülő egyáltalán nem ad efféle instrukciókat a versenyek során, ehelyett támogató, együttérző szavakkal áll gyermeke mellé.

A „sportháromszög” fogalma (Anshel, 2003), amely a sportoló, a szülő és az edző

triászát jelöli, arra utal, hogy a háromszög mindegyik csúcsa egyenlő mértékben vesz részt a sikeres sportolói teljesítmény elérésében, a három résztvevő között pedig kölcsönös, kétirányú kapcsolat van. Bass (2008) szerint akkor keletkezhet probléma ebben a hármas felállásban, ha a résztvevők előtt nem tisztázott a többiek célja, és ha ezek között semmilyen átfedés nincs. A sportoló-szülő-edző sportháromszög két csúcsának – szülő és edző – kölcsönös kommunikációja elengedhetetlen fontosságú. A szülők ebben a rendszerben összekötő szereppel is rendelkeznek. A fiatalkori sport elképzelhetetlen lenne a szülők pénzügyi, emocionális és praktikus támogatása nélkül, a háromszög nem tudna összeállni nélkülük. 132 amerikai ifjúsági teniszedző megkérdezése során Gould és munkatársai (2006) azt találták, hogy a szülők 59%-a pozitív, támogató szerepet tölt be gyermeke életében, és 36%-uk akár akaratlanul is, de akadályozza, negatív irányba befolyásolja gyermeke fejlődését a győzelem túlhangsúlyozásával, irreális elvárásokkal és a sok kritizálással.

A szülők helyzete sem egyszerű, sokszor nehéz a megfelelő módon helytállniuk sokféle – nem csak szülői – szerepükben. Mindazonáltal a szülők sok tekintetben jelentenek példaképet a sportoló számára, mind a fizikai aktivitás, az érzelmi reakciók és a magatartási jegyek szempontjából is (Hedstrom és Gould, 2004).

Az edző és a szülő közti kétirányú kommunikáció kialakítása nagyon fontos (Jowett és Timsoon-Katchis, 2005) már a szezon elejétől kezdve. Legtöbbször szülői értekezlettel indul a szezon, ahol az edző felvázolja a célkitűzéseket – lehetőleg nem csak a győzelemre koncentrálva –, kihangsúlyozva többek között a csapatszellem („én” helyett „mi”) fontosságát és a szülőktől esetlegesen

elvárt támogatások formáját – kutatások szerint ez utóbbira van a legnagyobb igény (Kay és Bass, 2011). Lehetőséget ad továbbá a szülőknek a kérdések feltevésére, elmondja, hogy a szezon alatt milyen módon lehet vele kapcsolatba lépni (Smoll, 1999). Crissman és Combs (2009) szerkesztettek egy kézikönyvet a szülők és gyermekeik számára, amelyben részletezik, hogy mit is jelent a futball, mint sportág, mit kérnek a szülők-től a sikeres szezon érdekében. Ezek között szerepel többek között a versenyeken való viselkedés, a versenyek előtti megfelelő arousal szint biztosítása, a kritikák megfogalmazásának lehetőségei.

Bár nincs tudomásunk pontos becslésekről, a gyakorlati munka során elő-előforduló jelenség fiatal élsportolók esetében, hogy a szülő egyben az edző szerepét is betölti. Ilyenkor a sportháromszög két csúcsa egy személyben fut össze, aminek vannak előnyei és hátrányai is. Tiger Woods híres golfozót például édesapja már 2 éves korától napi szintű edzésekre sarkallta – sokszor a büntetést sem mellőzve, nem adott neki például vacsorát, amíg nem ütött be bizonyos mennyiségű golflabdát a helyére –, így sok ember szemében „büntető szülő” (*pushy parent*) színben tűnik fel. Woods azonban egy videóban nyilatkozott az édesapjáról, melyben megköszönte neki, hogy elit sportolót nevelt belőle, és élete nagy részét a fiára áldozta (Faulkner, 2015). Több szakember – köztük Barber és munkatársai (1999) – vizsgálta már a motiváció és versenyszorongás szintjét szülők által edzett és nem szülők által edzett sportolók körében, és nem találtak szignifikáns különbséget a két csoport között. A fenti eredmények alapján elmondható tehát, hogy gyermekenként változik, mi számít megterhelőnek szülői oldalról és mi nem.

A Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomag (Dale, 2011) hatodik tétele arra kérdez rá, hogy a sportszülő a versenyek, mérkőzések során megmarad-e szülői szerepkörében, vagy annak határait átlépve edzői feladatokat is ellát.

A sport mint befektetés

Sacks és munkatársai (2006) rámutatnak, hogy kiemelkedő sportteljesítmény folyamánként kilátásba helyezett egyetemi ösztöndíj vagy profi sportolói szerződés gyakori emlegetése szintén túl nagy nyomást jelenthet a sportoló gyermek számára, hiszen ha nagy elvárásokat kell teljesítenie, a sportolásra irányuló belső motiváció, élvezeti érték és a sporttevékenységhez kapcsolódó önbizalom is csökken. A szerzők óvatosságra intenek, hiszen az említett célok megszerzéséért elkötelezett fiatal akár támogatásként is megélheti szülője elvárásait. A Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomag (Dale, 2011) rákérdez a szülő anyagi megtérüléssel kapcsolatos látásmódjára is (kilencedik tétel).

Sport iránti elkötelezettség

Amennyiben a család dinamikája, életmódja lehetetlenné teszi, hogy a gyermek elhagyja a sportágat, azt a fiatal nyomásként is megélheti (Sacks és mtsai, 2006). Côté és munkatársai (2009) vizsgálták a gyermekkori sportban a korai, 6–12 éves kor között megvalósuló specializálódás (*early specialization*) és a különböző sportágak kipróbálása (*sampling*) közötti különbségeket. A legtöbb élsportoló már nagyon korán elkötelezetté válik egy sportág iránt, komoly edzéseken (*deliberate practice*) vesz részt a teljesítmény fokozása érdekében. Azonban a korai specializáció összefüggésben áll a rövidesen bekövetkező lemorzsolódással, kilépéssel

(Fraser-Thomas és mtsai, 2005). A sport élvezete (*deliberate play*) kritikusan fontos a korai években, erre ad alkalmat például az utcai kosárlabda, ahol a játék élvezete az elsődleges. Sok esetben azokból a sportolókból is élsportoló lett, akik fiatal éveiket nem az elkötelezett gyakorlásnak szentelték, hanem sok sportágat kipróbáltak és élvezték a játékot (Côté és mtsai, 2009), mint például Michael Jordan, aki fiatalkorában baseballlozott is (Geoffreys, 2015).

A Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomag (Dale, 2011) hetedik tétele méri fel, hogy a sportszülő mennyire ragaszkodik hozzá, hogy gyermeke egy adott sportágban teljesítse ki magát, abban érje el lehetséges maximumát, vagy bátorítja-e, hogy a fiatal más mozgásformákat is kipróbáljon.

A TESZT BEMUTATÁSA

Az eredetileg angol nyelvű, 7–13 éves sportoló gyermekek szüleivel kapcsolatos Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomag (*Parent Self-assessment; Athlete Assessment of a Parent*; Dale, 2011) két különböző, 10–10 itemből álló kérdőívet tartalmaz a szülői támogatásra vonatkozóan: (i) a 7–13 éves gyermeksportoló szülője által kitöltendő, (ii) a 7–13 éves gyermeksportoló által kitöltendő kérdőívet. Az itemek állítások, a válaszadás 5 fokú Likert-típusú skálán történik az egyetértés mértékének megjelölésével (1 = egyáltalán nem értek egyet, 5 = teljesen egyetértek). A két kérdőív alapján képet kaphatunk arról, hogyan értékeli önmagát az egyes területeken a sportszülő, és hogyan látja szülei viselkedését a sportoló. Tekintve, hogy a kérdőívcsomag egy sportszülőknak szóló edukációs könyvben jelent meg, elsősorban vélhetően gondolatébresztőként szolgál, mintsem kuta-

tásban való alkalmazásra. Ennek megfelelően a Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomag pszichometriai jellemzői ismeretlenek. A kérdőívcsomag fordítása az angol változat alapján (Dale, 2011) három egymástól független, angolul felsőfokon tudó, sportban járatos személy által végzett oda-vissza fordítás összevetésének módszerével történt. A magyarra fordított kérdőívcsomag kiértékelési útmutatóval együtt az 1. és a 2. számú mellékletben található.

A fordítás során mindkét kérdőívben a kilencedik tételnél merült fel a társadalmi, kulturális eltérésből fakadó torzítás lehetősége (lásd 1. és 2. melléklet). A sportösztöndíj elterjedtsége, hagyománya és köztudatban való jelenléte még ma is lényegesen erősebb az USA-ban, mint Magyarországon. Ez a különbség annak ellenére is jelentős, hogy napjainkban a kiemelkedő magyar sportolók külföldi egyetemek sportösztöndíjainak elnyerésére is esélyesek, valamint egyre több sportösztöndíjat indítanak Magyarországon is, középiskolai és felsőoktatási szinten egyaránt. Bár ösztöndíjnak nem minősül, mégis előfordulhat Magyarországon, hogy az olimpiai sportágban elért országos, valamint a nemzetközi 1–3. helyezéért kapott pluszpontszám eredményeként vesznek fel egy középiskolás sportoló diákot államilag finanszírozott felsőoktatási képzésbe. Tudomásunk szerint az USA-ban a felsőoktatás költséges volta miatt igen sok középiskolai diák számára a sportolói ösztöndíj jelenti az egyetlen lehetőséget arra, hogy egyetemi végzettséget szerezzen. E torzító hatás csökkentése érdekében az eredeti „egyetemi ösztöndíjra” vonatkozó kifejezéseket a magyar verzióban kiterjesztettük nem egyetemi (például „középiskolai”) ösztöndíjakra is azzal, hogy az ösztöndíj elől az „egyetemi” jelzőt „sportolói” ösztöndíjra cseréltük. Az ösztöndíjrendszerek

kulturális-történeti különbségéből eredő torzító hatásának erejét vélhetően csökkenti az is, hogy a szóban forgó kilences számú tételeken az ösztöndíj mellett a profi sportolói létről is szó esik, ami a magyar és amerikai sportközegben egyaránt igen gyakran használt, anyagi jólléttel társított fogalom.

TOVÁBBI LÉPÉSEK

A Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomagról (Dale, 2011) elmondható, hogy rövidege (kérdőívenként 10-10 tétel) ellenére a sportszülői támogatás szereteágazó témáját széleskörűen lefedi. E két tényező azonban hátrányokkal is járhat, mégpedig a megbízhatóságot és az érvényességet tekintve. A kérdőívcsomagot alkotó kérdőívek egydimenziós mivolta is alátámasztásra vár, lehetséges ugyanis, hogy valójában több és nem additív jellegű aldimenzióra oszlik a sportszülői támogatás témája, mint például a feladat- és eredményorientáció (Smith és Smoll, 2012), vagy akár versenyhelyzetben való szülői támogatás és versenyhelyzetben kívüli szülői támogatás.

A Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomag sportpszichológusok és edzők, de akár szülők általi alkalmazhatóságában a kétszempontú jelleg nagy lehetőséget rejt magában, hiszen a sportszülő és a gyermek nézőpontját egyszerre magában foglalja. A gyermek és a szülő általi kitöltésnek köszönhetően mérhetővé, kimutathatóvá válik az a felszín alatti, „homlokzat mögötti” (Goffman, 1959) jelenség is, amely során saját viselkedését a szülő támogatónak szánja és érzi, a gyermek azonban másként, bizonyos tekintetben negatívabbnak látja, például nyomásgyakorlást észlel (Gyömbér és Kovács, 2016; Sacks és mtsai, 2006).

Nyitott kérdés marad, hogy a Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomag megbízható és érvényes módon működik-e Magyarországon. Az adaptáció folytatását jelentő adatfelvételekre invitáljuk és buzdítjuk a kedves olvasót is. Pszichometriai beválást illetően szükségesnek bizonyul a kérdőív megbízhatóságának, belső konzisztenciájának és egydimenziós faktorstruktúrájának tesztelése, valamint az empirikus műveleteket igénylő validitásvizsgálatok (Rózsa és mtsai, 2006). A konstruktumvaliditás ellenőrzése jelenleg megoldhatatlan feladatnak tűnik a sportszülői támogatásra vonatkozó elfogadott és koherens elméleti keret híján. A konvergens validitás ellenőrzéséhez javasoljuk a Szülői Bánásmód Kérdőívet (PBI-H, Tóth és Gervai, 1999), a versenyszorongást mérő CSAI-2 tesztet (Sipos és mtsai, 1999), a Rosenberg Önbecsülés Skálát (RSES, Rózsa és Komlósi, 2014), valamint az Élettel Való Elégedettség Skálát (SWLS, Martos és mtsai, 2014).

ÖSSZEFOGLALÁS

A sportoló gyermekek teljesítményét, motivációját, sporttal kapcsolatos érzéseit jelentősen befolyásolja szüleik viselkedése és hozzáállása (Gyömbér és Kovács, 2012; Holt és Knight, 2014). A magyarra fordított Kétszempontú Sportszülői Támogatás Kérdőívcsomag (Dale, 2011) egy ígéretes lehetőség arra, hogy mérhetővé váljanak a sportoló fiatalokúakat érő sportspecifikus szülői hatások. A kérdőívcsomag ennek érdekében kérdez rá a sportszülői támogatás, mint máig alulkutatott téma változatos és egyben releváns tényezőire, melyek magukba foglalják a nézőtéren való viselkedést, elvárásokat, kommunikációt, szerephatárokat, anyagi

megterülést, sport iránti elkötelezettséget. Adatok és visszajelzések birtokában lehetséges lesz annak megállapítása, hogy a kérdőív jelen formájában csupán gondolatébresztőként, mindössze egyes esetekben, a gyermek –szülő párossal való sportpszichológiai gyakorlati munka során alkalmazható-e, vagy esetleg empirikus kutatásokban pszichometriailag helytálló mérőeszközként is megállná-e a helyét (Singer és Anshel, 2006).

Elmondható, hogy a Kétszempontú Sport-szülői Támogatás Kérdőívcsomag léte és ki-próbálása fontos kiindulópontja lehet a fia-

talkorú sportolókkal történő, szülőket is bevonó pszichológiai vagy akár pedagógiai foglalkozások bizonyítékokon alapuló fejlesztésének.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton is szeretnénk a tüzetes nyelvi ellenőrzésért köszönetünket kifejezni Bálint Adriennek, Kollár Máté Jánosnénak és Harkai Viktóriának.

SUMMARY

INTRODUCING THE HUNGARIAN VERSION OF THE TWO-WAY SPORTS PARENTAL SUPPORT QUESTIONNAIRE BATTERY

Background and aims: Sports at a young age may have various biological, psychological and social benefits (Mikulán, Pikó & Keresztes, 2010). Practical experience of sports psychologists underscores that parental support of the right nature and intensity has an important role in these benefits to occur (Gyömbér & Kovács, 2012). The aims of this study were to review key issues about parental support in youth sports and present a questionnaire that can be used in the process of working with young athletes. We only know about inchoative attempts in the world regarding empirical understanding and measurement of the role of parental support for sports. As a first step, to fill this gap, we adapted the Parent Self-Assessment for Parents of Athletes 7–13 and Athlete Assessment of a Parent for Athletes ages 7–13 questionnaires (Dale, 2011) for use in Hungary. *Introducing the questionnaire battery:* The ten items of both questionnaires measure attitudes and behaviors towards sports from two points of view: the athlete's and his/her parent's. Thematic priorities of parental support are behavior in the spectator area, expectations, communication, scope of the role, financial payback, commitment to the sport. We used translation – re-translation method in the adaptation process. *Future directions:* The Hungarian versions of the questionnaires provide practical opportunities in youth sports psychology to measure parental support for sports in a highly economical manner by utilizing the two ten-item tests. The first step of the adaptation must be followed by data collection, item analysis for reliability verification and validity testing, to make sport parental support measurable in a reliable manner in order to facilitate empirical research in this topic, as well as to support the optimal functioning of the athlete-sport parent-coach relationship triangle (Hellstedt, 1987, 2005).

Keywords: family, sport, sport psychology, sport parent, Two-way Sport Parental Support Questionnaire Battery

IRODALOM

- ALLEN, J. (2003): Social motivation in youth sport. *Journal of sport and exercise psychology*, 25(4), 551–567.
- ANSHEL, M. H. (2003): *Sport psychology: From theory to practice*. Benjamin Cummings, San Francisco.
- BARBER, H., SUKHI, H., WHITE, S. A. (1999): The influence of parent-coaches on participant motivation and competitive anxiety in youth sport participants. *Journal of Sport Behaviour*, 22, 162–171. Letöltve: 2016. március 8.
- BASS, D. (2008): *Roles and relationships. The coach-parent-athlete triangle: an investigation in age-group swimming*. Doktori disszertáció. Loughborough University Institutional Repository, Loughborough. www.dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/bitstream/Thesis-2008-Bass.pdf. Letöltve: 2016. március 8.
- BLOM, L. C. DRANE, D. (2008): Parents' Sideline Comments: Exploring the Reality of a Growing Issue. *Athletic Insight, The Online Journal of Sport Psychology*, 10(3). www.athleticinsight.com/Vol10Iss3/ParentsComments.htm. Letöltve: 2016. március 8.
- CÔTÉ, J., HORTON, S., MACDONALD, D. WILKES, S. (2009): The benefits of sampling sports during childhood. *Physical and Health Education Journal*, 74(4), 6–11.
- CRISMAN-COMBS, M. (2009): *Understanding soccer for parents and kids*. ProWrite Inc. for Kids Sports Press, Reynoldsburg. www.prowrite.com/ProWriteSoccerBook.pdf. Letöltve: 2016. február 28.
- DALE, G. (2011): *The Fulfilling Ride: A Parent's Guide to Helping Athletes Have a Successful Sport Experience*. Excellence in Performance, Durham, NC.
- ECCLES, J. S., HAROLD, R. D. (1993): Parent – school involvement during the early adolescent years. *Teachers College Record*, 94, 560–587.
- FERGUSON, A. (2008): Inside the crazy culture of kids sport. *GoSportsLife Website*. www.gosportslife.com/inspiration/2008/3/31/inside-the-crazy-culture-of-kids-sports.html. Letöltve: 2015. november 30.
- FRASER-THOMAS, J. L., CÔTÉ, J., DEAKIN, J. (2005): Youth sport programs: An avenue to foster positive youth development. *Physical Education & Sport Pedagogy*, 10(1), 19–40.
- FREDRICKS, J. A., ECCLES, J. S. (1999): Parental influences on youth involvement in sports. In: WEISS, M. R. (ed.): *Developmental sport and exercise psychology: A lifespan perspective*. Fitness Information Technology, Inc, Morgantown, US. 145–164. www.rcgd.isr.umich.edu/garp/articles/eccles04e.pdf. Letöltve: 2015. november 24.
- GEOFFREYS, C. (2015): *Michael Jordan: The Inspiring Story of One of Basketball's Greatest Players*. CreateSpace Independent Publishing Platform, Lexington, Kentucky.
- GINSBURG, R. D., DURANT, S., BALTZELL, A. (2006): *Whose game is it, anyway*. Houghton Mifflin Company, NY.
- GOFFMAN, E. (1959/2000): Az én bemutatása a mindennapi életben. Pólya Kiadó, Budapest.
- GOULD, D., LAUER, L., ROLO, C., JANNES, C., PENNISI, N. (2006): Understanding the role parents play in tennis success: a national survey of junior tennis coaches. *British Journal of Sports Medicine*, 40(7), 632–636.

- GYÖMBÉR N., KOVÁCS K. (2012): Pici lábak a pályán, avagy a fiatalkori sport pszichológiája. In: GYÖMBÉR N. & KOVÁCS K. (szerk.): *Fejben dől el. Sportpszichológia mindenkinek*. Noran Libro, Budapest. 191–220.
- GYÖMBÉR N., KOVÁCS K., RUZITS É. (2016): *Gyereklélek sportcipőben – Fiatalkori és utánpótlás sportpszichológia mindenkinek*. Noran Libro, Budapest.
- GYURKÓ SZ., NÉMETH B. (2014): UNICEF Sport jelentése 2014: Gyermekek tapasztalatai a sportban. www.unicef.hu/gyerekek-tapasztalatai-a-sportban. Letöltve 2015. október 29.
- HARWOOD, C., KNIGHT, C. (2009): Understanding parental stressors: An investigation of British tennis-parents. *Journal of Sports Sciences*, 27(4), 339–351.
- HEDSTROM, R., GOULD, D. (2004): *Research in Youth Sports: Critical Issues Status*. Michigan State University.
- HELLSTEDT, J. C. (1987): The coach/parent/athlete relationship. *The Sport Psychologist*, 1(2), 151–160.
- HELLSTEDT, J. (2005): Invisible players: A family systems model. *Clinics in Sports Medicine*, 24(4), 899–928.
- HOLT, N. L., KNIGHT, C. J. (2014): *Parenting in youth sport: From research to practice*. Routledge, London and New York.
- JOWETT, S., TIMSON-KATCHIS, M. (2005): Social networks in sport: Parental influence on the coach-athlete relationship. *Sport Psychologist*, 19(3), 267–287.
- KANTERS, M. A., BOCARRO, J., CASPER, J. (2008): Supported or Pressured? An Examination of Agreement Among Parent's and Children on Parent's Role in Youth Sports. *Journal of Sport Behavior* 31(1), 64–80.
- KAY, T., BASS, D. (2011): The family factor in coaching. In: IAN STAFFORD, I. (ed.): *Coaching Children in Sport*. Routledge, NY.
- KEAGAN, R. J., SPRAY, C. M., HARWOOD, C. G., LAVALLEE, D. E. (2014): A qualitative synthesis of research into social motivational influences across the athletic career span. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 6, 537–567.
- KIDMAN, L., MCKENZIE, A., MCKENZIE, B. (1999): The nature and target of parents' comments during youth sport competitions. *Journal of Sport Behavior*, 22, 54–68.
- KOVÁCS K. (2013): Sportoló közösségekhez tartozás mint társadalmi védőfaktor. *Educatio*, 22(2), 264–270.
- LAUER, L. (2015): *Making Parents a Part of Your Team*. ASEP Coach Training Webinar. Michigan State University. www.asep.com/news/Making_Parents_a_Part_of_Your_Team.pdf. Letöltve: 2016. március 8.
- LAZZAROTTI, T. (2010): *Assessment of Spectator Behavior at Youth Soccer Games*. Bachelor szakdolgozat. California Polytechnic State University. www.digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=rptasp. Letöltve: 2016. március 8.
- LEONARD, M. C. (1998): *Gender and Sports: Parents' Influence on their Children's Perceptions of Sports*. Master of Arts szakdolgozat. Texas Tech University.
- MARTOS, T., SALLAY, V., DÉSFALVI, J., SZABÓ, T., ITTZÉS, A. (2014): Az Élettel Való Elégedettség Skála magyar változatának (SWLS-H) pszichometriai jellemzői

- [Psychometric characteristics of the Hungarian version of the Satisfaction with Life Scale (SWLS-H)]. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 15(3), 289–303.
- MIKULÁN R., KERESZTES N., PIKÓ B. (2010): A sport mint védőfaktor: fizikai aktivitás, egészség, káros szenvedélyek. In: PIKÓ B. (ed.): *Védőfaktorok nyomában. A káros szenvedélyek megelőzése és egészségfejlesztés serdülőkorban*. L'Harmattan – Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Budapest. 115–130.
- MURPHY, S. (1999): *The cheers and the tears: A healthy alternative to the dark side of youth sports today*. Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- OMLI, J., WIESE-BJORNSTAL, D. M. (2011): Kids speak: preferred parental behavior at youth sport events. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 82(4), 702–711.
- O'ROURKE, D. J., SMITH, R. E., SMOLL, F. L., CUMMING, S. P. (2012): Parent-Initiated Motivational Climate, Self-Esteem, and Autonomous Motivation in Young Athletes: Testing Propositions from Achievement Goal and Self-Determination Theories. *Child Development Research*, 2012, 1–9.
- O'ROURKE, D. J., SMITH, R. E., SMOLL, F. L., CUMMING, S. P. (2013): Parent initiated motivational climate and young athletes' intrinsic-extrinsic motivation: Cross-sectional and longitudinal relations. *Journal of Child and Adolescent Behaviour*, 1, 1–8.
- PETERSEN, T. S. (2010): What makes a good sports parent? *Etikk i praksis. Nordic Journal of Applied Ethics*, 4(1), 23–37.
- RÓZSA, S., KOMLÓSI, A. V. (2014): A Rosenberg Önbecsülés Skála Pszichometriai Jellemzői. A pozitívan és negatívan megfogalmazott tételek működésének sajátosságai. *Pszichológia*, 34(2), 149–174.
- RÓZSA, S., NAGYBÁNYAI, N. O., OLÁH, A. (2006): *A pszichológiai mérés alapjai*. Bölcsész Konzorcium, Budapest.
- SACKS, D. N., TENENBAUM, G., PARGMAN, D. (2006): Providing Sport Psychology Services to Families. In: DOSIL, J. (ed.): *The Sport Psychologist's Handbook: A guide for sport-specific performance enhancement*. John Wiley & Sons, Ltd., West Sussex, England. 39–61.
- SINGER, R. N., ANSHEL, M. H. (2006): Assessment, Evaluation and Counseling in Sport. In: DOSIL, J. (ed.): *The Sport Psychologist's Handbook: A Guide for Sport-Specific Performance Enhancement*. John Wiley & Sons, Ltd., West Sussex, England. 63–88.
- SIPOS, K., KUDAR, K., BEJEK, K., TÓTH, L. (1999): Standardisation and validation of the Hungarian competitive anxiety inventory-2 (CSAI-2) of Martens és mtsai (1990). [Stress and Anxiety Research Society, Abstract Book, July 12–14, Cracow, Poland].
- SMITH, R. E., SMOLL, F. L. (2012): *Sport psychology for youth coaches: Developing champions in sports and life*. Rowman & Littlefield Publishers, UK.
- SMOLL, F. L., SMITH, R. E. (1999): *Sports and your child: A 50-minute guide for parents*. Warde Publishers, Portola Valley, CA.
- TÓTH, I., GERVAI, J. (1999): Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI): A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54(4), 551–566.
- WEISS, M. R. (ed.) (2004): *Sport and Exercise Psychology: A Lifespan Perspective*. 145–161. Fitness Information Technology Inc., Morgantown, US.

MELLÉKLETEK

1. melléklet. Sportszülői önértékelés

Sportszülői önértékelés
 7–13 éves sportolók szülei részére

Értékelje, mennyire igazak az alábbi állítások önre nézve!

1	2	3	4	5
Egyáltalán nem értek egyet	Nem értek egyet	Nem tudom eldönteni	Egyetértek	Teljesen egyetértek

- _____ Minden versenyen/mérkőzésen sportszerűen viselkedem a szülőkkel, versenyzőkkel, edzőkkel, hivatalos személyekkel.
- _____ Versenyeken/mérkőzéseken olyan a magatartásom, hogy a családtagok és ismerősök szeretnek mellettem ülni.
- _____ Nem helyezek túl nagy nyomást a gyermekemre, hogy nyerjen vagy különlegesen jól teljesítsen.
- _____ Nem hasonlítom a gyermekemet más gyermekekhez.
- _____ Nem kritizálom a gyermekem edzőjét a gyermek előtt.
- _____ Nem adok technikai vagy taktikai instrukciókat a gyermekemnek vagy más sportolóknak verseny/mérkőzés alatt.
- _____ Engedem és bátorítom gyermekemet arra, hogy részt vegyen különböző sportokban, mintsem egyetlen sportot űzzön egész évben.
- _____ Teljesítményétől függetlenül, feltétel nélkül szeretem és támogatom gyermekem.
- _____ Nem várok semmiféle anyagi megtérülést (például sportolói szerződés vagy ösztöndíj) abból az időből és pénzből, amit a gyermekem sportkarrierjébe fektettem.
- _____ Gyermekek büszke a közönségben tanúsított magatartásomra.

_____ **Összesen**

Pontszám

45–50 Nagyszerű: Kitűnő sportszülő vagy.

40–44 Nagyon jó: Beszéljess gyermekeddel, hogy szinten tartsd jelenlegi hozzáállásod.

30–39 Aggodalomra való ok: Hallgasd meg gyermeked, és változtass, hogy a megfelelő hozzáállással viszonyulj hozzá.

1–29 Átgondolandó: Rosszul értelmezed a szerepkörödet. Fennáll a veszélye, hogy tönkreteszed gyermeked sportélményét.

2. melléklet

A sportszülő értékelése a sportoló szemszögéből*7–13 éves sportolók részére*

Értékelj, hogy mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal:

1	2	3	4	5
Egyáltalán nem értek egyet	Nem értek egyet	Nem tudom eldönteni	Egyetértek	Teljesen egyetértek

- _____ Szüleim sportszerűen viselkednek a mérkőzéseim/versenyeim alatt, nem kiabálnak a bírókkal, edzőkkel és játékosokkal.
- _____ Családtagok, ismerősök szívesen ülnek a szüleim mellett a mérkőzések/versenyek alatt.
- _____ Szüleim nem helyeznek túl nagy nyomást rám, hogy nyerjek.
- _____ Szüleim nem hasonlítanak engem más gyermekekhez.
- _____ Szüleim nem kritizálják az edzőmet előttem.
- _____ Szüleim nem veszik át az edző szerepét a mérkőzések/versenyek alatt.
- _____ Szüleim bátorítanak, hogy több sportot próbáljak ki, mintsem egy adott sportágra fókuszáljak egész évben.
- _____ Játshatok jól vagy rosszul, a szüleim ugyanúgy állnak hozzám, bánnak velem.
- _____ Szüleim nem beszélnek sokat olyasmiről, hogy egy nap majd profi sportoló válik belőlem vagy hogy sportolói ösztöndíjat kapok.
- _____ Büszke vagyok arra, hogy szüleim ott vannak a mérkőzéseimen/versenyeimen.

_____ **Összesen**

Pontszám

45–50 Nagyszerű: Kitűnő sportszülő vagy.

40–44 Nagyon jó: Beszéljess gyermekeddel, hogy szinten tartsd jelenlegi hozzáállásod.

30–39 Aggodalomra való ok: Hallgasd meg gyermeked, és változtass, hogy a megfelelő hozzáállással viszonyulj hozzá.

1–29 Átgondolandó: Rosszul értelmezed a szerepkörödet. Fennáll a veszélye, hogy tönkreteszed gyermeked sportélményét.

AZ ÁLDOZATHIBÁZTATÁS PSZICHOLÓGIAI MAGYARÁZATAI

A KONTROLL SZEREPE AZ ÁLDOZATSEGÍTÉSBN

Z. PAPP Zsuzsanna

ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola

Budapesti Gazdasági Egyetem

E-mail: zpapp.bgf@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A közelmúltban elhíresült hazai esetek és médiadiskurzusok újra napirendre tűzték az áldozathibáztatás témakörét. A tanulmány célja, hogy a vonatkozó személyiség- és szociálpszichológiai szakirodalom áttekintésével összefoglalja az áldozathibáztató magatartás lehetséges magyarázatait és mechanizmusát, valamint ezek kommunikációs és intézményi hatásait annak érdekében, hogy az áldozatokkal foglalkozó gyakorlati szakemberek számára hasznos tudást nyújtson. *Módszer:* Az elméleti alapozás a kontrollirodalom áttekintésével kezdődik, amely bemutatja az egészséges pszichés működés sajátosságait (Taylor, 1989; Alloy és Abramson, 1979; Rotter, 1966) és a kontroll iránti szükséglet szerepét a stresszrel való megküzdésben, különös tekintettel azokra az esetekre, amikor saját sérülékenységünkkel szembesülünk (Thompson, 1981; Rothbaum et al., 1982). A második részben az áldozathibáztatás jelenséggöre és veszélyei mellett tárgyaljuk annak tételezett mechanizmusát, kiemelt figyelmet fordítva a kontrollszükségletek és az igazságos világba vetett hit (Lerner és Simmons, 1966) szerepére. A befejező részben azt vizsgáljuk meg, hogy a kontroll iránti igény hogyan jelenik meg az áldozatok esetében, és bemutatjuk, hogy milyen szerepük lehet az áldozatokkal folyó munka során. Ebből a célból konstruktív és destruktív kommunikációs és intézményi példákat, jó gyakorlatokat ismertetünk. *Eredmények, következtetések:* Az áttekintés rámutat arra, hogy az áldozathibáztató magatartás könnyen lehet az empatikus és részvételi személyek sajátja is, ezért kiemelten fontos a felismerés és a folyamat tudatosítása az áldozatokkal foglalkozó munkatársak körében, és szemléletváltást sürget a hatósági folyamatok szempontjából is.

Kulcsszavak: áldozathibáztatás, kontroll, igazságos világba vetett hit, áldozatsegítés, másodlagos viktimizáció

A REÁLIS ÉNKÉP PARADOXONA

Köztudott tény, hogy a reális énkép az egészséges személyiség egyik fő ismérve, ahogy Jahoda (1953) megfogalmazza: önmagunk és a világ pontos észlelése a mentális egészség fontos jellemzője. Az énképünket akkor tekintjük reálisnak, ha az átélt élményeink összhangban állnak az önreprezentációnkkal (Rogers, 1979), mások megítélésével, valamint objektív tényezőkkel (mint például az intelligenciateszten kapott pontszám). Az irreális énkép egy sor patológiás működéssel hozható összefüggésbe, többek között a depresszióval, a narcisztikus személyiségzavarral, önértékelési zavarokkal vagy olyan betegségekkel, mint az anorexia nervosa vagy a bulimia nervosa. Annak ellenére, hogy a reális énkép fontos feltétele az egészségesen működő személyiségnek, számos kutatás bizonyítja, hogy az egészséges személyek mégsem igazán jellemezhetőek azzal, hogy teljesen reálisak lennének önmagukkal kapcsolatban. Van Yperen és Buunk 1991-ben használták először az illuzórikus felsőbbrendűség (illusory superiority), más szóval az „átlag feletti hatás” fogalmát az egészséges emberek azon általános jellemzőjének leírására, hogy hajlamosak önmagukat túlbecsülni, az átlagnál jobbnak tekinteni (idézi Hoorens, 1993). Az, hogy az emberek többsége az átlagosnál jobbnak tekinti magát, természetesen statisztikailag lehetetlen. Úgy tűnik továbbá, hogy az emberek hajlamosak túlbecsülni a pozitív és alulbecsülni a negatív tulajdonságaikat. Ezt számos területen kimutatták már, többek között az intelligenciaszint és a teljesítmény (Ehlinger és Dunning, 2003), a kíváncsi tulajdonságok és személyiségvonások (Dunning et al., 1989; Schmidt et al., 1999; Kruger et al., 1999) tekintetében. Shelley Taylor (1989) pszichológus az

elsők között hívta fel a figyelmet erre a paradoxonra, miszerint annak ellenére, hogy a pontos énkép az egészséges pszichés működés feltétele, úgy tűnik, az egészséges emberek mégsem ítélik meg magukat valóságként. Taylor ezeket az önmagunkkal kapcsolatos pozitív illúziókat „kreatív öncsalásoknak” nevezte el (i. m.). Rákbetegekkel és katasztrófatúlélőkkel folytatott kutatásai eredményeként azt találta, hogy ezeknek a „kreatív öncsaló” stratégiáknak a nem túlzott mértékű használata valójában segíti a személyiség integritását, egészséges működését és az adaptív megküzdést (i. m.). Ez az eredmény összhangban áll a „depresszív realizmus” fogalmával, amely szerint a kismértékben depressziós személyek sokkal realisztikusabb következtetéseket tesznek saját jövőbeli teljesítményükre vonatkozóan, valóságghűbben becsülik meg azt, hogy mekkora befolyásuk van adott helyzetekben, és reálisabbak saját magukkal és jövőbeli lehetőségeikkel kapcsolatban (Alloy és Abramson, 1979; Alloy et al., 1981; Alloy et al., 1985).

Taylor (1989) három területen figyelte meg azt, hogy az emberek pozitív illúziókat alkalmaznak. Az illuzórikusan pozitív énkép azt jelenti, hogy az emberek irreálisan pozitívan és általában másoknál jobbnak látják önmagukat. Az illuzórikusan optimista jövőkép és a haladás illúziója szerint az emberek túlságosan optimistán ítélik meg saját jövőjüket másokhoz képest, és sokkal kevésbé hiszik azt, hogy negatív események, például betegségek, természeti katasztrófák vagy balesetek történhetnek meg velük. A kontroll illúziója szerint pedig az emberek a valóságosnál sokkal nagyobb képességet tulajdonítanak önmaguknak arra vonatkozóan, hogy meg tudják változtatni a környezetüket, illetve hogy befolyásolni tudják a rajtuk kívül álló eseményeket. Ennek egy

szélsőséges példája, amikor valaki a véletlen által determinált helyzetekben is, például szerencsejáték során, kompetensnek érzi magát vagy mágikus erőt tulajdonít magának (Rothbaum et al., 1982). Ebben a tanulmányban ez utóbbi területet vizsgáljuk annak érdekében, hogy megértsük a kontroll iránti szükséglet mibenlétét és azt, hogy ez milyen szerepet játszhat a viktimizációra adott reakcióinkban.

KONTROLL ÉS ADAPTIVITÁS

A motivációkutatók szerint a kontrollra törekvés alapvető emberi szükséglet, amely a környezet feletti kontroll gyakorlására és annak megélésére vonatkozik (White, 1959), ezáltal összefüggésbe hozható az énhatékonyság érzésével (Oláh, 2004). A szociális tanuláselmélet képviselői szerint kora gyerekkortól kezdve összefüggéseket alakítunk ki magunkban a tapasztalataink által arra vonatkozóan, hogy bizonyos események saját cselekedeteink következményei, vagy más, rajtunk kívül álló hatásnak tulajdoníthatóak, és ennek alapján egy viszonylag stabil attitűdöt vagy elvárásort alakítunk ki a jövőre nézve (Peck és Whitlow, 1983). Rotter (1966) ennek nyomán írta le a kontrollhely fogalmát, ami azon az észrevételen alapul, hogy az emberek különböznek abban a hitükben, hogy mennyire van befolyásuk a környezetükre és a velük történő eseményekre, és ezáltal egy kontinuumon helyezhetők el. A két végpont egyikén a belső kontrollos attitűddel jellemezhető személyek állnak, akik a velük történő eseményeket úgy képzelik el, mint ami saját közvetlen, személyes ellenőrzésük alatt áll, míg a másik végponton lévő külső kontrollos személyek úgy érzik, hogy rajtuk kívül álló tényezők, mint például

a szerencse, a sors, a véletlen, Isten vagy más, hatalommal bíró tekintélyfigurák mozgatják a történéseket. A kutatási adatok szerint a belső kontrollos egyének függetlenebbek, hatékonyabbak, teljesítőképesebbek, dominánsabbak, kitartóbbak és ellenállóbbak a befolyással szemben, míg a külső kontrollos személyek gyakrabban szenvednek szorongástól, hajlamosabbak a rossz hangulatra, gyanakvóbbak és dogmatikusabbak, valamint kevésbé hajlandóak felvállalni személyes felelősségüket (Peck és Whitlow, 1983).

Az egyik ok, amiért a kontrollal kapcsolatos attitűdök népszerű kutatási területté váltak, az volt, hogy összefüggésbe hozható a stresszel való megküzdés és alkalmazkodás hatékonyságával, valamint a testi és lelki egészséggel. A stresszel való megküzdés tekintetében mind a laboratóriumi, mind a valós helyzetekben végzett kutatások azt mutatják, hogy a kontroll pusztán illúziója jobb alkalmazkodást eredményez a stressz-teli körülményekhez (Taylor és Brown, 1994) és csökkenti a stressz szubjektív élményét és káros hatásait (Geer és Maisel, 1973; Glass és Singer, 1972) akkor is, ha a valóságban nem is volt lehetőségük gyakorolni azt. A különféle áldozati csoportokkal végzett kutatások tanúságai szerint a stressznek ellenálló személyek jellemzője a nagyfokú szociabilitás, a problémafókuszú aktív megküzdési stílus, valamint az a mély meggyőződés, hogy képesek a saját sorsuk irányítására (Herman, 2003). A belső kontrollos attitűd a krónikus betegségekhez való jobb alkalmazkodással is együtt jár (Spacapan és Thompson, 1991; Thompson és Spacapan, 1991). Az általános egészségmutatók tekintetében a belső kontrollos irányultság jobb pszichés egészségmutatókkal (Rodin et al., 1985; Haidt és Rodin, 1995; Rueda és Perez-Garcia, 2006), jobb egészségi állapotmutatókkal és

szubjektív jólléttel (Seeman és Seeman, 1983; Seeman és Lewis, 1995; Rodin és Langer, 1977; Schulz et al., 1994), valamint jobb szellemi teljesítőképességgel (Seeman et al., 1993) és alacsonyabb halálozási kockázattal (Seeman és Lewis, 1995; Rodin és Langer, 1977) hozható összefüggésbe.

A külső kontrollos irányultság kapcsán több ellentmondó eredmény is született (Peck és Whitlow, 1983). Egyfelől úgy tűnik, hogy a külső kontrollos attitűd pozitívan korrelál a depresszióval (i. m.) és összekapcsolható a tanult tehetetlenség (Seligman és Maier, 1967) és a tehetetlenség (Seeman, 1991) fogalmával. A tanult tehetetlenség az a passzivitással, amotivációval és depresszióval együtt járó generalizált kontrollvesztett vagy kontrollhiányos állapot, amelynek során a személy úgy érzi, nincs hatása az őt érő stresszteli eseményekre. A tehetetlenség (Seeman, 1991) szintén kontrollhiányos állapotot jelöl, amely magában foglalja az autonómiaérzet hiányát, a fatalizmust és a hatástalanság érzését. Ezek az eredmények mind azt mutatják, hogy a külső kontrollos irányultság kevésbé adaptív megküzdéssel és rosszabb pszichés állapotmutatókkal függ össze. Collins (1974) azonban azzal érvel, hogy a külső kontrollos személyek nem feltétlenül alkotnak homogén csoportot. Szerinte nemcsak az lehet szélsőségesen külső kontrollos irányultságú, aki szerint az erőfeszítés és a tehetség nem nyeri el jutalmát, hanem például az is, aki úgy véli, hogy az életet a sors irányítja, vagy az, aki úgy érzi, hogy egy nehéz és összetett világban él, vagy ha úgy gondolja, hogy az állam gépezete számára befolyásolhatatlan. Ezt támasztják alá azok az empirikus bizonyítékok is, amelyek szerint Rotter külső-belső kontrollhely skálája nem egyetlen faktort mér, hanem legalább két faktor különíthető el: a személyes kontroll és a rendszer-módosít-

hatóság felett érzett kontroll (Peck és Whitlow, 1983). V. Komlósi (2001) hívja fel a figyelmet arra, hogy a kontrollhit jelensége sokkal összetettebb, mint a külső-belső kontroll kettőssége. Az újabb kutatásokban sikerült kimutatni, hogy az adaptív kontrollhit nagyon is sokszínű lehet.

A SÉRÜLÉKENYSÉGGEL VALÓ SZEMBENÉZÉS

Kontrollérzetünk számára az egyik legnagyobb fenyegetést a saját sérülékenységünkkel való szembesülés jelenti. Sérülékenységgünkkel szembesülhetünk saját viktimizáció során, ha valamilyen váratlan negatív esemény történik velünk (például baleset, bűncselekmény, természeti katasztrófa, betegség stb.), de közvetve úgy is, hogy mások szenvedésével vagy szerencsétlenségével találkozunk, vagy ezekről értesülünk. Ilyenkor megmozdul bennünk egyfajta énvédő működés, amely segíti helyreállítani a sérülékenységgel való szembesítés miatt keletkezett feszültség érzését. A kontrollal foglalkozó irodalomban több ilyen típusú megküzdést is megfogalmaztak. A retrospektív kontroll (Thompson, 1981) fogalma írja le például azt a jelenséget, amikor az események bekövetkezte után elméleteket fabrikálunk az okokkal kapcsolatban, például hogy mi miért történt (Oláh, 2004). Ennek az a pszichológiai haszna, hogy azt az érzést kelti, hogy legközelebb képesek leszünk a kontrollra, ez pedig megvéd minket a fenyegetettség érzésétől. Rothbaum és munkatársai (1982) szerint az, hogy valaki hogyan küzd meg egy kontrollvesztett helyzettel, nagyban függ attól, hogy kezelhetőnek vagy kezelhetetlennek értéke-li-e azt. Ennek alapján megkülönböztetik az elsődleges és a másodlagos kontrollt. Elsőd-

leges kontrollról akkor beszélhetünk, ha a személy azt hiszi, hogy a történetek megváltoztathatók, ezért konkrét beavatkozásokkal vagy tervekkel befolyásolni akarja azokat. Másodlagos kontroll esetén a helyzet elviselhetővé tételére tesz kísérletet a személy, mert érzi, hogy direkt módon képtelen kontrollt gyakorolni (Oláh, 2004). A szerzők szerint a másodlagos kontrollra való törekvésünk az adaptációs igényünkől fakad. Ha a negatív esemény már bekövetkezett, az elsődleges interpretációs kontrollt a helyzet megértésére és a befolyásoló tényezők feltérképezésére tett erőfeszítés jelenti. Másodlagos interpretációs kontrollról akkor beszélhetünk, ha az egyén magyarázatot készít arra vonatkozóan, hogy miért fogadható el a helyzet úgy, ahogy van (i. m.). Látható tehát, hogy a kontroll iránti szükséglet hatással lehet a saját és mások balszerencséjének magyarázatakor, mint személyes énvédő motívum. Munkásságukból számunkra az általuk leírt interpretációs kontroll kiemelkedően fontos, és a fentiek alapján kapcsolatba hozható az áldozathibáztatás jelenségkörével is.

AZ ÁLDOZATHIBÁZTATÁS ÉS VESZÉLYEI

Áldozathibáztatás alatt azt értjük, amikor egy negatív esemény bekövetkezéséért az áldozatot (vagy áldozatokat) tesszük részben vagy teljes egészében felelőssé.¹ Az 1970-es évek óta számos területen bizonyították az áldozat-

hibáztató attitűdök működését különféle áldozati csoportok esetében (Lerner és Montada, 1998), például közlekedési balesetek, nemi erőszak és családon belüli erőszak (Summers és Feldman, 1984), valamint a szegénység (Harper et al., 1990; Harper és Manasse, 1992) és különféle betegségek (Gruman és Sloan, 1983; Furnham és Procter, 1992) áldozataira vonatkoztatva. Az empirikus kutatásokon túl az áldozathibáztatás jelensége időről időre megjelenik a médiában és a nyilvános diskurzusokban is, különösen a brutális kegyetlenséggel elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatos és a marginalizált társadalmi csoportokat érintő magyarázatok narratíváiban. Az egyik ilyen hazai eset például a Baranya Megyei Rendőrkapitányság nagy negatív visszhangot kiváltó, oktatási céllal készült videófilm-sorozata, amely a nemi erőszak prevencióját volt hivatott segíteni az elhíresült „Tehetsz róla, tehetsz ellene” kampányszlogenrel.² A kampány ellen számos civil szervezet tiltakozott, és az ombudsman is elmarasztalta a rendőrséget a videók áldozathibáztató jellege miatt.³ A nemi erőszak kiemelten vizsgált terület, ahol a kortárs kutatások és elméletek már nem az elkövető és az áldozat egyéni jellemzőivel (például pszichés problémáival) foglalkoznak, hanem mikro- és makroszociális tényezőkre és a társadalmi kontextusra fókuszálnak (Parti et al., 2016). A társadalomban a szexuális erőszakról élő sztereotip kép több szempont mentén is eltér a nemi erőszak valóságos jellemzőitől, és ezeket a hiedelmeket nemierőszak-mítoszoknak nevezi a szakirodalom (Burt,

¹ The Canadian Resource Centre for Victims of Crime (2009): Victim blaming. www.crcvc.ca/docs/victim_blaming.pdf

² A Baranya Megyei Rendőrkapitányság elhíresült oktatási szándékkal készült videója: www.indavideo.hu/video/Selfie_Spot_1

³ Az ombudsman reakciója: www.index.hu/belfold/2014/12/12/az_ombudsman_is_elmarasztalta_a_rendorseget_a_nemi_eroszakrol_szolo_videok_miatt/

1980; idézi Parti et al., 2016). A nemierőszak-mitoszok „általában téves, mégis széles körben elfogadott és tartósan fennálló attitűdök és hiedelmek, amelyek a férfiak által nők ellen elkövetett szexuális erőszak tagadását és igazolását szolgálják” (Lonsway és Fitzgerald, 1994; idézi Parti et al., 2016: 9.). A mítoszok mély kulturális beágyazottságát társadalmi funkcióik biztosítják, mivel növelik a társadalom tagjainak biztonságérzetét azáltal, hogy tagadják a nemi erőszak megtörténtének tényét vagy gyakoriságát, leikcsinylik az ilyen cselekmények által okozott trauma mértékét, illetve a felelősséget az elkövetőről az áldozatra hárítják át (i. m.).

Varró Szilvia (2012) újságíró és kommunikációs szakember egy provokatív cikkben hívja fel a figyelmet a médiában és a közösségi portálokon megjelenő áldozathibáztató narratívák pszichológiai dinamikájára. Egy kegyetlen nemi erőszak és gyilkosság esetén keresztül mutatja be, hogy az áldozathibáztató attitűdök akkor kerültek előtérbe, amikor kiderült, hogy az elkövető nem roma származású, ahogy addig hitték. A mindaddig a roma közösség tagjai ellen irányuló rasszista indulatok ekkor hirtelen a fiatal áldozatra tevődtek át. „*Minek sétált egyedül. Miért volt rajta szoknya. Biztos kihívóan viselkedett. Biztos ő provokált.*”⁴ Ez a példa is szemlélteti, hogy az észlelő saját csoporttagsága is szerepet játszhat a bűncselekményről alkotott ítéletek alakulásában, valamint a tettes és az áldozat felelősségének percepciója kapcsán. Ha az áldozathibáztató magatartás a konfliktusban álló felek vagy csoportok között jelenik meg, mélyíti a konfliktust és megakadályozza a megbékélést (Shnabel és

Nadler, 2008), ezért is egyre népszerűbb kutatási téma a csoportközi konfliktusok megértéséhez (Wohl és Branscombe, 2008). A vizsgálatok legújabb iránya a cyberbullying kapcsán foglalkozik a témával. Weber és munkatársai (2013) rámutatnak, hogy az áldozat bizonyos jellemzői – például az, hogy mennyire sok privát információt oszt meg magáról az interneten – növelik az áldozat észlelt felelősségét a cyberbullying bekövetkezésében és csökkentik a felé irányuló társas támogatást.

Fontos kérdés, hogy miért rendkívül veszélyes és káros az áldozathibáztató magatartás. A Center for Relationship Abuse and Awareness (Központ a Családon Belüli Erőszak Áldozataiért és a Figyelemfelhívásért)⁵ állásfoglalása szerint az áldozathibáztató attitűdök egyik rendkívül káros hatása az, hogy megnehezíti az áldozatok számára, hogy esetüket másokkal megosszák, illetve jelentést tegyenek róla. Ha a túlélő tudja, hogy társadalmunk őt fogja hibáztatni a bántalmazásért, még kevésbé lesz motivált arra, hogy beszéljen róla. Az áldozatok hozzátartozói, a szakértők, a civil szervezetek, a hatóság munkatársai és a média normát adnak a közösség tagjai és a nyilvánosság számára (beleértve a leendő és jövőbeli áldozatokat is) arra vonatkozóan, hogy mire számíthatnak. Ez megalapozhatja a bizalmat vagy a bizalmatlanságot az áldozat és a társas környezete, valamint a segítő és a hatósági szervezetek között. Egy másik fontos indok az, hogy az áldozathibáztatás lelassíthatja vagy akár meg is állíthatja az áldozat gyógyulását egyrészt azáltal, hogy növeli az áldozat szégyenérzetét, önvádját és büntudatát, másrészt azáltal,

⁴ Varró Szilvia (2012): *Bándy Kata és a férfibűnözés*. www.hvg.hu/velemenynyuzsog/20120718_ferfibun_varro

⁵ A Center for Relationship Abuse and Awareness állásfoglalása: <http://www.stoprelationshipabuse.org/educated/avoiding-victim-blaming/>

hogyan megakadályozza az áldozat társas környezetével való kapcsolat újraépítését és a közösségbe történő reintegrációját (Herman, 2003). A trauma-szakirodalom jeles képviselője, Judit Herman (i. m.) szerint az áldozat mindaddig nem tudja a bűncselekmény során mutatott saját viselkedését reálisan megítélni, ameddig nem ismeri fel, hogy az ő tettei semmilyen módon nem igazolhatják a bűntettet és semmilyen módon nem menthetik fel az elkövetőt a felelősség vállalása alól. Hangsúlyozza, hogy az áldozat társas közegének támogatása nagyon fontos szerepet játszik ebben a folyamatban (i. m.). Többek között hasonlóan fontos indok a veszélyek tárgyalása kapcsán az is, hogy az áldozathibáztató attitűd magában rejtje azt a kockázatot, hogy megerősíti az elkövető narratíváját, miszerint a történet az áldozat hibájából következhetett be. Ezért is nagyon fontos nyíltan és egyértelműen kommunikálni, hogy az áldozat nem hibás a történetekért és nem az ő felelőssége helyrehozni a dolgokat. Nario-Redmond és Branscombe (1996) kutatásai bizonyítják, hogy ha a figyelem fókuszát az elkövető tetteiről az áldozat viselkedésére tereljük, az csökkenti az elkövető észlelt felelősségét és növeli az áldozathibáztatás mértékét. Ez az eredmény is mutatja, hogy mekkora felelőssége van a hatóságoknak, a szakértőknek és a média munkatársainak a nyilvános diskurzusok alakításában. Nagyon fontos leszögezni azonban, hogy bár a szakirodalomban léteznek az áldozat bűnösségére vonatkozó tipológiák (például Mendelsohné; idézi Wilson, 2009), a fentiek alapján látható, hogy a megérdemeltség narratíváját – miszerint az áldozat megérdemelte azt, ami vele történt – alkalmazni semmilyen körülmények között nem konstruktív, nem előremutató és szakmailag nem indokolható az áldozatokkal folytatott kommunikációban.

AZ IGAZSÁGOS VILÁGBA VETETT HIT SZEREPE AZ ÁLDOZATHIBÁZTATÁSBAN

Míg a személyiségpszichológusok a kontroll fogalmának segítségével igyekeztek megragadni a sebezhetőséggel való megküzdés mechanizmusait, a szociálpszichológus Melvin Lerner (1980) az attribúciók (a viselkedéseket magyarázó oktatájdónítások) oldaláról közelítette azt meg. Lerner kutatásait (i. m.) saját meglepő tapasztalatai inspirálták, amikor a pszichológusi klinikai gyakorlata alatt megfigyelte az egészségügyi személyzet mentális betegekkel végzett munkáját. Bár a szakembereket jószívű és tanult kollégaként ismerte meg, gyakran tapasztalta, hogy hibáztatják a pácienseket az állapotukért és a szenvedéseikért. Munkatársával egy kísérletet terveztek, hogy pontosabban megértsék a jelenség lényegét. Hetvenkét női kísérleti személyt kértek fel arra, hogy végignézzék, amint a kísérletvezető beavatottja áramütéseket kap különféle feltételvariációkban. Kezdetben a kísérleti személyek nagyon zaklatottak voltak a nyilvánvaló szenvedés látán, de ahogy a kísérlet folytatódott és ők továbbra sem tudtak közbeavatkozni, elkezdték derogálni az áldozatot. Ez a tendencia annál erősebb volt, minél nagyobb volt a megfigyelhető szenvedés mértéke (Lerner és Simmons, 1966). Lerner úgy gondolta, hogy ha igazságtalan szenvedés szemtanúi vagyunk, motiváltak vagyunk arra, hogy közbeavatkozzunk az igazságtalanság megszüntetése érdekében úgy, hogy segítünk az áldozatnak valamilyen módon. Ha ez azonban nem lehetséges, az emberek átváltanak arra, hogy az áldozatot hibáztassák az ő rossz jellemért vagy helytelen viselkedéséért ahelyett, hogy együttéreznének vele (i. m.). Napjainkban az előítéletek kapcsán zajlanak hasonló

vizsgálatok, például Szekeres és munkatársai (2016) azt találták, hogy rasszista előítéletekkel nem jellemezhetők emberek, miután nem avatkoztak közbe, amikor rasszizmus szemtanúi voltak, gyakran éltek az áldozatokat hibáztató magyarázatokkal annak érdekében, hogy kognitív disszonanciájukat csökkentsék.

Lerner (1980) feltételezése szerint az embereknek szükségük van arra a hitre, hogy a környezetük egy igazságos és kiszámítható hely, ahol mindenki azt kapja, amit megérdemel. Ezt a hiedelmet nevezte el az igazságos világba vetett hitnek, amelyet egyfajta attribúciós hibaként képzelt el. Ennek eredményeként bizonyos történéseket egyfajta univerzális erőnek tulajdonítunk, ami helyreállítja a morális egyensúlyt annak érdekében, hogy „a jó elnyerje jutalmát, a gonosz pedig méltó büntetését”. Ezen meggyőződés alapján a világot egy biztonságos és élhető helyként képzelhetjük el, ahol a jó emberekkel jó dolgok, a rossz emberekkel rossz dolgok történnek. Az áldozathibáztatás pedig összekapcsolható az igazságos világba vetett hittel, mivel ez a torzítás szolgálhat alapjául annak, hogy az emberek szeretnek úgy gondolni mások szerencsétlenségére, hogy bizonyára megérdemelték azt. „Az áldozatok hibáztatása az egyik módja annak, hogy fenntartsuk a világ érthetőségéről és kontrollálhatóságáról, illetve a saját jóságunkról és erkölcsi kiválóságunkról kialakított szemléletünket.” (Smith és Mackie, 2002: 287.) A megfigyelők tehát fenn tudják tartani az igazságos világba vetett hitüket azáltal, hogy megváltoztatják a vélekedésüket az áldozat jellemzőivel kapcsolatban (Reichle et al., 1998). Lerner úgy gondolta, hogy az igazságos világba vetett hitnek fontos funkciója van intrapszichikus szinten: egyrészt segít értelmezni a világban történő igazságos és

igazságtalan eseményeket, másrészt segít megőrizni a pozitív önértékelésünket, valamint azt a hitünket, hogy a világot kiszámítható módon befolyásolni tudjuk. Az igazságos világba vetett hit ezért konceptuálisan összekapcsolható a kontroll iránti szükséglettel, amit kutatások is igazoltak; az igazságos világba vetett hit például korrelál a belső kontrollós attitűddel (Rubin és Peplau, 1975). Lerner koncepciója nagy hatást gyakorolt a szociálpszichológiára, mivel hatásos magyarázatnak bizonyult a társadalmi egyenlőtlenségeket fenntartó rendszerigazoló sztereotípiák megértésében is (Jost és Banaji, 1999).

AZ ÁLDOZATHIBÁZTATÁS INTRAPSZICHÉS DINAMIKÁJA

Rendkívül fontos és hasznos megérteni és tudatosítani azokat a mechanizmusokat, amelyek közrejátszhatnak az áldozathibáztató attitűdök aktiválódásában. Ennek kapcsán olyan kérdésekre keressük a választ, mint például, hogy miért hibáztatják az emberek az áldozatokat ahelyett, hogy inkább együttéreznének velük; milyen pszichés fenyegetettséggel kell az egyénnek szembenéznie, amikor negatív eseményekkel szembesül; illetve hogy hogyan segít az ártatlan áldozatok hibáztatása megvédeni önünk stabilitását.

A Védekező Attribúciós Hipotézis (Walter, 1966; Shaver, 1970) fogalmazta meg először azt a feltételezést, miszerint a felelősségtulajdonításkor fellépő torzítások olyan énvédő motivációs stratégiákként is értelmezhetők, amelynek alapját az adja, hogy a megfigyelő szeretné úgy érezni, hogy a szóban forgó tragédia vele nem történhet meg. A motivációs torzítás lényege, hogy amikor

mások viktimizációjával szembesülünk, az belső feszültséget, arousalnövekedést és negatív érzelmi állapotot hoz létre (Thornton, 1984), mivel aktiválódik az a fenyegető gondolat, hogy ehhez hasonló balszerencse akár velünk is történhet, bár ez gyakorta nem éri el a tudatosság szintjét. A saját sebezhetőségünkre való emlékeztetés fokozott szorongással járó instabil állapot, ezért motiváltak vagyunk arra, hogy a feszültséget valamilyen módon csökkentsük és megnyugvást találjunk. A feszültség csökkentése érdekében különféle stratégiákat alkalmazhatunk, amelyek lehetnek tudatosak vagy tudattalanok, racionálisak vagy irracionálisak. A problémafókuszú megküzdések közé sorolható például az igazságtalanság, illetve a szenvedés megakadályozása vagy megszüntetése, jóvátétel és támogatás nyújtása az áldozatok számára, a valóság elfogadása, illetve az egyén saját korlátainak elfogadása. Az érzelemfókuszú stratégiák olyan tudattalan megküzdési mechanizmusokat is aktiválhatnak, mint például a tagadás, a visszahúzódság vagy az esemény újraértelmezése, azaz racionalizálása. A korábbi fejezetben tárgyaltak összefoglalásaként elmondható, hogy a kontrollérzet visszaállítására tett erőfeszítés érhető tetten akkor, amikor a személy kísérletet tesz a helyzet megértésére és az okok feltérképezésére (elsődleges interpretációs kontroll, Rothbaum et al., 1982), vagy amikor az esemény bekövetkezte után elméleteket fabrikál az okokkal kapcsolatban (retrospektív kontroll, Thompson, 1981), hogy mi miért történt, ami gyakran együtt járhat az áldozat hibáztatásával is. Ha pedig az egyén arra vonatkozóan készít magyarázatokat, hogy miért fogadható el az adott helyzet úgy, ahogy van, a másodlagos interpretációs kontroll működéséről beszélhetünk (Rothbaum et al., 1982). Maes (1994) kutatásából kiderül,

hogy az igazságos világba vetett hit a legfontosabb előrejelzője a felelősségtulajdonítás jellegének, míg a belső kontrollós attitűd ennek a felelősségtulajdonításnak az érzelmi következményeit, vagyis a sebezhetetlenségben való hit helyreállítását és a sikeres megküzdésben való bizalmat jósolja be.

Az, hogy mely helyzeti, illetve személyiségtényezők játszanak szerepet abban, hogy a személy végül milyen stratégiákat fog alkalmazni, nem tisztázott. A teljesség igénye nélkül két fontos faktorra hívjuk fel a figyelmet: a helyzet értékelésére és a személyes hasonlóságra. Az áldozathibáztató attitűdök aktiválásában fontos szerepet játszhat a helyzet megváltoztathatatlanságának objektív vagy szubjektív észlelete, mivel fenntartja a disszonanciát és növeli a tehetetlenség érzését. Ahogy korábban említettük, Lerner a kísérleti tapasztalatai alapján úgy gondolta, hogy az emberi szenvedésre adott elsődleges reakció az empátia és a segítségnyújtás, ami azonban megváltozhat, ha ezek az erőfeszítések nem járnak sikerrel, és a helyzet továbbra is fennáll. Ilyenkor más módot kell keresni a disszonancia feloldására, ami gyakran az áldozat derogálásával és hibáztatásával történik meg (Lerner és Simmons, 1966). Ez összhangban áll a kontrollirodalom korábban már tárgyalt szerzőinek megállapításával (Rothbaum et al., 1982), miszerint a stresszel való megküzdés során alkalmazott stratégia függ attól, hogy a személy kezelhetőnek vagy kontrollálhatatlannak értékeli-e az eseményt. A másik fontos befolyásoló tényező a hasonlóság kérdése. Több kutatás is kimutatta, hogy ha a személy hasonló az áldozathoz vagy az elkövetőhöz (például nem, életkor, élethelyzet, jellemző szokás stb. tekintetében), akkor a felelősségtulajdonítás iránya úgy alakul, hogy azt hibáztatja a személy, akire nem hasonlít, és azzal érez

együtt, akivel azonosul (Shaver, 1970; Gruman és Sloan, 1983; Thornton, 1984).

A következőkben megvizsgáljuk az áldozathibáztató narratívák jellegét és azt, hogy hogyan szolgálják a fenyegetettségérzés csökkenését és az én védelmét. Két útja is van az áldozathibáztató magyarázatoknak; az egyik az áldozat viselkedését, a másik az áldozat jellemét kárhoztatja. Amikor valaki az áldozat „gyenge jellemét” hibáztatja, az igazságos világba vetett hite és a megérdemeltség narratívája aktiválódik. Ilyenkor általában derogáljuk az áldozatot annak érdekében, hogy meggyőzzük magunkat arról, hogy az áldozat olyasfajta személy, aki megérdemelte a szenvedést (Gruman és Sloan, 1983). Ez a narratíva érhető tetten, amikor a nemi erőszak áldozatait prostituálnak, az AIDS-betegeket promiszkusznak és felelőtlennek, a munkanélkülieket pedig lustának bélyegezzük. Azáltal, hogy önmagunkra, mint felelősségteljes, szorgalmas és erkölcsös személyre gondolunk, „biztosnak” érezhetjük magunkat afelől, hogy velünk ez nem történhet meg. A másik lehetőség, amikor valaki az áldozat helytelen viselkedését hibáztatja, szintén a kontrollérzet helyreállítását segítheti elő (Anderson, 1999). Ezek a narratívák az áldozatot általában kockázatvállaló vagy felelőtlen viselkedéssel jellemzik, mint például hogy rablás vagy nemi erőszak esetén miért sétált az áldozat este egyedül, betegség esetén pedig okolhatjuk az egészséges életmód, munkanélküliség esetén az erőfeszítés hiányát. Az énvédő mechanizmus képlete ebben az esetben is egyszerű: mivel én nem így viselkedem, velem ez nem fordulhat elő. A korábban tárgyalt nemierőszak-mítoszok szívósságát szintén énvédő funkciójuk adja, mivel „a sztereotípiákat elfogadónak nem kell szembesülnie az erőszak nagyságrendjével és súlyával, illetve azzal a ténnyel, hogy

az bárkivel, bármikor, bárhol megtörténhet. (Parti et al., 2016: 9.)

Az áldozathibáztató attitűd ára, hogy pszichológiai távolságot teremt az áldozat és a megfigyelő között, ezáltal csökkenti a szenvedők iránt érzett empátiát (Breines, 2013). A pszichológiai távolság megteremtése és fenntartása gyakran dehumanizáló és infrahumanizáló mechanizmusokon keresztül történik (Fiske, 2011). A dehumanizáció ebben az esetben azt jelenti, hogy az áldozatot kevésbé látjuk emberinek, megfosztjuk humán jellemzőitől. Az infrahumanizáció pedig azzal jár, hogy kevésbé tartjuk képesnek az áldozatokat komplex, árnyalt és sajátosan emberi érzésekre (mint például szeretet, remény, gyász), és inkább az állatokra jellemző, egyszerűbb érzésvilággal (úgy mint félelem, harag, szomorúság) jellemezzük őket. Az infrahumanizációs tendencia kimutatható volt például a Katrina hurrikán áldozatai kapcsán (i. m.). A dehumanizációs és infrahumanizációs stratégiák az áldozati csoportok mellett szerepet játszanak még az alacsony státuszú társadalmi csoportok megítélése esetében is, fenntartva ezzel az előítéletet és a status quót (i. m.).

A fentiek tükrében elmondható, az áldozathibáztatás az egyik lehetséges stratégia annak érdekében, hogy megvédjük magunkat, amikor saját sebezhetőségünkre emlékeztető eseményekkel szembesülünk. A korábbiak fényében fontos konklúzió, hogy az áldozathibáztató magatartás könnyen lehet a jó szándékú, empatikus és részvételi emberek jellemzője is. Ezért is lényeges, hogy felismerjük azokat a mechanizmusokat, amelyek végbemehetnek bennünk, amikor rossz hírekkel szembesülünk a társas környezetünkben vagy a médiában.

A KONTROLL SZEREPE AZ ÁLDOZATOKKAL FOLYÓ MUNKÁBAN

A fent taglalt mechanizmusok tudatosítása különösen fontos azon szakmák gyakorlói számára, akik munkájuk során áldozatokkal (is) foglalkoznak. A szociális munkások, rendőrök, bírók, jog- és áldozatvédő szakemberek, tanárok, az egészségügyben dolgozó szakemberek, pszichológusok és különféle segítő szervezetek munkatársai kiemelten érintettek ebben a témakörben. Egyrészt azon okból, hogy napi szinten szembesülnek az emberi szenvedés különféle formáival, ezáltal saját sérülékenységükkel is. Munkájuk természetéből adódóan egyszerre kell képesnek lenniük a saját kontroll iránti szükségletüket és az áldozat igényeit szakszerű és konstruktív módon kezelni, ami nagyfokú önismeretet és témaspecifikus képzettséget igényel. Másfelől ezek a szakemberek fokozott pszichés és érzelmi megterhelésnek vannak kitéve, és nem ritka a túlzott munkaterhelés, a sikerélmény hiánya, valamint a burnout (kiégés) szindróma (Edelwich és Brodsky, 1980). Ezek a tényezők szintén növelik a munkatársak sebezhetőségét. Ezért is lényeges tudatosítani, hogy az áldozatok szakszerű támogatása nem képzelhető el a velük dolgozó személyzet támogatása nélkül, például a megfelelő képzés és klinikai szupervízió biztosításának formájában (Negrea, 2012).

A viktimizáció természeténél fogva együtt jár a kontroll elvesztésének vagy csökkenésének alapélményével, mivel az áldozat olyasmit él át, ami akarata ellenére történt vele. Más szóval, az elkövető vagy a negatív esemény szétrombolja az áldozat önrendelkezési képességét (Bolivar, 2010). Ennek okán az áldozatok általános jellemzőiként tekinthetünk a kontroll- és a hatalomérzet hiányára a viktimizáció jellegétől füg-

getlenül. Az áldozatok ezért fokozott erőfeszítéseket tesznek a kontroll visszaszerzése érdekében (Foster és Rusbult, 1999), ennek figyelembevétele és tiszteletben tartása rendkívül fontos a gyógyulási folyamatban (Herman, 2003). A hivatalos hatósági eljárások potenciálisan mind újraviktimizáló, mind segítő hatással is bírhatnak ebből a szempontból. Ennek megértéséhez Averill (1973) kontrollfogalmait érdemes alkalmazni, aki egyebek mellett megkülönböztet kognitív vagy információs kontrollt, valamint döntési kontrollt. Információs kontroll esetén a személy a hatások alakulásának folyamatát ismeri, a döntési kontroll pedig az egyén tényleges lehetősége, hogy választhat a beavatkozások között (Oláh, 2004). Mindkét típusú kontroll stresszcsoökkentő hatással bírhat, ezért érdemes a hatósági és az áldozatsegítő eljárásokat annak mentén vizsgálni, hogy van-e az áldozatnak lehetősége a kontroll gyakorlására a folyamat során, illetve magára a folyamatra és annak eredményére. Ebben a kontextusban az információs kontroll szempontjából például azt érdemes vizsgálni, hogy az eljárásrendbe be van-e építve kellő idő, eszköz, kommunikációs csatorna és munkaerő, amely az adott eljárás folyamatával, kimeneti lehetőségeivel, potenciális kockázataival és előnyeivel tudja megismertetni az áldozatot. A döntési kontroll pedig úgy értelmezhető, hogy van-e az áldozatnak lehetősége arra, hogy válasszon, illetve döntéseket hozzon önmagával és a lehetőségeivel kapcsolatban az adott folyamat során. Ezzel szoros összhangban áll Strang és Sherman (2003) összefoglalása arról, hogy mit várnak az áldozatok a büntető igazságszolgáltatástól, amely öt nagy témakörbe csoportosítható: információt (a bűnügyről és az eljárásról), részvételi lehetőséget és a folyamat végkimenetelére való hatást, érzelmi

jóvátételt és bocsánatkérést, materiális kártérítést, valamint fair és tiszteletteljes bánásmódot és eljárást.

DESTRUKTÍV GYAKORLATOK SZEMLÉLETBELI, INTÉZMÉNYI ÉS KAPCSOLATI SZINTEN: A MÁSODLAGOS VIKTIMIZÁCIÓ

A másodlagos viktimizáció az eredeti viktimizációt követő további közvetett viktimizáció gyűjtőneve, amelyet az áldozat általában az eseményt követő hatósági folyamat során él át (Hagemann, 2012). Ide tartozik a hatósági vagy orvosi személyzet által tanúsított áldozathibáztató magatartás, a helytelen helyzetkezelés vagy nyelvhasználat, amely hozzájárul az áldozat további szenvedéséhez (Campbell és Raja, 1999). Hagemann (2012) megfogalmazásában „olyan, a negatív eseményt követő viktimizáció, amely nem szándékosan, legtöbb esetben hanyagság miatt történik a rendőrségi kihallgatás, a jogi eljárás vagy az orvosi vizsgálat során, illetve az áldozat társas környezetében”. (2012: 53.) Herman (2003) szerint az áldozat gyakran egy olyan hatósági folyamatba kényszerül, amely vagy közömbös, vagy nyíltan ellenséges vele szemben. A fogalom is eredetileg a bírósági tárgyalások kontextusából származik, amelynek során a védőügyvéd vagy más szereplők megtámadják az áldozat tanúvallomását, ami néha még fenyegetőbb lehet, mint az eredeti bűncselekmény maga (Hagemann, 2012). A személyzet által elkövetett másodlagos viktimizációt kutatások is igazolják, például nemi erőszak áldozatai kapcsán (Campbell és Raja, 1999; Campbell et al., 2001). Szintén számos nemzetközi kutatási adat számol be arról, hogy az áldozatok elégedetlenek a bírósági folyamatokkal (Fel-

legi, 2009). A legtöbb hivatalos jogi procedúrában az áldozat teljesen passzív szerepben, egyfajta „kiegészítőként” vesz részt, akinek a funkciója az információnyújtás, de semmilyen befolyása nincs az eseményekre. Egyes szerzők a szivacs metaforáját használják annak leírására, ahogyan az áldozatokat „eldobják”, miután az összes információt „kifacsarták” belőlük (i. m.).

A másodlagos viktimizáció egy része az áldozat autonómiájának és kontrollszükségleteinek figyelmen kívül hagyása miatt következhet be. Az áldozatok döntési kontrollját illetően alapvetően elmondható, hogy a bírósági folyamat során az áldozat lényegében egyetlenegyszer van döntési helyzetben, amikor mérlegeli, hogy jelentse-e a vele történeteket vagy sem (Herman, 2003). Sokszor még ez a döntés sincs a kezében, hiszen számos szakembernek, egészségügyi személyzetnek, tanárnak, szociális munkásnak jelentési kötelezettsége van, sőt sok esetben az áldozat követlen társas környezete is nyomást gyakorol rá ez ügyben.

Ideális esetben a feljelentés melletti autonóm döntés a társadalmi jóvátétel megszerzésének első lépése lehet (i. m.). Az áldozat a továbbiakban azonban nincs semmilyen befolyással a történetekre, nem döntheti el például, hogy akar-e találkozni az elkövetővel vagy sem, ha igen, mikor áll rá készen és milyen feltételek nyújtásának biztonságát számára. További nehezítő körülménynek számítanak a bíróságok fizikai környezetének adottságai, például a közös váróterem, ahol az elkövetővel együtt kell várakozni, valamint az úgy kialakított tárgyalóterem, ahol a tanúvallomást az elkövetők közvetlen fizikai közelségében kell megtenni (Wolhuter et al., 2009). Ezek a rosszul strukturált helyzetek tovább növelhetik az áldozat kiszolgáltatottságát és aláássák biztonság- és kontrollérzetét.

A destruktív gyakorlatokhoz sorolható a személyzet áldozathibáztató attitűdje és magatartása, sőt azok az eredendően jó szándékú tanácsok is, amelyek arra vonatkoznak, hogy mit tehetett volna vagy mit kellett volna másképp tennie az áldozatnak a negatív esemény bekövetkezésének idején. A sérülékenységgel való szembesülés kapcsán tárgyaltak ismeretében már érthető, hogy ezek a magatartásformák nagy valószínűséggel magyarázhatóak a munkatársak azon szükségletével, amelyben saját kontrollérzetüket igyekeznek visszaállítani és megnyugodni afelől, hogy a jövőben mind ők, mind az áldozat el tudja kerülni ezeket a helyzeteket. Sajnos azonban ez inkább destruktív hatással jár, mivel fokozza az áldozat önvádját, önhibáztatását, büntudatát és szégyenérzetét, ezáltal lassítva a gyógyulási folyamatot (Herman, 2003).

KONSTRUKTÍV GYAKORLATOK: KONTROLLTUDATOS SZEMLÉLET A KOMMUNIKÁCIÓBAN ÉS AZ INTÉZMÉNYI GYAKORLATBAN

Az áldozatokkal folytatott munka kontroll szempontjából akkor tekinthető konstruktívnak, ha szemléletében, kommunikációs gyakorlatában és folyamatprotokollját illetően tudatosan kezeli és tiszteli az áldozatok kontrollal kapcsolatos szükségleteit. A Herman (2003) által alább idézett orvosi gyakorlat mind a folyamat, mind a kommunikáció és a kapcsolat szintjén is egy kontrolltudas attitűdöt tükröz. „*A megerőszakolt ember orvosi vizsgálata során a legfontosabb az, hogy ne tegyünk rajta újabb erőszakot. Az orvostudomány alapszabálya, hogy nem ártha-*

tunk. (...) a nemi erőszak áldozatai sokszor rettenetesen tehetetlennek és kontrollvesztettnek érzik magukat. Gondoljuk csak végig, mit csinál vele az orvos nem sokkal azután, hogy megerőszakolták, és ő csak a minimális passzív beleegyezését adja a vizsgálathoz: egy vadidegen ember azonnal intim kapcsolatba kerül vele, és bedug valamilyen eszközt a hüvelyébe, mialatt neki szinte semmi kontrollja vagy döntési joga sincs az eseményekkel kapcsolatban – ilyen a nőgyógyász által okozott lélektani nemi erőszak háttere. Ezért a vizsgálat során hosszú időt szánok rá, hogy felkészítsem az áldozatot, és minden egyes lépésnél próbálom átadni neki az irányítást. Például ezt mondom: »Most ezt és ezt fogjuk csinálni, és hogy hogyan, azt maga dönti el«. Rengeteg információval látom el, aminek nagy részét valószínűleg nem is fogja fel; de az egésznek mégis az az üzenete, hogy törődünk vele. Megpróbálom az áldozatot a lehető legnagyobb mértékben aktív résztvevővé tenni.» (Herman, 2003: 194.)

A kanadai Nemzeti Áldozatsegítő Szolgálat

A kontrolltudas szemlélet intézményi és rendszerszintű megvalósulásának kiváló példája a kanadai Nemzeti Áldozatsegítő Szolgálat alaposan megtervezett és szakszerűen felépített gyakorlata. Az áldozatok információs kontrollját már 1992-ben fel- és elismerte a kanadai jogi szabályozás, amikor lehetővé tette, hogy az áldozatok információhoz jussanak a büntetés-végrehajtási intézményektől. 2007-ben a kanadai kormány létrehozta a Szövetségi Áldozati Stratégiát, amely szabályozza a Nemzeti Áldozatsegítő Szolgálat munkáját.⁶ A kialakított gyakorlat

⁶ A kanadai Nemzeti Áldozatsegítő Szolgálat hivatalos honlapja: www.csc-scc.gc.ca/victims-victimes/rvcp-rvpc-eng.shtml

minden ponton elismeri az áldozatok információs és döntéskontroll-igényét az áldozatsegítő és a hatósági folyamatok során. Az áldozat információs kontrollját segítő, a jogi, az áldozatsegítő és az egyéb (tanácsadás, pszichológiai segítségnyújtás, resztoratív eljáráson való részvétel stb.) szolgáltatásokról többféle kommunikációs csatornán (személyes konzultáción, honlapon, kiadványokon, szórólapokon) keresztül kaphatnak széleskörű tájékoztatást az érintettek. Az áldozat döntést hozhat arról, hogy szeretne-e regisztrált tagja lenni a nemzeti áldozati adatbázisnak. A döntés előtt, annak előnyeiről és lehetséges korlátairól az áldozat széleskörű tájékoztatást kap. Regisztráció esetén a Büntetésről és Feltételes Szabaddlábra Helyezésről szóló törvény értelmében az áldozat, amennyiben úgy dönt, egy sor különféle információhoz juthat hozzá az elkövetővel, a bűnüggyel, az ítélettel és más kapcsolódó ügyekkel kapcsolatban.⁷ A regisztrált áldozatoknak szintén joga van értesítést kapni, ha bármilyen előrelépés vagy változás történik az ügyükben vagy az elkövetővel kapcsolatban. Ebben a rendszerben az áldozatnak joga van eldönteni, hogy szeretne-e értesítést kérni és szintén döntést hozhat arról, hogy azt ő kapja vagy egy általa megjelölt személy. Ezáltal lényegesen nagyobb kontrollt tud gyakorolni, hiszen szabályozhatja, hogy akkor szerezzen új információkat, amikor készen áll arra, hogy a bűnüggyel kapcsolatos dolgokkal foglalkozzon. Az információ megosztása pedig kétirányú: a hatóságok szívesen veszik, ha az áldozatok megosztják a rendelkezésre álló információkat az elkövetőről vagy az esettel kapcsol-

atban. Az áldozatoknak szintén lehetőségük van arra, hogy megfogalmazzanak egy ún. nyilatkozatot (victim's statement), amelyben kifejezhetik, hogy milyen hatással volt a bűntett az életükre és milyen következményekkel kellett emiatt szembesülniük. Ezekben a nyilatkozatokban helyet kaphatnak az elkövetővel kapcsolatos releváns információk és az is, ha az áldozat például továbbra is veszélyben érzi magát. A nyilatkozat megírása önmagában is bírhat terápiás hatással az áldozat számára, ám ennek további jelentősége is van. A büntetés-végrehajtási intézmények ugyanis figyelembe veszik a nyilatkozat tartalmát, például amikor döntést hoznak az elkövető elhelyezésének biztonsági szintjéről, ideiglenes szabaddlábra bocsátásáról, a visszaesés általános kockázatának megítélésakor, valamint az elkövető rehabilitációs programjának kialakításakor.⁸ Az áldozatnak, vagy egy általa felkért képviselőjének lehetősége van bemutatni a nyilatkozatot a meghallgatáson. Az áldozatoknak ezáltal indirekt módon hatásuk van az elkövető sorsára és fontos a szavuk. A fentiekből kitűnik ennek a rendszernek az áldozatszempléte, amely szerint az áldozat kompetens és aktív cselekvő, akinek a folyamatra és közvetett módon az elkövetőre is hatása van. A folyamat során pedig az áldozat döntési jogát, autonómiáját, méltóságát és információigényét maximális tisztelet övezi.

Resztoratív igazságszolgáltatás

Míg a bírósági eljárásokkal szemben számos kifogás merül fel, egyre több adat támasztja alá, hogy a büntetőjogi eljárás kiegészítőjeként vagy alternatívájaként ismert resztoratív

⁷ Az áldozatértesítő intézményről további információ: www.csc-scc.gc.ca/victims/003006-0002-eng.shtml

⁸ A nyilatkozatról és annak hatásáról: www.csc-scc.gc.ca/victims/003006-0003-eng.shtml

(helyreállító) igazságszolgáltatás gyakorlata,⁹ amelynek során az áldozat és az elkövető biztonságos körülmények között, resztoratív vagy mediátor szakemberek közreműködésével találkozhat egymással, kevésbé viktimizáló és nagyobb elégedettséggel jár az áldozatok számára (Daly, 2005). A resztoratív eljáráson való részvétel továbbá jó irányba befolyásolhatja a gyógyulási folyamatot, például úgy, hogy az ülés után szignifikánsan csökkennek a poszttraumás stressz tünetek (Angel, 2005). Ez az eredmény különösen fontos, mivel arra utal, hogy az áldozat eredményes erőfeszítéseket tehet kontrollérzetének visszaszerzésére ebben a folyamatban. A resztoratív eljárások alapelveiben és gyakorlatában számos olyan szabály szerepel, amely az áldozat kontroll- és biztonságérzetét szolgálja és megakadályozza az áldozatok újraviktimizációját (Fellegi, 2009). Hagemann (2012) ezen felül felsorol néhány olyan tényezőt, amelyek feltehetően az áldozat kontrollérzetének helyreállításával segítik a lezárást és a továbblépést. Ezek között szerepel például, hogy az elkövetővel való személyes találkozás lehetőséget biztosít arra, hogy az áldozat alapvető kérdéseket tegyen fel a bünténnyel kapcsolatban (például „miért pont én?”), valamint arra, hogy „korigálja az elkövetőről kialakított képet annak érdekében, hogy a benne élő szörny konstrukcióját egy realisabb benyomásra cserélhesse” (61–62.) Abban az esetben, ha az ülésen megtörténik az őszinte bocsánatkérés az elkövető részéről, az szimbolikus szinten helyezi vissza az áldozat kezébe a kontrollt azáltal, hogy döntést hoz arról, hogy elfo-

gadja vagy elutasítja azt (Shnabel és Nadler, 2008; Bolivar, 2010). Szintén fontos kiemelni, hogy a resztoratív ülések egyik fókusza az elkövető visszaesésének és a bűncselekmény megismétlődésének megakadályozása, amely az áldozat jövőre irányuló kontroll- és biztonságérzetét erősítheti meg. Fontos feladat lenne a kontrollérzet, a gyógyulás és a különféle eljárások kölcsönhatásainak további vizsgálata, valamint a gyakorlati alkalmazások kontrolltudatos fejlesztése a jövőben.

KONKLÚZIÓ ÉS A TOVÁBBLÉPÉS LEHETŐSÉGEI

Jelen tanulmány a kontroll és az attribúciós irodalom áttekintésével arra kereste a választ, hogy milyen okok vezethetnek áldozathibáztató viselkedéshez és ezek milyen pszichés mechanizmusokon keresztül juthatnak érvényre. Az áldozathibáztatás lényegében a saját sérülékenységünkkel való szembesüléskor keletkezett fenyegetettségérzés csökkentésének egyik lehetséges módja, ami könnyen lehet az empatikus és részvételi egyének sajátja is. Az áldozat jellemét vagy viselkedését kárhoztatni azzal a pszichés előnnyel jár, hogy megvédi a személyt attól a vészterhes gondolattól, hogy ez vele is megtörténhet és segít visszaállítani a kontrollérzetet, valamint megerősíteni az igazságos világba vetett hitet. Ez a gyakran tudattalan működésmód azonban rendkívül káros hatással bír az áldozatok gyógyulásának szempontjából, illetve adott esetekben

⁹ Magyarországon 2007 januárja óta van lehetőség büntetőügyekben közvetítói eljárásra (Fellegi, 2009). A tettes-áldozat mediáció vagy más resztoratív eljárások hazai intézményesüléséről és feltételrendszeréről bővebben például Fellegi (2009) *Út a megbékéléshez* c. könyvéből tájékozódhatunk.

hozzájárulhat destruktív társadalmi diskurzusokhoz is. Ezen okokból rendkívül fontos lenne az áldozatokkal is érintkező szakemberek képzése ebben a témakörben, valamint a hatósági eljárások szemléletbeli átalakítása olyan formán, hogy az figyelembe vegye és tiszteletben tartsa az áldozatok autonómiáját és kontroll iránti szükségletüket. Ez nemcsak az áldozatok gyógyulási folyamatát segítheti elő, csökkentve a munkából kieső időt, de a hatósági folyamatok hatékonyságát és a velük való elégedettséget is növelheti.

A fenti konklúziókat azonban három további szemponttal fontos kiegészíteni. Az egyik, ahogy arra korábban is felhívtuk a figyelmet, hogy számos helyzeti és személyiségtényező játszhat szerepet az áldozathibáztató attitűdök aktiválásában, amelyek hatása nem teljesen tisztázott. Ezen tényezők és összefüggéseik feltárása további kutatómunka eredménye lehet. A második szem-

pont, hogy a gyakorlati szakemberek sokszor beszámolnak arról, hogy gyakran rendkívül nehéz kérdés egy adott ügy kapcsán eldönteni, hogy ki az elkövető és ki az áldozat. Egy személy sok esetben kettős szerepben is megjelenhet, például egy bántalmazottból lett elkövető esetében. Ez az aspektus sokszor még árnyaltabbá és komplexebbé teheti a gyakorlati és a terápiás munkát. A harmadik szemponttal arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az áldozatok megküzdési és gyógyulási folyamata egyénenként eltérő, ezért lényeges, hogy az áldozatsegítő munka során mindig figyelembe vegyünk a szóban forgó személy egyéni szükségleteit és tempóját. A médiadiskurzusok és a nagy visszhangot kiváltó események is alátámasztják annak fontosságát, hogy ezen a területen további kutatások születessenek és megoldott legyen a szakemberek, beleértve a médiatartalmakat alakító munkatársak képzése.

SUMMARY

PSYCHOLOGICAL EXPLANATIONS OF VICTIM BLAMING.

THE ROLE OF CONTROL IN VICTIM SUPPORT

Background and aims: Recent events in Hungary have put the theme of victim blaming back on the agenda. By reviewing the relevant personality and social psychology literature, this study gives a summary of the potential explanations and mechanisms of victim blame and their implications on communicational and institutional practices with the aim to help practitioners in their work with victims. *Methods:* The theoretical foundation describes the paradoxical characteristics of healthy psychic functioning (Taylor, 1989; Alloy and Abramson, 1979; Rotter, 1966) and the need for control with special emphasis on situations where the individual is confronted with his or her vulnerability (Thompson, 1981; Rothbaum et al., 1982). In the second part, the phenomenon of victim blaming, its dangers and its postulated intrapsychic mechanisms are discussed with span emphasis on control needs and just world beliefs (Lerner and Simmons, 1966). The closing section focuses on victims and their impaired sense of control and its implications in relation to victim support, providing constructive and destructive communication and institutional examples and good practices to illustrate the points made. *Results and discussion:* The review explains that victim blaming behaviors can

easily be a characteristic of empathic and good-hearted people, this is why raising awareness among practitioners, as well as changing perspective in legal practice would be crucially important.

Keywords: victim blaming, control, just world beliefs, victim support, secondary victimization

IRODALOM

- ANDERSON, I. (1999): Characterological and behavioural blame in conversations about female and male rape. *Journal of Language and Social Psychology*, 18(4). 377–394.
- ALLOY, L. B., ABRAMSON, L. Y. (1979): Judgment of contingency in depressed and nondepressed students: Sadder but wiser? *Journal of Experimental Psychology: General* 108, 441–485.
- ALLOY, L. B., ABRAMSON, L. Y., VISCUSI, D. (1981): Induced mood and the illusion of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(6), 1129–1140.
- ALLOY, L. B., ABRAMSON, L. Y., KOSSMAN, D. A. (1985): The judgment of predictability in depressed and nondepressed college students. In: BRUSH, F. R., OVERMEIR, J. B. (eds): *Affect, conditioning, and cognition: Essays on the determinants of behavior*. Erlbaum, Hillsdale, NJ. 229–246.
- ANGEL, C. (2005): *Crime victims meet their offenders: Testing the impact of restorative justice conferences on victims' post-traumatic stress symptoms*. Doctoral dissertation. Electronic Dissertation, University of Pennsylvania. Paper AAI3165634. Available: www.repository.upenn.edu/dissertations/AAI3165634
- AVERILL, J. R. (1973): Personal control over aversive stimuli and its relationship to stress. *Psychological Bulletin*, 80, 286–303.
- BOLIVAR, D. (2010): Conceptualizing victims' 'restoration' in restorative justice. *International Review of Victimology*, 17, 237–265.
- BREINES, J. (2013): Why do we blame victims? When others' misfortune feels like a threat. *Psychology Today* (Published in November 24. 2013). www.psychologytoday.com/blog/in-love-and-war/201311/why-do-we-blame-victims Accessed: September 30. 2014.
- CAMPBELL, R., RAJA, S. (1999): Secondary victimization of rape victims: insights from mental health professionals who treat survivors of violence. *Violence and Victims*, 14(3), 261–275.
- CAMPBELL, R., WASCO, S. M., AHRENS, C. E., SEFL, T., BARNES, H. E. (2001): Preventing the „second rape”. Rape survivors' experiences with community service providers. *Journal of Interpersonal Violence*, 16, 1239–1259.
- COLLINS, B. E. (1974): Four components of the Rotter Internal-External scale: Belief in a difficult world, a just world, a predictable world, and a politically responsive world. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29(3), 381–391.
- DALY, K. (2005): A tale of two studies: restorative justice from a victim perspective. In: ELLIOTT, E., GORDON, R. (eds): *New directions in restorative justice: issues, practice, evaluation*. Willan Publishing, Cullompton. 153–174.

- DUNNING, D., MEYEROWITZ, J. A., HOLZBERG, A. D. (1989): Ambiguity and self-evaluation: The role of idiosyncratic trait definitions in self-serving assessments of ability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1082–1090.
- EDELWICH, J., BRODSKY, A. (1980): *Burn-out stages of disillusionment in the helping professions*. Human Sciences Press, New York.
- EHRLINGER, J., DUNNING, D. (2003): How Chronic Self-Views Influence (and Potentially Mislead) Estimates of Performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 5–17.
- FELLEGI B. (2009): *Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- FISKE, S. T. (2011): *Envy up, scorn down. How status divides us*. Russell Sage Foundation, New York.
- FOSTER, C. A., RUSBULT, C. E. (1999): Injustice and power seeking. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 834–849.
- FURNHAM, A., PROCTER, E. (1992): Sphere-specific just world beliefs and attitudes to AIDS. *Human Relations*, 45, 265–280.
- GEER, J., MAISEL, E. (1973): Evaluating the effects of the prediction-control confound. *Journal of Personality and Social Psychology*, 23, 314–319.
- GLASS, D. C., SINGER, J. E. (1972): *Urban stress: Experiments on noise and social stressors*. Academic Press, New York.
- GRUMAN, J. C., SLOAN, R. P. (1983): Disease as justice: Perceptions of the victims of physical illness. *Basic and Applied Social Psychology*, 4(1), 39–46.
- HAGEMANN, O. (2012): Restorative justice in the context of victim needs and coping strategies of victims. In: LUMMER, R., NAHRWOLD, M., SÜB, B. (eds): *Restorative Justice – A victim perspective and issues of cooperation*. 2nd Issue. Kiel University of Applied Sciences.
- HAIDT, J., RODIN, J. (1995): *Control and Efficacy: An Integrative Review*. Report to John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Program on Mental Health and Human Development.
- HARPER, D. J., MANASSE, P. R. (1992): The just world and the third world: British explanations for poverty abroad. *The Journal of social psychology*, 132, 783–785.
- HARPER, D. J., WAGSTAFF, G. F., NEWTON, J. T., HARRISON, K. R. (1990): Lay causal perceptions of third world poverty and the just world theory. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 18(2), 235–238.
- HERMAN, J. L. (2003): *Trauma és gyógyulás*. Háttér Kiadó, Kávé Kiadó, NANE Egyesület, Budapest.
- HOORENS, V. (1993): Self-enhancement and Superiority Biases in Social Comparison. *European Review of Social Psychology*, 4(1), 113–139.
- JAHODA, M. (1953): The meaning of psychological health. *Social Casework*, 34, 349–354.
- JOST, J. T., BANAJI, M. R. (1999): A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában: a hamis tudat képződése. In: HUNYADY et al. (szerk.): *A csoport percepciója*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 489–518.

- KRUGER, J., DUNNING, D. (1999): Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1121–34.
- LERNER (1980): *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. Plenum, New York.
- LERNER, M. J., SIMMONS, C. H. (1966): Observer's reaction to the "innocent victim": Compassion or rejection? *Journal of Personality and Social Psychology*, 4(2), 203–210.
- LERNER, M. J., MONTADA, L. (1998): An Overview: Advances in belief in a just world theory and methods. In: MONTADA, L., LERNER, M. J. (eds): *Responses to Victimizations and Belief in a Just World*. Plenum Press, New York. 1–7.
- MAES, J. (1994): Blaming the victim: Belief in control or belief in justice? *Social Justice Research*, 7, 69–90.
- NARIO-REDMOND, M. R., BRANSCOMBE, N. R. (1996): It could have been better or it might have been worse: Implications for blame assignment in rape cases. *Basic and Applied Social Psychology*, 18, 347–366.
- NEGREA, V. (2012): *Az áldozatsegítő pszichológus szerepe a kliensek és a kollégák körében*. Előadás „A TETT program az áldozatokért és a tettesekért”. A társadalmi kohéziót erősítő bűnmegelőzési és reintegrációs programok módszertani megalapozása című TÁMOP 5.6.2-10/2010-001 kiemelt projekt szakmai záró konferenciáján. 2012. május 31. – június 1., Budapest.
- OLÁH A. (2004): Megküzdés és pszichológiai immunitás. In: BOROSS O., PLÉH Cs. (szerk.): *Bevezetés a pszichológiába*. Osiris, Budapest. 451–501.
- PARTI K., SZABÓ J., VIRÁG GY. (2016): A média azt üzenté... Szexuális erőszakkal kapcsolatos ismeretek, vélemények és attitűdök vizsgálata egy médiakampány kapcsán. *Médiakutató*, 16(2), 7–24.
- PECK, D., WHITLOW, D. (1983): *Személyiségelméletek*. Gondolat, Budapest.
- REICHLE, B., SCHNEIDER, A., MONTADA, L. (1998): How do observers of victimization preserve their belief in a just world cognitively or actionally? In: MONTADA, L., LERNER, M. J. (eds): *Responses to Victimizations and Belief in a Just World*. Plenum Press, New York. 55–86.
- RODIN, J., LANGER, E. J. (1977): Long-term effects of a control-relevant intervention with the institutionalized aged. *Journal of Personal and Social Psychology*, 35, 897–902.
- RODIN, J., TIMKO, C., HARRIS, S. (1985): The construct of control: biological and psychosocial correlates. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, 5, 3–55.
- ROGERS, C. R. (1979): *On becoming a person*. Constable, London.
- ROTHBAUM, F., WEISZ, J. R., SNYDER, S. S. (1982): Changing world and changing the self: A two-process model of perceived control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 5–37.
- ROTTER, J. (1966): Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcements. *Psychological Monographs*, 80(1), 1–28.
- RUBIN, Z., PEPLAU, L. A. (1975): Who believes in a just world? *Journal of Social Issues*, 31, 65–89.

- RUEDA, B., PEREZ-GARCIA A. M. (2006): A prospective study of the effects of psychological resources and depression on essential hypertension. *Journal of Health Psychology*, 11, 129–140.
- SCHMIDT, I. W., BERG, I. J., DEELMAN, B. G. (1999): Illusory superiority in self-reported memory of older adults. *Aging, Neuropsychology, and Cognition*, 6(4), 288–301.
- SCHULTZ, R., HECKHAUSEN, J., O'BRIAN, A. T. (1994): Control and the disablement process in the elderly. *Journal of Social Behavior and Personality*, 9, 139–152.
- SEEMAN, M. (1991): Alienation and anomie. In: ROBINSON, J. P., SHAVER, P. R., WRIGHTSMAN, L. S. (eds): *Measures of personality and social psychological attitudes*. Academic Press, New York. 291–371.
- SEEMAN, M., LEWIS, S. (1995): Powerlessness, health and mortality: a longitudinal study of older men and mature women. *Social Science and Medicine*, 41, 517–525.
- SEEMAN, M., SEEMAN, T. E. (1983): Health behavior and personal autonomy. *Journal of Health and Social Behavior*, 24, 144–160.
- SELIGMAN, M. E. P., MAIER, S. F. (1967): Failure to escape traumatic shock. *Journal of Experimental Psychology*, 74, 1–9.
- SHAVER, K. G. (1970): Defensive attribution: Effects of severity and relevance on the responsibility assigned for an accident. *Journal of Personality and Social Psychology*, 14(2), 101–113.
- SHNABEL, N., NADLER, A. (2008): A needs-based model of reconciliation: Satisfying the differential emotional needs of victim and perpetrator as a key to promoting reconciliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 116–132.
- SMITH, E. R., MACKIE, D. M. (2002): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- SPACAPAN, S., THOMPSON, S. C. (1991): Perceived control in vulnerable populations. *Journal of Social Issues*, 47(4), 1–21.
- STRANG, H., SHERMAN, L. (2003): Repairing the harm: Victims and restorative justice. *Utah Law Review*, 1, 15–42.
- SUMMERS, G., FELDMAN, N. S. (1984): Blaming the victim versus blaming the perpetrator: An attributional analysis of spouse abuse. *Journal in Modern Foreign Literatures*, 2(4), 339–347.
- SZEKERES, H., SAGUY, T., HALPERIN, E. (2016): It must be true then: The unforeseen consequences of witnessing racism. Paper presented at the annual convention of Society for Personality and Social Psychology, San Diego, CA, United States.
- TAYLOR, S. E. (1989): *Positive illusions: Creative self-deception and the healthy mind*. Basic Books, New York.
- TAYLOR, S. E., BROWN, J. D. (1994): Positive illusions and well-being revisited. Separating fact from fiction. *Psychological Bulletin*, 116(1), 21–27.
- THOMPSON, S. C., SPACAPAN, S. (1991): Perceptions of control in vulnerable populations. *Journal of Social Issues*, 47, 1–21.
- THOMPSON, S. C. (1981): Will it hurt less if I can control it? A complex answer to a simple question. *Psychological Bulletin*, 90, 89–101.

- THORNTON, B. (1984): Defensive attribution of responsibility: Evidence for an arousal-based motivational bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 721–734.
- V. KOMLÓSI A. (2001): A személyiség értelmezései. In: OLÁH A., BUGÁN A. (szerk.): *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 327–427.
- VARRÓ SZ. (2012): Bándy Kata és a férfibűnözés. HVG-vélemény. 2012. július 18. www.hvg.hu/velemeney.nyuzsog/20120718_ferfibun_varro/ Accessed: September 30. 2014.
- WALSTER, E. (1966): Assignment of responsibility for an accident. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(1), 73–79.
- WEBER, M., ZIEGELE, M., SCHNAUBER, A. (2013): Blaming the victim: The effects of extraversion and information disclosure on guilt attribution in cyberbullying. *Cyberpsychology, Behaviour and Social Networking*, 16(4), 254–259.
- WHITE, R. W. (1959): Motivation reconsidered: The concept of competence. *Psychological Review*, 66, 297–333.
- WILSON, J. K. (ed.) (2009): *The Praeger Handbook of Victimology*. Greenwood Publishing Group, Santa Barbara.
- WOHL, M. J. A., BRANSCOMBE, N. R. (2008): Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 988–1006.
- WOLHUTER, L., OLLEY, N., DENHAM, D. (2009): *Victimology. Victimisation and victims' rights*. Routledge-Covendish, New York.

MÓDSZERTAN

A RÖVID SZEXUÁLIS ATTITÜDÖK SKÁLA (BSAS) MAGYAR ADAPTÁCIÓJA

CSONKA Balázs

PhD-hallgató, DE Pszichológia Doktori Iskola
csonka.balazs1986@gmail.com

SZABÓ Mónika

ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar
szabo.monika@ppk.elte.hu

SZABÓ Ágnes

Massey University, School of Psychology
a.szabo@massey.ac.nz

HEVESI Krisztina

ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar
hevesi.kriszta@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: Jelen kutatás a Rövid Szexuális Attitűdök Skála (BSAS) magyarországi adaptációjára vállalkozott azzal a céllal, hogy a téma hazai kutatói számára egy olyan mérőeszközt szolgáltatson, amelynek segítségével a szexualitással kapcsolatos tényezők egyidejűleg négy dimenzió mentén is mérhetőek. *Módszer:* A kérdőívet serdülő és fiatal felnőtt mintán ($n = 688$) teszteltük, két nagyobb vizsgálat részeként. A kapott adatok megerősítő faktoranalízisének eredménye szerint a skála tételei az eredeti faktorstruktúrához megfelelően illeszkedtek. A továbbiakban a Szexuális Attitűdök Skála egyes alszkáláinak összefüggéseit vizsgáltuk a nem, az életkor, a szexuális tapasztalat, valamint a pornóhasználat vonatkozásában. *Eredmények:* A BSAS magyar változata 23 tételt tartalmaz, melyek négy faktort töltenek, az eredeti mérőeszköz alszkáláihoz hasonlóan. Ezek a Megengedő attitűd, a Fogamzásgátlás, a Bensőségesség és az Instrumentalitás. Az összefüggések elemzése során nemi különbségeket a Megengedő attitűd, a Fogamzásgátlás és az Instrumentalitás; életkori különbséget pedig az Instrumentalitás alszkálákon találtunk. A szexuális tapasztalattal a Megengedő attitűd és a Bensőségesség; a pornófogyasztással a Megengedő attitűd, a Bensőségesség és az Instrumentalitás alszkálák esetében találtunk összefüggéseket. *Következtetések:* A Rövid Szexuális Attitűdök Skála négyfaktoros modellje hazánkban is alkalmazható, külső összefüggéseit tekintve eredményeink egybevágóak a mérőeszköz használatának korábbi tapasztalataival.

Kulcsszavak: Szexuális Attitűdök Skála, BSAS, szexuális attitűdök, szexualitás, pornóhasználat

BEVEZETÉS

A szexualitással kapcsolatos attitűdök mérése

Az emberi szexualitás témakörében folytatott tudományos munka szempontjából a nehezebben és kevésbé megbízhatóan operacionalizálható szexuális viselkedés mellett a szexuális attitűdök mérése is kulcsfontosságúnak tekinthető. Az attitűdök vizsgálata ugyanis nagyban hozzájárulhat az emberi szexualitást alakító tényezők működésmódjának mélyebb megértéséhez, ez pedig alapul szolgálhat a szexuális egészség (WHO, 2006) fejlesztését célzó programok és irányelvek kialakításához is (Kimberly és mtsai, 2013).

Az 1980-as évekig a vonatkozó pszichológiai kutatások jórészt a szexuális szabadsággal, a házasság előtti szexszel, illetve a serdülőkori szexualitás alakulásával foglalkoztak, a korábbi évtizedek társadalmi-kulturális változásainak kontextusában (Hendrick és mtsai, 1985). A Szexuális Attitűdök Skála első változatát (Sexual Attitudes Scale, a továbbiakban SAS) Hendrick és munkatársai (1985) dolgozták ki. Az ezt követő évtizedek változásaiban nagy szerepet játszott a technika robbanásszerű fejlődése, melynek következtében a társadalmi-kulturális térben egészen új minőségek jelentek meg, az eddigiekhöz képest sokkal gyorsabban. E változások az emberi szexualitásra is hatással voltak. A vizuális média fejlődésének (Brown, 2000), a széles sávú internet elterjedésének (Cooper, 1998), valamint az online pornográfia ternyerésének (Owens és mtsai, 2012) nemcsak

a viselkedés, hanem az attitűdök szintjén is markáns hatása mutatható ki (Wright, 2013).

Az eredeti SAS skála továbbfejlesztése ezekre a változásokra reagált, így két évtized után megtörtént annak felülvizsgálata, és a szerzők egy új, rövidített kérdőívet készítettek (Brief Sexual Attitudes Scale, BSAS, Hendrick és mtsai, 2006).

A szexuális attitűdök többdimenziós mérésére jelenleg még nem áll rendelkezésre magyar nyelvű mérőeszköz, bár a szocioszexuális orientáció kérdőív magyar változatának (SOI-R) egyik alskálája az elköteleződéstől mentes szexuális kapcsolatok iránti nyitottságot (attitűdöt) méri (Meskó és mtsai, 2014). Jelen kutatás ezért a BSAS magyarországi adaptációjára vállalkozik azzal a céllal, hogy a téma hazai kutatói számára egy olyan mérőeszköz használatát tegye lehetővé, amelynek segítségével a szexualitással kapcsolatos attitűdök egyidejűleg négy dimenzió mentén is mérhetők.

A Szexuális Attitűdök Skála (SAS)

Az eredeti SAS megalkotásával a szerzők célja az volt, hogy a korábbi, rendre a szexualitás egyetlen aspektusára fókuszáló mérőeszközök után a szexuális attitűdök egy teljesebb készlete váljon mérhetővé (Hendrick és Hendrick, 1987). Az első változatban (Hendrick és mtsai, 1985) a szexuális szabadságon kívül a felelősségvállalással, a szex jelentésével, illetve annak érzelmi vonatkozásaival kapcsolatos 150 itemet gyűjtöttek össze. Ezek közül a redundáns, illetve többletinformációt nyújtó elemeket spekulatív alapon kiszűrve 102 kérdéses mérőeszközt kaptak, mely eredetileg 9 skálát töltött. Az első adatfelvé-

tel 835 fővel történt, ennek eredményei főkomponens-analízissel egy 58 tételes, 5 faktoros mérőeszközt erősítettek meg. A továbbiakban Hendrick és Hendrick (1987) két nagyobb adatgyűjtést ($N = 1374$) követően négyfaktoros mérőeszközt kaptak, mely 43 tételből állt. A négy alskála a Megengedő attitűd, a Szexuális szokások, a Bensőségesség és az Instrumentalitás voltak.

A Rövid Szexuális Attitűdök Skála (BSAS)

A Rövid Szexuális Attitűdök Skála megszerkesztésekor a szerzők (Hendrick és mtsai, 2006) az eredeti mérőeszköz rövidebb és korszerűbb változatának létrehozására törekedtek. A BSAS 23 iteme a SAS 43 iteméhez hasonlóan négy faktort tölt, melyből három (Megengedő attitűd, Bensőségesség, Instrumentalitás) dimenzió változatlan maradt. A negyedik alskálán (Szexuális szokások) a feltáró faktorelemzés során három tétel szerepelt megfelelően magas faktorsúllyal, melyek közül mindegyik a fogamzásgátlással volt kapcsolatos, így az alskálát Fogamzásgátlásra nevezték át.

A BSAS alskálái

Megengedő attitűd (Permissiveness; P)

Az első skála a szexualitással kapcsolatos megengedő attitűdöket méri. Ez a dimenzió a szabad, kötelezettségeket kerülő, testi élvezeteket kereső, énes jellegű viszonyulási formákat foglalja magába.

Külső összefüggéseit tekintve Hendrick és Hendrick (2006) a következő eredményeket kapták: a megengedő attitűd inkább a férfiakra jellemző; negatív együttjárást mutat a párkapcsolati elégedettséggel, a partner felé való nyitottsággal, valamint elköteleződéssel, illetve a partner felé érzett tisztelettel; pozitív korrelációt mutat ugyanakkor

a külső kapcsolat valószínűségével. A szerelem Lee-féle tipológiájával (1973) összevetve a Megengedő attitűd erős pozitív együttjárást mutatott a *Ludus* (a szerelem játékos, a mély elköteleződést kerülő, élvezetcentrikus, élménykereső formája), illetve valamivel gyengébb negatív együttjárást az *Eros* (szenvédélyes, romantikus szerelem), a *Storge* (a szerelem partnerség dimenziója) és a *Pragma* (a szerelem logikus, praktikus vonatkozásai) dimenziókkal.

A Megengedő attitűd vonatkozásában a nemi különbségeket több későbbi tanulmány is megerősíti (He és mtsai, 2010; Kimberly és mtsai, 2013; Luquis és mtsai, 2011). Kimberly és munkatársai (i. m.) a szerelem típusait tekintve azonban a fentiekkel csak részben megegyező eredményeket kaptak. Eredményeik a *Ludus*, a *Pragma* és a *Storge* dimenziókkal mutató fenti összefüggéseket megerősítik, az *Eros* vonatkozásában azonban nem találtak szignifikáns együttjárást. Hendrick és munkatársai (2006) eredményein túl szignifikáns negatív korrelációt találtak még az *Agape* (odaadó, önzetlen szerelemforma) dimenzióval, valamint a vallásosság mértékével. Braun-Courville és Rojas (2009) szignifikáns együttjárást találtak a serdülőkorúak pornófogyasztása és a Megengedő attitűd dimenziója között.

Fogamzásgátlás (Birth Control; BC)

Ez az alskála tulajdonképpen a fogamzásgátlás felelősségével kapcsolatos nézeteket tartalmazza. A mérőeszköz korábbi változataiban a Szexuális szokások skála részeként szerepelt (lásd fent), olyan témakörökkel, mint a szexuális edukáció, illetve a szexuális játékszerek elfogadása. Mivel önálló skálaként csak a rövidített változatban kapott helyet, így külső összefüggéseit tekintve

kevesebb eredmény áll rendelkezésre. Hendrick és munkatársai a BSAS megszerkesztésével összefüggő vizsgálatssorozatokban (2006) nem találtak nemi különbséget, illetve stabil összefüggést a párkapcsolati dimenziók és a Lee-féle szerelemtípusok vonatkozásában sem. Egy későbbi tanulmányban (Kimberly és mtsai, i. m.) a Fogamzásgátlás szignifikáns negatív együttjárást mutatott az Agape szerelemtípussal és a vallásossággal, a Ludus és az Eros dimenziókkal ugyanezen vizsgálatban gyenge, de szignifikáns korreláció volt megfigyelhető.

Bensőségesség (Communion; C)

A mérőeszköz harmadik dimenziója a szexualitással kapcsolatos bensőséges, idealisztikus attitűdöket méri, így elsősorban a szexualitás érzelmi és társas aspektusaira reflektál.

Hendrick és munkatársai (2006) a Bensőségesség alskálán nemi különbségeket nem találtak. A párkapcsolati vonatkozásokat tekintve a partner felé való nyitottsággal, illetve a partner felé érzett tisztelettel a Bensőségesség pozitív együttjárást mutatott, más konzisztens összefüggést azonban nem sikerült kimutatni. A szerelem dimenziói közül korábbi eredmények (például Hendrick és Hendrick, 1987) alapján a szerzők az Eros és az Agape esetében vártak pozitív összefüggést, ezt azonban a három elvégzett vizsgálattal nem sikerült egyértelműen igazolni, bár Kimberly és munkatársai (i. m.) eredményei ugyancsak ebbe az irányba mutatnak. Ez utóbbi tanulmány gyenge, de szignifikáns pozitív korrelációt közöl továbbá a Bensőségesség és az önértékelés között.

Instrumentalitás (Instrumentality; I)

Az Instrumentalitás a Megengedő attitűdhez hasonlóan a szexualitás énes vonatkozásaira reflektál. Mindkét attitűddimenzióban a szexu-

alítás alkalmi, örömkereső, illetve elköteleződést kerülő jellege bontakozik ki, azonban míg a Megengedő attitűd elsősorban a szexualitás élménykereső részére, addig az Instrumentalitás inkább annak praktikus, testi-fizikai vonatkozásaira fókuszál.

Hendrick és munkatársai (2006) eredményei alapján ez az attitűddimenzió is – a Megengedő attitűdhez hasonlóan – inkább a férfiakra jellemző; negatívan jár együtt a párkapcsolati elégedettséggel, a partner felé való nyitottsággal és a felé érzett elköteleződéssel. A szerelem vonatkozásában együttjárás csak a Ludus dimenzióval volt konzisztensen kimutatható, pozitív irányban. Kimberly és munkatársai (i. m.) eredményei a nemi különbségeket és a Ludus dimenzióval mutató együttjárást ugyancsak megerősítik. További eredményeik alapján az Instrumentalitás negatív korrelációt mutat az Agape szerelemtípussal és a vallásossággal.

Egy holland kutatásban (Peter és Valkenburg, 2010) a BSAS Instrumentalitás dimenziójának és a pornográf tartalmak fogyasztási gyakoriságának összefüggését vizsgálva a két változó között szignifikáns, pozitív kapcsolatot találtak, melyet a látottak észlelt realitása mediált. Katz és Schneider (2013) longitudinális kutatásukban az Instrumentalitást az alkalmi szex szignifikáns prediktoraként azonosították. Eredményeik szerint továbbá a Megengedő attitűd dimenzió ebben a vonatkozásban szignifikáns prediktív erővel nem bírt, az alkalmi szexuális kapcsolatokban való részvétel ugyanakkor szignifikánsan bejósolta a Megengedő attitűdöt.

Az említett tanulmányok példaként szolgálnak a mérőeszköz alkalmazási köreit tekintve, mind a teljes mérőeszköz, mind annak egy-egy alskálája vonatkozásában.

Jelen kutatásunkkal a BSAS attitűd kérdőívnek mint az emberi szexualitással fog-

lalkozó kutatások széles körében használható, többdimenziós mérőeszköznek a hazai adaptációjára vállalkoztunk.

MÓDSZER

Eljárás és résztvevők

Vizsgálatunkban összesen 1017 fő válaszait gyűjtöttük össze, két mintavételezési szakaszban, egy-egy nagyobb kutatás részeként volt lehetőségünk az adatfelvételre. Az első adatgyűjtés 2013 tavaszán, egy magyarországi kisváros serdülőkorú populációjában (N = 453) történt. Ez a kutatás a serdülőkori pornófogyasztás egyes aspektusainak és külső összefüggéseinek feltárására irányult. A második adatgyűjtésre 2014 tavaszán, fővárosi egyetemisták (N = 564) körében került sor, egy, a szexuális egészség dimenzióit vizsgáló kutatás részeként. Mindkét adatgyűjtés papír-ceruza kérdőíves formában történt.

Az adatbevitelt és adattisztítást követően jelen vizsgálatba azokat a résztvevőket vontuk be, akik a szexuális attitűdök skálát hiánytalanul kitöltötték, illetőleg válaszoltak a nemre, az életkorra, illetve a szexuális és pornóval kapcsolatos tapasztalatokra vonatkozó kérdésekre is. Az így kialakított mintába 688 fő került, melynek átlagéletkora 19,02 év (SD = 3,91 év), a kétharmaduk (62%) nő.

Eszközök

Szexuális attitűdök: Az adaptálni kívánt Rövid Szexuális Attitűdök Skálát (Hendrick és mtsai, 2006) használtuk a szexuális attitűdök mérésére. A kérdőív fordítását és visszafordítását két, az angol nyelvet anyanyelvi szinten beszélő fordító végezte. A kérdőív

23 tételét a kitöltők ötfokú Likert-skálán értékelték aszerint, hogy az egyes állításokkal teljesen egyetértenek (5), vagy egyáltalán nem értenek egyet (1).

A pornófogyasztás rendszeressége a „Rendszeresen néz-e pornófilmeket?” kérdés igen (1), nem (0) válaszkategóriái alapján került meghatározásra.

A pornófogyasztás gyakorisága: A kitöltők a „Milyen rendszerességgel néz pornófilmeket?” kérdést az első adatfelvétel során hat- (soha = 0; havonta néhányszor = 1; hetente = 2; hetente többször = 3; naponta = 4; naponta többször = 5), a második adatfelvétel során négyfokú (soha = 0; havi szinten = 1; heti szinten = 2; napi szinten = 3) ordinális skálán válaszolhatták meg. Az adatok elemzésekor az egyes kategóriákat ez utóbbi skála mentén határoztuk meg, az első adatfelvétel „2” és „3”; valamint „4” és „5” válaszainak összevonásával.

Szexuális tapasztalat: A szexuális tapasztalatot tekintve az első adatgyűjtés során négy válaszlehetőség (még nincs = 0; van már tapasztalatom = 1; több tapasztalatom is van = 2; rendszeresen élek nemi életet = 3) közül választhattak a kitöltők. A második adatgyűjtés során a kérdés dichotóm (igen = 1; nem = 0) módon került kitöltésre. Az adatok elemzésekor a két mintavétel „0” értékeit „nem”, az első mintavétel „1–3”, valamint a második mintavétel „1” értékeit „igen” válaszként kódoltuk.

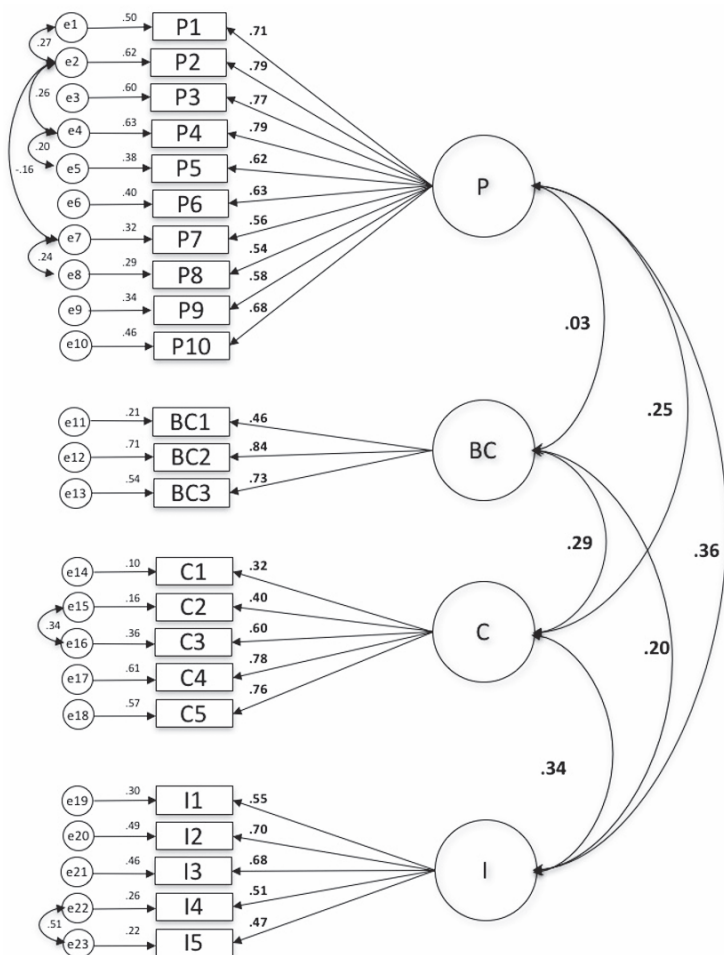
EREDMÉNYEK

A BSAS szerkezete magyar mintán – megerősítő faktorelemzés

A magyar adatokon (N = 688) megerősítő faktorelemzést végeztünk (SPSS-AMOS

program használatával), azaz teszteltük, hogy azok illeszkednek-e az eredeti, a szerzők által leírt faktorstruktúrához. A BSAS eredeti verziójának (lásd *1. melléklet*) 23 tétele 4 skálát tölt, az előzőekben részletezettek szerint. A statisztikai mutatók szerint a kiindulási modellben az adatok illeszkedése nem volt megfelelő az elméleti modellhez (NFI: 0,81; TLI: 0,79; CFI: 0,81; RMSEA: 0,083; 90%; CI: 0,082–0,085; PCLOSE: 0,00). Ezt követően, a modifikációs indexek

figyelembevételével néhány korreláló hibát megengedve, a módosított modell az illeszkedési mutatók alapján elfogadhatónak bizonyult, azaz a BSAS eredeti faktorstruktúrája megtartható. (NFI: 0,87; TLI: 0,89; CFI: 0,91; RMSEA: 0,058; 90% CI: 0,053–0,063; PCLOSE: 0,003). A BSAS megerősítő faktorelemzésének modelljét az *1. ábra* mutatja be. Az egyes alskálák Cronbach-alfa mutatói rendre: P: 0,88; BC: 0,71; C: 0,70; I: 0,76.

1. ábra. A BSAS-skála magyar mintán (N = 688) megerősített faktorstruktúrája

1. táblázat. A BSAS alszámai elért pontszámok nemi különbségei (1–5. skála)

	Átlag (szórás) férfiak	Átlag (szórás) nők	Nemek közötti különbség [F, szig. (df)]
Megengedő attitűd	3,22 (0,76)	2,18 (0,76)	159,1** (1)
Fogamzásgátlás	4,10 (0,70)	4,40 (0,75)	24,5** (1)
Bensőségesség	3,95 (0,65)	3,95 (0,67)	0,03 (n.s.) (1)
Instrumentalitás	3,35 (0,778)	3,03 (0,75)	11,1** (1)

** $p < 0,01$

2. táblázat. A BSAS alszámai elért pontszámok korcsoport szerinti különbségei (1–5. skála)

	Átlag (szórás) serdülők (14–19 év)	Átlag (szórás) fiatal felnőttek (20–26 év)	Különbség [F, szig. (df)]
Megengedő attitűd	2,63 (0,92)	2,60 (0,91)	3,0 ⁺ (1)
Fogamzásgátlás	4,25 (0,73)	4,33 (0,79)	0,2 (n.s.) (1)
Bensőségesség	3,92 (0,68)	4,02 (0,61)	1,4 (n.s.) (1)
Instrumentalitás	3,26 (0,78)	2,93 (0,71)	13,6** (1)

⁺ $0,05 < p < 0,1$ ** $p < 0,01$

A szexuális attitűdök (BSAS) külső összefüggései, magyar mintán

Jelen írásban csupán a magyar BSAS néhány alapvető tényezővel való kapcsolatát mutatjuk be. Ez megfelelően illusztrálja a skála működési módját és bemutatja az alszámai összefüggéseinek mintázatát olyan tényezőkkel, amelyeket a nemzetközi szakirodalomban már korábban is leírtak. A további, komplex elemzések az egyes változók összefüggésrendszeréről bonyolultabb modellek felállítására adnak majd lehetőséget, és további kutatások és publikációk tárgyát képezik.

Nemi és életkorbeli különbségek

A nemi és életkori csoportok közötti különbséget együttesen, kétszemponos ANOVA-val teszteltük. Az eredmények alapján látszik, hogy a Megengedő attitűd és az Instrumentalitás skálákon a külföldi eredményekhez hasonlóan a férfiak ($N = 262$) szig-

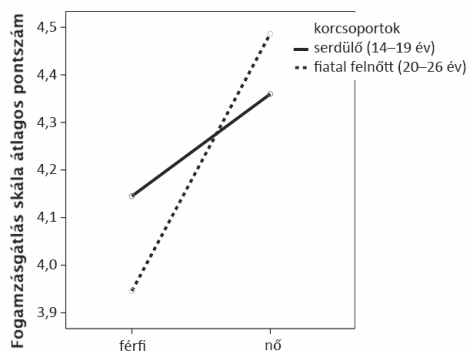
nifikánsan magasabb pontszámot értek el a nőkhez ($N = 426$) viszonyítva. Ugyancsak szignifikáns, de fordított, mérsékelt nemi különbségek mutatkoztak a Fogamzásgátlás dimenzióban (1. táblázat).

Az életkori csoportokat vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a serdülőkhez képest a fiatal felnőttek az Instrumentalitás tekintetében alacsonyabb pontszámot értek el (2. táblázat).

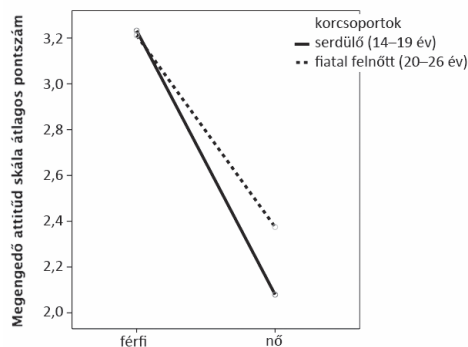
A nem (férfi/nő) és az életkor (serdülő / fiatal felnőtt) együttes hatását vizsgálva azt találtuk, hogy szignifikáns interakció a két független változó között a Megengedő attitűd ($F = 4,01$; $p = 0,04$; $df = 1$) (2. ábra), illetve a Fogamzásgátlás ($F = 4,57$; $p = 0,03$; $df = 1$) (3. ábra) esetében található.

A Megengedő attitűd vonatkozásában alapvetően nemi különbség mutatkozott, amely a serdülő korcsoportnál kifejezettebb (Cohen-d serdülők = 1,61; Cohen-d fiatal felnőttek = 0,99). Másként fogalmazva azt

mondhatjuk, hogy míg a férfiak esetében nincsen különbség az életkori csoportok között, addig a nőknél viszont a fiatal felnőttek mérsekeltén megengedőbb attitűdöt mutatnak a serdülőkorú nőkhöz képest (Cohen-d = 0,39) a megengedő attitűd vonatkozásában.

2. ábra. A nem és az életkori csoport (serdülő / fiatal felnőtt) együttes hatása a Megengedő attitűd dimenziójára

3. ábra. A nem és az életkori csoport (serdülő / fiatal felnőtt) együttes hatása a Fogalmazásgátlás dimenziójára

A fogalmazásgátlással kapcsolatos attitűdben a teljes mintában ugyancsak nemi különbség mutatkozott, amely a fiatal felnőtt korcsoportnál kifejezettebb (Cohen-d serdülők = 0,29; Cohen-d fiatal felnőttek = 0,73). Másként fogalmazva azt mondhatjuk, hogy

a férfiak esetében jelentős mértékű a különbség a serdülők és a fiatal felnőttek között (Cohen-d férfiak = 0,28), míg a nők esetében nem jelentős (Cohen-d nők = 0,17).

Szexualitással és pornóval kapcsolatos tapasztalatok

Az első elemzésben itt azt vizsgáltuk meg, hogy a pornóval kapcsolatos tapasztalatokkal összefüggést mutatnak-e a szexualitással kapcsolatos attitűdök. Azt találtuk, hogy azok, akik már láttak pornófilmet, szignifikánsan Megengedőbbek, illetve a Bensőségesség és az Instrumentalitás vonatkozásában is magasabb pontszámokat adnak azokhoz képest, akik saját állításuk szerint még nem láttak pornófilmet (3. táblázat).

A következő lépésben a szexuális tapasztalatok és a pornófogyasztás gyakoriságának összefüggését az attitűdökkel együttesen, kétszemponos ANOVA-val is teszteltük.

Itt azt vizsgáltuk meg, hogy a szexuális tapasztalattal mutatkozik-e összefüggése az attitűdöknek, és azt találtuk, hogy akik arról számoltak be, hogy már éltek nemi életet, szignifikánsan Megengedőbbek, illetve a Bensőségesség tekintetében is magasabbra értékelik a szexualitást (4. táblázat).

A másik differenciálási szempontunk a pornófilmnézés gyakorisága volt, és azt találtuk, hogy azok, akik rendszeres fogyasztói a pornófilmeknek, a Megengedő attitűdökben, az Bensőségességben és az Instrumentalitás dimenziójában is magasabbra értékelik a szexualitást (5. táblázat).

A két tényező együttes hatását vizsgálva azt találtuk, hogy interakciós hatás csak a Megengedő attitűd vonatkozásában jelentkezett ($F = 5,2$; $p = 0,02$; $df = 1$) (4. ábra).

Mind a szexuális tapasztalatoknak, mind pedig a rendszeres pornófogyasztásnak kimutatható összefüggése van az attitűdök

3. táblázat. A BSAS alskáláin elért pontszámok különbségei a pornóval kapcsolatos tapasztalatok tükrében

	Átlag (szórás) már láttak pornófilmet (N = 583)	Átlag (szórás) még nem láttak pornófilmet (N = 105)	Különbség (t, sig.)
Megengedő attitűd	2,76 (0,89)	1,83 (0,62)	11**
Fogamzásgátlás	4,29 (0,73)	4,20 (0,80)	0,9 n.s.
Bensőségeség	4,00 (0,65)	3,64 (0,60)	4,3**
Instrumentalitás	3,19 (0,78)	3,00 (0,75)	2,0*

+ 0,05 < p < 0,10 * 0,01 p < 0,05 ** p < 0,01

4. táblázat. A BSAS alskáláin elért pontszámok különbségei a szexuális tapasztalat függvényében (1–5. skála)

	Átlag (szórás) már éltek nemi életet (N = 530)	Átlag (szórás) még nem éltek nemi életet (N = 158)	Különbség [F, sig. (df)]
Megengedő attitűd	2,70 (0,95)	2,41 (0,76)	12,2** (1)
Fogamzásgátlás	4,28 (0,74)	4,25 (0,76)	0,2 n.s. (1)
Bensőségeség	4,05 (0,60)	3,66 (0,74)	18,4** (1)
Instrumentalitás	3,18 (0,81)	3,13 (0,67)	0,01 n.s. (1)

+ 0,05 < p < 0,10; ** p < 0,01

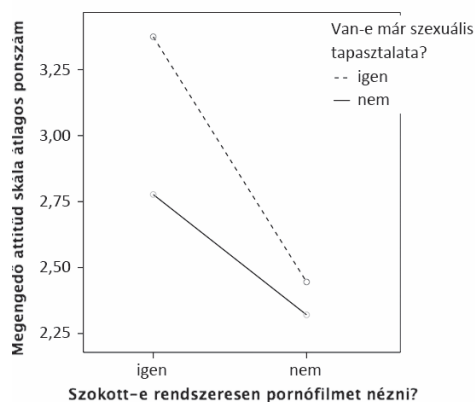
5. táblázat. A BSAS alskáláin elért pontszámok különbségei a rendszeres pornónézés tükrében

	Átlag (szórás) rendszeresen néznek pornófilmet (N = 164)	Átlag (szórás) nem néznek rendszeresen pornófilmet (N = 524)	Különbség [F, sig. (df)]
Megengedő attitűd	3,25 (0,87)	2,41 (0,83)	45,1** (1)
Fogamzásgátlás	4,18 (0,75)	4,31 (0,74)	01,9 n.s. (1)
Bensőségeség	4,08 (0,55)	3,90 (0,68)	5,5** (1)
Instrumentalitás	3,29 (0,82)	3,12 (0,75)	3,9* (1)

* 0,01 < p < 0,05 ** p < 0,01

megengedőbb voltával, ugyanakkor a szexuális tapasztalattal rendelkezők esetében nagyobb a különbség (Cohen-d = 1,07; Cohen-d = 0,62) a pornót rendszeresen fogyasztók és nemfogyasztók között a Megengedő attitűdben (4. ábra). Másként megfogalmazva az interakciót, azt mondhatjuk, hogy csak a rendszeresen pornót nézők esetében van szignifikáns különbség (Cohen-d = 0,75) a Megengedő attitűdben a szexuális tapasztalat függvényében.

A pornófogyasztás gyakoriságát illetően szignifikáns együttjárást találtunk a BSAS három alskálájával is, ezek közül ugyanakkor csak a Megengedő attitűddel kifejezetten jelentős ($\rho = 0,53$; $p < 0,01$) az együttjárás, míg a Fogamzásgátlással ($\rho = -0,08$; $p = 0,04$), a Bensőségeséggel ($\rho = 0,16$; $p < 0,01$) és az Instrumentalitással ($\rho = 0,13$; $p < 0,01$) gyakorlatilag elhanyagolható, bár szignifikáns a korreláció.

4. ábra. A szexuális tapasztalat és a pornófogyasztás együttes hatása a Megengedő attitűdök dimenziójára

ÖSSZEFOGLALÁS

Vizsgálatunkban a Rövid Szexuális Attitűdök Skála (BSAS) magyar adaptációját végeztük el, serdülő és fiatal felnőtt populációon. Az eredeti mérőeszköz faktorstruktúráját adataink megerősítették. Az így kialakított skálában a 23 tétel az eredeti modellhez hasonlóan ugyanabba a négy faktorba rendeződik (lásd 1. melléklet).

A BSAS egyes alskáláinak külső összefüggéseit is kerestük olyan tényezőkkel, amelyekre vonatkozóan a korábbi szakirodalom alapján már rendelkezünk adatokkal. Vizsgáltuk ezért a nemmel, az életkorral, a szexuális tapasztalattal, valamint a pornóhasználattal összefüggésben is az egyes alskálákat.

A nemi különbségeket tekintve a férfiak szignifikánsan magasabb Megengedő attitűd és Instrumentalitás pontszámai megerősítik Hendrick és munkatársai (2006) korábbi eredményeit. Az eredeti mérőeszköz megalkotásakor a szerzők fiatal felnőttek adatait

elemezték, tehát életkor szempontjából homogén mintával dolgoztak. Saját vizsgálatunkba serdülőkorúakat is bevontunk, így a szexuális attitűdök életkorral mutatott összefüggéseit is elemezni tudtuk. Eredményeink rámutatnak a szexuális attitűdök dinamikus, változékonny természetére, még ha csak korlátozottan is. Ennek a dinamikának az alaposabb feltárásához, azaz a változások nyomon követéséhez azonban további életciklusokat vizsgáló kutatásokra is szükség van a jövőben.

A pornóval kapcsolatos tapasztalatok, illetve a pornóhasználat rendszerességét tekintve nem meglepő eredmény, hogy a Megengedő attitűd és a pornóhasználat pozitív összefüggést mutat. A szakirodalomban ezt több tanulmány is alátámasztja, a Megengedő attitűd különféle aspektusaira fókuszálva (Braun-Courville és Rojas, 2009; Brown és L'Engle, 2009; To és mtsai, 2012). Ugyancsak nem meglepőek az Instrumentalitás és a pornófogyasztás összefüggésével kapcsolatos eredmények, e tekintetben Peter és munkatársai (2010) longitudinális kutatásból származó eredményeit is megerősíti jelen kutatásunk.

Vizsgálatunk érdekes eredménye ugyanakkor, hogy a pornóhasználat és a Bensőségesség pozitív összefüggést mutat. Ennek egyik lehetséges magyarázataként szolgálhat az, ha a szexualitáshoz való viszonyulást mint közvetítő változót beemeljük az összefüggésrendszerbe. Ennek alapján elképzelhető, hogy akik általában is negatívan viszonyulnak a szexualitáshoz, vélhetően a pornográf tartalmakat is kevésbé használják, az általános „szexpozitív” szemléletűek ugyanakkor nagyobb fokú kíváncsisággal viszonyulhatnak a pornóhoz is (Häggström-Nordin és mtsai, 2006). A feltételezett közvetítő hatás igazolásához további szisztematikus vizsgálatok szükségesek.

Összességében reméljük, hogy a pornóhasználat és a szexuális attitűdök összefüggéseit feltáró, illetve megerősítő első eredményeink további inspirációként szolgálnak majd a pornó mint viszonylag új és egyúttal széles körű hatással bíró jelenségének hazai (társadalom)pszichológiai kutatásában is.

A BSAS legnagyobb előnye, hogy viszonylagos rövidegsége mellett a szexualitás-

sal kapcsolatos attitűdök több dimenzióját is méri. A kérdőív négy skálája segítségével hatékonyan vizsgálhatók a szexualitás főbb aspektusai, így a témában folytatott empirikus vizsgálatok fontos mérőeszköze lehet a továbbiakban is. Hasznos segédanyagként alkalmazható továbbá szexuálpszichológiai tanácsadási vagy párterápiás folyamatokban is.

SUMMARY

THE HUNGARIAN ADAPTATION OF THE BRIEF SEXUAL ATTITUDES SCALE (BSAS)

Background and aims: The goal of the current research was to adapt the Brief Sexual Attitudes Scale for use in the Hungarian context in order to provide a measurement tool with which sexuality-related factors can be measured along four dimensions simultaneously. *Methods:* The questionnaire was administered to a sample of young adults and adolescents ($n = 658$) as part of two broader studies. The confirmatory factor analysis of data shows that the items of the scale fit the original factor structure. Subsequently, we measured the relationship among the subscales of the Brief Sexual Attitude Scale. Group differences were examined with respect to gender, age, sexual experience, and pornography consumption. *Results:* The Hungarian version of the BSAS contains 23 items, which load onto 4 factors, much like the subscales of the original questionnaire. These subscales are Permissive Attitude, Birth Control, Communion, and Instrumentality. Gender differences were found in the subscales of Permissive Attitude, Birth Control, and Instrumentality; differences in age were found regarding Instrumentality. Sexual experience significantly correlated with Permissive Attitude and Communion subscales, whereas pornography consumption was related to the Permissive Attitude, Communion and Instrumentality subscales. *Conclusion:* The four-factor model of the Brief Sexual Attitudes Scale is a reliable questionnaire which can be utilized in the Hungarian context, as well. In terms of its external relationships, our results confirm findings of previous studies.

Keywords: Sexual Attitudes Scale, BSAS, sexuality, gender differences, pornography use

IRODALOM

- BRAUN-COURVILLE, D., K., ROJAS, M. (2009): Exposure to sexually explicit web sites and adolescent sexual attitudes and behaviors. *Journal of Adolescent Health*, 45, 156–162.
- BROWN, J. D. (2000): Adolescents' sexual media diets. *Journal of Adolescent Health*, 27(2), 35–40.

- BROWN, J. D., L'ENGLE, K. L. (2009): X-Rated: Sexual attitudes and behaviors associated with U.S. early adolescents' exposure to sexually explicit media. *Communication Research*, 36, 129–151.
- COOPER, A. (1998): Sexuality and the Internet: Surfing into the new Millennium. *CyberPsychology & Behavior*, 1, 187–193.
- HÄGGSTRÖM-NORDIN, E., SANDBERG, J., HANSON, U., TYDÉN, T. (2006): It's everywhere! Young Swedish people's thoughts and reflections about pornography. *Scandinavian Journal of Caring Science*, 20, 386–393.
- HE, S., TSANG, S., ZOU, H., WU, Y. (2010): Psychometric properties of the sexual attitudes scale in a sample of unmarried chinese young adults. *Journal of Sex Research*, 47, 269–278.
- HENDRICK, C., HENDRICK, S. S., REICH, D. A. (2006): The Brief Sexual Attitudes Scale. *The Journal of Sex Research*, 43, 76–86.
- HENDRICK, S. S., HENDRICK, C. (1987): Multidimensionality of sexual attitudes. *The Journal of Sex Research*, 23, 502–526.
- HENDRICK, S. S., HENDRICK, C., SLAPION-FOOTE, M. J., FOOTE, F. H. (1985): Gender differences in sexual attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 1630–1642.
- KATZ, J., SCHNEIDER, M. E. (2013): Casual hook up sex during the first year of college: prospective associations with attitudes about sex and love relationships. *Archives of Sexual Behavior*, 42, 1451–1462.
- KIMBERLY, C., WERNER-WILSON, R., MOTES, Z. (2013): Brief report: expanding the Brief Sexual Attitudes Scale. *Sexuality Research and Social Policy*, 11, 88–93.
- LEE, J. A. (1973): *The colors of love: an exploration of the ways of loving*. Don Mills, Ontario: New Press.
- LUQUIS, R. R., BRELSFORD, G. M., ROJAS-GUYLER, L. (2011): Religiosity, spirituality, sexual attitudes, and sexual behaviors among college students. *Journal of Religion and Health*, 51, 601–614.
- MESKÓ, N., LÁNG, A., KOCSOR, F. (2014): The Hungarian Version of Sociosexual Orientation Inventory Revised (SOI-R): Sex and Age Differences. *Interpersona*, 8(1), 85–99.
- OWENS, E. W., BEHUN, R. J., MANNING, J. C., REID, R. C. (2012): The impact of Internet pornography on adolescents: a review of the research. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 19, 99–122.
- PETER, J., VALKENBURG, P. M. (2010): Processes underlying the effects of adolescents' use of sexually explicit Internet material: the role of perceived realism. *Communication Research*, 37, 375–399.
- TO, S., NGAI, S. S., KAN, S. I. (2012): Direct and mediating effects of accessing sexually explicit online materials on Hong Kong adolescents' attitude, knowledge, and behavior relating to sex. *Children and Youth Services Review*, 34, 2156–2163.
- WHO (2006): Defining Sexual Health. Report of a technical consultation on sexual health 28–31 January 2002, Geneva. Letöltve: www.who.int/reproductivehealth/publications/sexual_health/defining_sexual_health.pdf?ua=1 (Letöltés dátuma: 2016. április 24.)
- WRIGHT, P. J. (2013): U.S. males and pornography, 1973–2010: consumption, predictors, correlates. *Journal of Sex Research*, 50, 60–71.

MELLÉKLET

A Rövid Szexuális Attitűdök Skála (BSAS)

Megengedő attitűd (Permissiveness; P)

1. Nem szükséges elköteleződnöm valakivel, hogy lefeküdjek vele.
2. Az alkalmi szex elfogadható.
3. Sok partnerrel szeretnék lefeküdni.
4. Az egyéjszakás kalandok néha élvezetesekek.
5. Rendben van, ha valaki egyszerre több emberrel tart fenn szexuális kapcsolatot.
6. Ha mindkét partner egyetért ebben, rendben van a szex, mint kölcsönös szívesség.
7. A szex akkor a legjobb, ha nincsenek kööttségek.
8. Kevesebb probléma lenne az életben, ha az emberek szabadabban élhetnék szexuális életüket.
9. Lehetséges élvezni a szexet valakivel, akit nem kedvelünk különösebben.
10. Rendben van, ha a szex csak egy jó testi felüdülés.

Fogamzásgátlás (Birth Control; BC)

1. A fogamzásgátlás része a felelős szexualitásnak.
2. A nőnek felelősséget kell vállalnia a fogamzásgátlásért.
3. A férfinak felelősséget kell vállalnia a fogamzásgátlásért.

Bensőségesség (Communion; C)

1. A szex a legközelebbi kommunikációs forma két ember között.
2. A szexuális egyesülés két ember között, akik mélyen szeretik egymást, a tökéletes emberi kapcsolat.
3. A legjobb szex olyan, mint két lélek egybeolvadása.
4. A szex nagyon fontos része az életnek.
5. A szex általában egy intenzív, majdhogynem elárasztó élmény.

Instrumentalitás (Instrumentality; I)

1. A szex akkor a legjobb, ha elengedheted magad, és a saját élvezetedre figyelhetsz.
2. A szex alapvetően arról szól, hogy valaki élvezetet nyújt nekünk.
3. A szex legfőbb célja, hogy élvezd.
4. A szex alapvetően fizikai.
5. A szex alapvetően testi funkció, akárcsak az evés.

AZ ELNYOMÁS TÁMOGATÁSA VAGY AZ EGYENLŐSÉG ELLENZÉSE?

AZ ÚJ SZOCIÁLIS DOMINANCIA ORIENTÁCIÓ SKÁLA (SDO7) VIZSGÁLATA

FARAGÓ Laura

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskola

Eötvös Loránd Tudományegyetem Pszichológiai Intézet

farago.laura@ppk.elte.hu

KENDE Anna¹

ELTE PPK, Szociálpszichológia Tanszék

kende.anna@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A Szociális Dominancia Orientáció Skála szerkezete a mai napig vita tárgyát képezi a kutatók között. Az eredeti egyfaktoros megoldást idővel felváltotta a két SDO-faktort feltételező modell, amely megkülönbözteti egymástól az egyenlőség elutasítását (SDO-E) és a csoportalapú dominanciát (SDO-D). Felmerült azonban, hogy a faktorok csupán a megfogalmazási hatás miatt mutathatók ki: a tételek fele ugyanis pozitív, a másik fele negatív megfogalmazású. A legújabb kutatások szerint az SDO bifaktoros szerkezetű: az új SDO7-skála méri mind az egyenlőség elutasítását, mind a csoportalapú dominanciát, miközben figyelembe veszi a megfogalmazási hatást is. Kutatásunkban magyar kontextusban vizsgáltuk meg az SDO7-skála szerkezetét, feltételezve, hogy a bifaktoros modell illeszkedik legjobban az adatokra. Mivel az SDO-E a burkoltabb, az SDO-D pedig a nyíltabb előítéletességet jósolja be, ezért azt vártuk, hogy az SDO-E a zsidók, melegek és túlsúlyosok iránti attitűdöket magyarázza, míg az SDO-D a bevándorlókkal, romákkal és hajléktalanokkal kapcsolatos véleményeket. *Módszer:* Kérdőíves módszerrel² (N = 333) vizsgáltuk a személyek SDO-szintjét, valamint a csoportok iránti rokonszenvet és társadalmi távolságot. *Eredmények:* Kutatásunk a bifaktoros modellt igazolta. Az SDO-E bejósolta a túlsúlyosok iránti attitűdöket, míg az

¹ Kende Anna az MTA Bolyai ösztöndíj támogatásával végezte kutatását. Köszönjük a segítséget Dr. Berkics Mihálynak, aki tanácsaival és meglátásaival végig segítette a tanulmány elkészülését. Köszönjük továbbá Bella Gábornak a bifaktoros modell ábrájának elkészítésében nyújtott segítségét.

² A kutatást az ELTE PPK Kutatásaitikai Bizottsága jóváhagyta, az engedély száma: 2015/239.

SDO-D a bevándorlókkal, romákkal és hajléktalanokkal kapcsolatos vélekedéseket. A zsidók és melegek iránti attitűdöket mindkét SDO-faktor szignifikánsan magyarázta. *Következtetések:* Az SDO7-skála valid mérőeszköz, melynek faktoriális függetlenül jósnak be releváns csoportközi attitűdöket. A skála a magyar társadalmi közegben is használható.

Kulcsszavak: SDO-skála, egyenlőség elutasítása, csoportalapú dominancia, megfogalmazási hatás, előítélet

AZ ÚJ SZOCIÁLIS DOMINANCIA ORIENTÁCIÓ SKÁLA (SDO7) VIZSGÁLATA

A szociális dominancia fogalmát Pratto, Sidanius, Stallworth és Malle (1994) azért vezették be, hogy megmagyarázzák, miért általános a világon az egyenlőtlenség és a dominanciaharc. Bármilyen társadalomban megtalálható egyfajta rétegződés nem, életkor vagy valamilyen társadalmi jelentőséggel bíró kategória alapján (Fischer, Hanke és Sibley, 2012). Jellemző, hogy a hierarchiát alkotó szociális csoportok eltérően részesednek a hatalomból és más erőforrásokból (Pula, McPherson és Parks, 2012), az egyenlőtlen elosztást pedig konszenzuálisan elfogadott ideológiákkal, vagyis legitimizáló mítoszokkal igazolják az emberek (Sidanius, Pratto, Martin és Stallworth, 1991).

A hierarchikus csoportközi viszonyok támogatásának mértéke azonban egyéni eltéréseket mutat. A szociális dominancia orientáció bejósolja, hogy egy személy mennyire preferálja a csoportok közötti egyenlőséget/egyenlőtlenséget, mennyire várja el, hogy saját csoportja domináljon más csoportok felett, illetve mennyire gondolja helyesnek, hogy a csoportok hierarchikus viszonyban állnak egymással (Pratto és mtsai, 1994). A szerzők szerint a szociális dominancia orientáció (SDO) egy általános attitűdinális orientáció, mely hozzájárul a hierarchianövelő ideológiák elfogadásához (Pratto és mtsai, 1994).

A szociális dominancia orientáció számos társadalmi jelenség megmagyarázására hasznosnak bizonyult. Bármilyen csoportalapú elnyomás, legyen az rasszizmus vagy szexizmus, ugyanannak a globális motivációnak a kifejeződése, melynek célja a hierarchikus társadalom fenntartása és a csoportok elnyomása. A szociális dominancia orientáció tehát alkalmas arra, hogy bejósolja az előítéletességet például etnikai csoportokkal szemben (Sidanius, Pratto, van Laar és Levin, 2004). Az SDO összefügg továbbá a patriotizmussal és a nacionalizmussal, kulturális elitizmussal és az igazságos világba vetett hittel, politikai-gazdasági konzervativizmussal, a katonai programok és büntető eljárások, valamint a halálbüntetés támogatásával (Pratto és mtsai, 1994). Nem jellemző azonban a magas SDO-szintű személyekre az emberi (különösen a női) jogok, illetve a melegek és leszbikusok jogainak pártolása. Ellenzik a szociális jólétet megteremtő programokat, illetve a környezetvédelmi akciókat is. A közösségi érzés, altruizmus, empátia és tolerancia sem jellemzi a magas szociális dominancia orientációval rendelkező személyeket (Pratto és mtsai, 1994).

SDO: egy vagy két faktor?

Az eredeti, Pratto és munkatársai (1994) által készített Szociális Dominancia Orientáció Skála jó belső reliabilitással rendelkezik, időbeli stabilitást mutat, és főkomponens-elemzés szerint egy főkomponenst mér. A skálát

már több országban is sikeresen használták, több nyelvre lefordították (Lee, Pratto és Johnson, 2011). Jost és Thompson (2000) azonban azzal a felvetéssel álltak elő, hogy a szociális dominancia orientáció nem egy konstruktumot mér, ahogy azt Pratto és munkatársai (1994) gondolták, hanem két faktort tartalmaz: az egyenlőség elutasítását (SDO-E) és a csoportalapú dominancia támogatását (SDO-D). Konfirmatív faktoranalízis segítségével megállapították, hogy a kétfaktoros, egymással korreláló faktorokat tartalmazó modell jobb illeszkedési mutatókkal rendelkezik, mint az egy faktort feltételező modell (Jost és Thompson, 2000). A későbbiekben több kutató (Ho, Sidanius, Kteily, Sheehy-Sheffington, Pratto, Henkel, Foels és Stewart, 2015; Ho, Sidanius, Pratto, Levin, Thomsen, Kteily és Sheehy-Sheffington, 2012; Kugler, Cooper és Nosek, 2010; Zubieta, Delfino és Muratori, 2013) is vizsgálta a szociális dominancia orientáció faktorait, feltárva kapcsolatukat fontos csoportközi jelenségekkel.

A két SDO-komponens Kugler és munkatársai (2010) szerint eltérő motivációkhoz kapcsolódik. A csoportalapú dominancia a saját csoport érdekeit szolgálja, célja a pozitív identitás fenntartása: a személy nem pusztán hierarchiában szeretné látni a szociális csoportokat, hanem a saját csoport dominanciájára vágyik. Ezzel párhuzamosan megjelenik a saját csoportnak való kedvezés, a büszkeség és a saját csoport felé történő részrehajlás. Az SDO-D kapcsolódik a csoportszintű fenyegetettség elkerülésének motivációjához és a jobboldali tekintélyelvűséghez is (Kugler és mtsai, 2010). Az SDO-D összefügg a konzerváció, a dolgok változatlanul történő megőrzésének felértékelésével. A csoportalapú dominanciát pártoló személyek szerint tehát fontos megőrizni a saját csoport hagyományait és kultúráját (Zubieta és mtsai,

2013). A lezárás iránti igény és az alacsony megismerés iránti szükséglet is a csoportalapú dominanciával függ össze: e tényezők mind hozzájárulnak a sztereotipizáláshoz és a külső csoportokkal szembeni negatív attitűdökhöz (Kugler és mtsai, 2010). Az alacsony iskolai végzettség szintén együtt jár a magas SDO-D-vel Kugler és munkatársai (2010) szerint. A csoportalapú dominancia erősen kapcsolódik a csoportok közötti versengés észleléséhez és támogatásához, a külső csoportok aktív leigázásának vágyához, a menekültek üldöztetéséhez és a nacionalizmushoz (Ho és mtsai, 2012). Az SDO-D bejósolja továbbá, hogy egy személy a versengő csoportközi helyzetet zéró összegű játszmaként fogja-e értelmezni: e szerint csak az egyik fél nyerhet egy kompetitív helyzetben, közös győzelemre nincs esély (Ho és mtsai, 2012). Az SDO-D korrelál továbbá a régimódi rasszizmussal, mely magában foglalja a nyíltan negatív attitűdöket az alacsonyabb státuszú csoportok felé. A machiavellizmus, narcizmus és pszichopátia jobban korrelál az SDO-D-vel, mint az SDO-E-vel (Ho és mtsai, 2015).

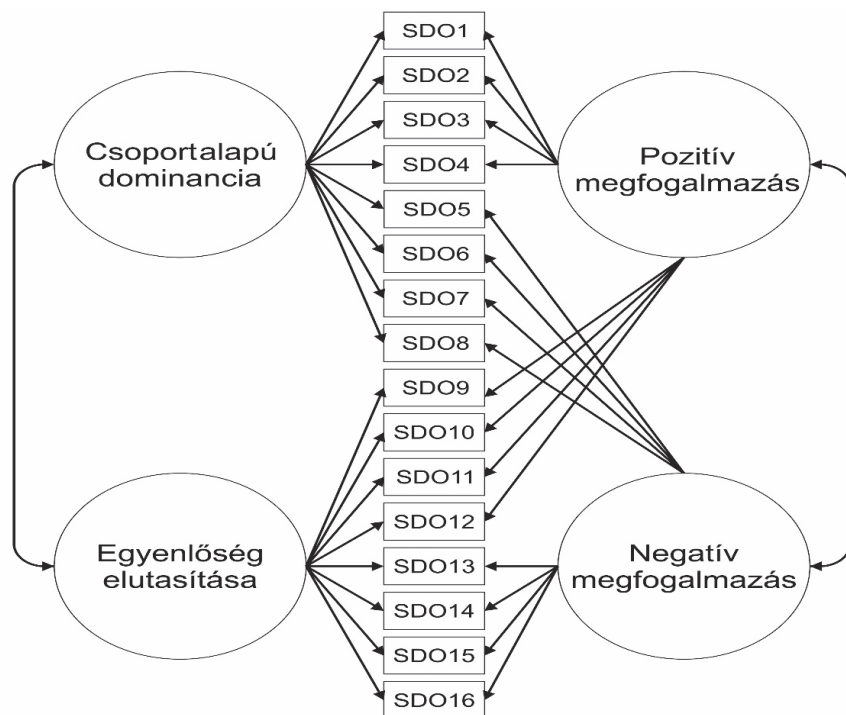
Az egyenlőség elutasítása ezzel szemben rendszerigazoló funkciót tölt be, mivel a status quo fennmaradását segíti elő. A magas SDO-E tehát a hierarchikus csoportközi viszonyok fenntartásának vágyához kapcsolódik. Jost és Thompson (2000) kimutatták, hogy az egyenlőség elutasítása faktor szignifikánsan korrelál a gazdasági rendszer igazolásával. A magas SDO-E-vel rendelkező személyeket nem jellemzi a humanitárius attitűd és az egalitarianizmus, illetve nem támogatják a gazdasági javak egyenlő újraelosztását (Ho és mtsai, 2015). Az SDO-E korrelál a kisebbségek helyzetét javító intézkedések elutasításával és a politikai konzervativizmussal (Ho és mtsai, 2012, 2015; Jost

és Thompson, 2000). Az SDO-E faktorán magas pontszámot elérő személyek szeretnék megakadályozni, hogy az alacsony státuszú csoportok hozzáférhessenek az erőforrásokhoz, és ezzel a hierarchiában feljebb jussanak (Ho és mtsai, 2012). Az egyenlőség elutasítása bejósolja a gazdagsággal kapcsolatos implicit és explicit attitűdöket. A magas jövedelmű és szociális osztályú személyek rendszerint magasabb SDO-E-vel rendelkeznek (Kugler és mtsai, 2010). Az SDO-E bejósolja továbbá a rejtett, implicit előítéletességet, a szimbolikus rasszizmust és a hierarchiacsökkentő ideológiák elutasítását (Ho és mtsai, 2012).

Annak ellenére, hogy Jost és Thompson (2000) zászlóbontó cikkét követően számos kutatás megerősítette a kétfaktoros SDO fogalmát, mégis felmerült egy jelentős módszertani kritika is ezzel kapcsolatban, mégpedig a tételekre jellemző megfogalmazási hatással (*wording effect*) összefüggésben. A 16 tételes SDO-skála fele ugyanis pozitív, a másik fele negatív, tehát fordított megfogalmazású. Eredetileg a kérdőív tételeinek felét azért fordították meg, hogy a készítők kiküszöböljék a válaszadási torzítások egy részét (Xin és Chi, 2010). Emiatt azonban a pozitívan megfogalmazott tételek egybeesnek a csoportalapú dominancia faktorával, míg a negatívak az egyenlőség elutasításával. Az exploratív faktoranalízis során kapott kétfaktoros struktúra tehát nem feltétlenül jelent két valódi tartalmi faktort, hanem jelezheti a tételek fordítottságából fakadó módszertani torzítást, a megfogalmazási hatást is (Podsakoff, MacKenzie, Lee és Podsakoff, 2003). Ezt a torzítást már Jost és Thompson (2000), illetve Kugler és munkatársai (2010) is jelezték. Vizsgálataikban kiegyensúlyozták az SDO-skálát, tehát a csoportalapú dominancia és az egyenlőség elutasítása fakto-

rokon belül is megfordították a tételek felét, de két faktort találtak a skála kiegyenlítése után is. Ennek ellenére Xin és Chi (2010) szerint az SDO-skála egy SDO-faktorra és egy módszertani faktorra bontható csupán. Konfirmatív faktoranalízissel megállapították, hogy az egy tartalmi és egy módszertani faktort tartalmazó modell jobban illeszkedett az adatokra, mint a Pratto és munkatársai (1994) által kapott egyfaktoros, vagy Jost és Thompson (2000) kétfaktoros eredménye. Szerintük tehát a Szociális Dominancia Orientáció Skála valóban egy faktort tartalmaz, ahogy Pratto és munkatársai (1994) eredetileg is tervezték, viszont fontos kontrollálni a megfogalmazási hatás miatt létrejött másik faktort. A konfirmatív elemzés mellett az is Xin és Chi (2010) modellje mellett szólt, hogy az általuk választott kritériumváltozó, a kisebbségi csoportok iránti bizalom csak az SDO-val korrelált negatívan, a módszertani faktoral nem volt kapcsolata.

Ho és munkatársai (2015) úgy újították meg a szociális dominancia orientáció skálát, hogy minden tétel egy SDO és egy módszertani faktorhoz is kapcsolódjon. Az így kapott bifaktoros szerkezet alkotja az SDO7-skálát. Az új kérdőív tehát az egyenlőség elutasításán és a csoportalapú dominancián kívül tartalmaz egy pozitív és egy negatív megfogalmazási faktort: ezek még nem szerepeltek az SDO6-skálában. A szerzők konfirmatív faktoranalízis segítségével igazolták, hogy a bifaktoros struktúra jobb illeszkedési mutatókkal rendelkezik, mint bármely egy- vagy kétfaktoros modell, mely nem veszi figyelembe a módszertani torzítást (Ho és mtsai, 2015). Az új skála erősen korrelál a réggel, illetve azokkal a kritériumváltozókkal, melyekkel az SDO6 is összefügg. Ez is azt mutatja, hogy az SDO7 ugyanolyan jó bejósolója a csoportközi attitűdöknek, mint az

1. ábra. Bifaktoros Szociális Dominancia Orientáció Skála

SDO6, tehát nem veszített érvényességéből. A szerzők a skála rövidített változatát is elkészítették, mely hasonló tulajdonságokkal rendelkezik, mint a teljes SDO7 (Ho és mtsai, 2015). Egy másik fontos változtatás az SDO6-hoz képest, hogy míg az eredeti tételek a saját csoport általi dominanciára utaltak, az SDO7-ben a szerzők ezeket átirták, hogy általánosságban utaljanak a hierarchiára és dominanciára, csoport-hovatartozástól függetlenül (Ho és mtsai, 2015). Ho és munkatársainak (2015) modelljét az 1. ábra szemlélteti.

Az SDO-faktorok összefüggése az előítéletelességgel

A szociális dominancia orientáció faktorai korábbi kutatások alapján eltérő előítéletes-ség-típusokhoz kapcsolódnak: az SDO-D a nyílt, régimódi rasszizmussal függ össze

(Ho és mtsai, 2012). Erre jellemző, hogy az előítéletes személyek a külső csoportot biológiailag alárendeltnek és leigázásra méltónak állítják be, valamint támogatják a rasszok szegregációját és a nyílt diszkriminációt (McConahay, 1986). Ezzel szemben az SDO-E a rejtett előítéletelességgel korrelál (Ho és mtsai, 2012), melyre jellemző, hogy az előítélet kifejezése sokkal kevésbé nyílt és direkt, a csoportok elutasítása pedig társadalmilag elfogadhatóbb formában történik (Pettigrew és Meertens, 1995).

Az SDO-E és az SDO-D eltérő jellegű fenyegetésre adott pszichológiai reakciókat tükröz. Az egyenlőséget elutasító személyek érzékenyek a társadalmi struktúrában történő változásokra, és erre a fenyegetésre a hierarchikus csoportközi viszonyokat fenntartó, rendszerigazoló választ adnak. Az SDO-E tehát összefügg a rendszerigazolással (Jost

és Thompson, 2000; Kugler és mtsai, 2010). Ezzel szemben a csoportalapú dominanciát támogató személyek a külcsoportoktól érkező észlelt fenyegetettségére érzékenyek, amelyre a pszichológiai válasz a dominancia és az elnyomás vágya (Kugler és mtsai, 2010). Mivel az utóbbi esetben az észlelt fenyegetettség érzése sokkal erősebb, ezért az előítéletek kifejezése is nyíltabb. Ezzel szemben a fennálló hierarchia megváltozása kevésbé erős fenyegetés, így nagyobb a társadalmi nyomás az előítéletek elfedésére, ez vezethet a rejtett előítéletek megjelenéséhez az SDO-E esetén.

Bár az SDO-E faktorán magas pontszámot elérő személyek nem szeretnék az alacsonyabb státuszú csoportokat támogatni és egyenlő helyzetbe hozni, ez nem tekinthető annyira agresszív megnyilvánulásnak, mint amilyen viselkedési intenciókat az SDO-D jósol be (Ho és mtsai, 2012, 2015). Ezzel összefüggésben az egyenlőség elutasítása faktorhoz kötődő csoportközi jelenségek sokkal gyakoribbak, mivel az egyenlőségelvű társadalmakban elfogadottabbak, mint a csoportalapú dominancia által bejósolt nyílt és extrém agresszió (Ho és mtsai, 2012). Tapasztalható tehát egy erős normatív nyomás, amely gátolja a nyílt előítéletek kifejezését (McConahay, 1986). Feltételeztük, hogy bizonyos csoportok esetén működik ez a normatív gátlás, míg más csoportoknál jobban érvényesülnek a nyílt előítéletek. Az első esetben az SDO-E, míg a másodiknál az SDO-D magyarázó hatását vártuk.

A csoportok iránti attitűdök feltárásához a csoportok iránt érzett rokonszenvet/ellen-szenvet, valamint e kategóriák tagjaitól tartott társadalmi távolságot érdemes vizsgálni. A távolságtartás mértékéből következtetni lehet a csoport iránti attitűdökre (Bogardus, 1928).

Mivel az egyenlőség elutasításának faktora bejósolja a rejtett előítéletekességét (Ho és mtsai, 2012), ezért feltételezhető, hogy például a zsidók, a melegek és a túlsúlyosok iránti attitűdök esetén az SDO-E magyaráz jelentős varianciát. Ezeket a csoportokat a személyek nem szeretnék aktívan elnyomni, dominálni, azonban ellenzik azt, hogy e csoportok egyenlően részesüljenek az erőforrásokból, presztízből, megbecsülésből. Lázár tanulmányában (1996) például a válaszadók a zsidóság politikai szerepét korlátoznák, azonban a zsidóság szegregációjának szándékára utaló kijelentések sokkal inkább visszautasításban részesültek (Erős, 2005; Lázár, 1996). Egy politikai erőszakkal kapcsolatos tanulmány szintén alátámasztja feltételezésünket: a zsidók és a homoszexuálisok nem célpontjai a politikai erőszaknak, bár a magyar társadalomban erősen jelen van az antiszemitizmus és a homofóbia (Molnár, Barna, Bartlett, Győri, Juhász és Krekó, 2015). Kende és Bernáth (2012) szerint a túlsúlyos embereket a társadalom diszkriminálja, stigmát ragaszt rájuk. Ez a stigma azonban többnyire implicit, amely a testalkatra vonatkozó indirekt utalások révén és az eltérő bánásmódban nyilvánul meg (Neumark-Sztainer, Story és Faibisch, 1998). A szakirodalom alapján úgy tűnik, hogy e csoportok esetén érvényesül az a normatív gátlás (McConahay, 1986), amely visszatartja az előítéletek nyílt kifejezését.

Mivel a csoportalapú dominancia faktora a nyílt előítéletekességhez kapcsolódik (Ho és mtsai, 2012), ezért várható, hogy például a bevándorlók, romák és hajléktalanok iránti attitűdöket az SDO-D magyarázza. Molnár és munkatársainak (2015) kutatásában a válaszadók a hazát veszélyeztető erőekkel és a romákkal szemben igazoltnak vélik a politikailag motivált erőszakot. Előbbi cso-

portba tartozhatnak a migránsok: a 2015-ben kirobbant bevándorlási hullám és migránsválság, illetve az ezt követő, politikával átitatott sajtóvisszhang hatására megtörténhet, hogy a válaszadókban megjelenik az aktív dominancia igénye e csoporttal szemben. Ezt alátámasztja az is, hogy Magyarországon a nyílt bevándorlásellenesség 2016 elején nagyon magas volt: egy felmérés szerint minden második megkérdezett személy rendelkezett idegenellenes attitűddel (Sik, Simonovits és Szeitl, 2016). Ehhez hozzájárul a bevándorlókkel szemben érzett félelem is. A romákkal kapcsolatos előítéletek, a kirekesztettség és az integráció sikertelensége pedig már régóta kutatott téma a szociológiában. A lakosságban egyre nyíltabb a romaellenesség, amely a 2008–2009-es romák elleni támadássorozat esetén tettelegesséig is fajult (Bernát, 2010). Egy másik tanulmány szerint az emberek a romákat abszolút külcsoportként érzlelik, olyan negatív referenciaként, amelytől igyekeznek elhatárolódni, ez pedig táptalaj az ellenséges viszonyhoz (Erős, 2005; Lázár, 1996). A hajléktalanok szintén a társadalom peremére szorultak: bár reménytelen és kiszolgáltatott a helyzetük, velük szemben is gyakoriak a negatív megnyilvánulások. Nem ritka azonban a hajléktalanok közreműködésével elkövetett csalás (Bíró és Vadász, 2004), illetve többen kéregetésből tartják el magukat, ami negatív reakciókat vált ki a többségi társadalom tagjaiból.

A hajléktalanság kísérő jelensége továbbá az alkoholizmus (Bíró és Vadász, 2004), amely szintén hozzájárul ahhoz, hogy az emberek hajlamosak a hajléktalanokat hibáztatni saját sorsukért (Phelan, Link, Moore és Stueve, 1997), és amely tovább növelheti az irántuk érzett ellenszenvet. Valószínűleg e csoportokkal szemben az emberek nyíltab-

ban ki is merik fejezni előítéleteiket, mint a zsidók, melegek vagy túlsúlyosok esetén.

A korábbi kutatások fényében tehát feltelezhető, hogy a különböző csoportokhoz másféle előítéletelességgel viszonyulnak az emberek, és a normatív gátlások függvényében vagy az egyenlőség elutasítása, vagy a csoportalapú dominancia jósolja be a csoportokkal szembeni előítéletet és társadalmi távolságot.

A szociális dominancia orientáció kulturális vonatkozásai

A hierarchikus társadalmi berendezkedés és az elnyomás támogatásának mértéke országonként és kultúránként is különbözik, mivel számos makroszintű folyamat is befolyásolja a szociális dominancia orientáció aggregált szintjét az egyes országokban. Cohrs és Stelzl (2010) például kimutatták, hogy a szűkös források jelenléte és a rendszerszintű versengés észlelése hozzájárul a hierarchianövelő legitimizáló mítoszok elfogadásához, és ezáltal az SDO-szint növekedéséhez. Fischer, Hanke és Sibley (2012) pedig 27 országban gyűjtött adatok metaanalíziséből állapították meg, hogy az SDO átlagos szintje szisztematikusan különbözik az egyes országokban, és attól függ, hogy az egalitarianizmus hierarchiacsökkentő ideológiája mennyire elfogadott: minél jobban bátorítják a polgárokat, hogy együttműködjenek egymással, foglalkozzanak egymás jóllétével, annál alacsonyabb az SDO értéke. Ez azonban csak akkor érvényesül, ha az erőforrások elegendőek, az embereknek tartalékaik vannak és működő demokráciában élnek. Ezzel szemben, a tradicionális, gazdaságilag kevésbé fejlett és zárt intézményekkel rendelkező társadalmakban magasabb az SDO szintje, mivel a szűkös erőforrásokért való versengés és a konfliktusok előhívják

a hierarchianövelő legitimizáló mítoszokat. Ezzel összefüggésben az előítéletesség mértéke is megnő a társadalmon belül, hiszen ebben a környezetben ez a túlélés kulcsa (Fischer, Hanke és Sibley, 2012).

A szociális dominancia orientációval kapcsolatos vizsgálatok nagy része az Egyesült Államokban zajlott, ami felveti a konstuktum kultúrák közötti általánosíthatóságának kérdését. Magyarországon évtizedekig a szocialista állam volt hatalmon, majd a rendszerváltást követően megjelent a versengésre épülő piacgazdaság, illetve a szűkös erőforrásokért folyó küzdelem is (Ferge, 2006). Ezt a történelmi-kulturális-gazdasági tényezőt mindenképp érdemes figyelembe venni a szociális dominancia orientáció és az előítéletes attitűdök vizsgálatakor. Magyarország az európai országok között a kevésbé toleráns társadalmak közé tartozik (Takács, Mocsonaki és P. Tóth, 2008). Ezt alátámasztja az is, hogy a magyarok adott társadalmi csoportokkal szemben is sokkal többször látják igazoltnak az erőszakot, mint például a britek: míg utóbbiak 3–6%-a alkalmazna erőszakot etnikai kisebbségek ellen, úgy ez az arány Magyarországon 16–29% annak függvényében, hogy melyik csoportról van szó (Molnár és mtsai, 2015). Tekintve az előítéletesség mértékét, különösen fontos tehát feltárni, hogy az egyes csoportokkal szembeni attitűdök milyen motivációkhoz kapcsolódnak: ez egyrészt elméletileg gazdagíthatja az e csoportokról meglévő tudásunkat, másrészt ezek az ismeretek a gyakorlatban is hasznosíthatóak lehetnek például a csoportokkal szembeni előítéletek lebontásakor.

VIZSGÁLAT

A kutatás fő céljai és hipotézisei

Vizsgálatunkban a Ho és munkatársai (2015) által készített SDO7-skála magyar fordítását használtuk fel annak vizsgálatára, hogy a szociális dominancia orientáció két tartalmi és két módszertani faktora kimutatható-e magyar mintán. Feltételeztük, hogy a bifaktoros szerkezet (Ho és mtsai, 2015) jobb illeszkedési mutatókkal rendelkezik, mint a korábbi SDO-modellek (*1. hipotézis*). Az SDO-E és az SDO-D nem pusztán extrém és kevésbé extrém megnyilvánulásai a társadalmi hierarchia támogatásának, hanem minőségileg is eltérnek egymástól, illetve különböző társas csoportok iránt jósolják be az előítéletességet (Ho és mtsai, 2012). Ennek igazolására megvizsgáltuk, hogy a különböző külcsoporthoz iránti rokonszenv és társadalmi távolság varianciáját melyik SDO-faktor magyarázza jobban.

Kutatásunkban a bevándorlók, romák, hajléktalanok, zsidók, melegek és túlsúlyosok iránti attitűdöket vizsgáltuk. Feltételeztük, hogy a melegek, zsidók és túlsúlyosok iránti rokonszenvet inkább az egyenlőség elutasítása jósolja be (*2. hipotézis*), míg a csoportalapú dominancia hatása nem lesz jelentős. Ezeket a csoportokat az emberek nem akarják elnyomni, dominálni, pusztán a társadalmi hierarchiában meglévő helyüket szeretnék fenntartani (Erős, 2005; Kende és Bernáth, 2012; Lázár, 1996; Molnár és mtsai, 2015; Neumark-Sztainer, Story és Faibisch, 1998).

A csoportalapú dominancia magyarázó hatását feltételeztük a bevándorlók, romák és hajléktalanok iránti attitűdök esetén, miközben azt vártuk, hogy az egyenlőség elutasítása nem magyaráz jelentős varianciát (*3. hi-*

1. táblázat. Az SDO7-skála tételei

1.	Egy ideális társadalomhoz szükséges, hogy egyes csoportok fent, mások lent legyenek.	D	Pozitív
2.	Bizonyos embercsoportokat a helyükön kell tartani.	D	Pozitív
3.	Valószínűleg jó dolog, hogy bizonyos csoportok fent, más csoportok lent vannak.	D	Pozitív
4.	Bizonyos embercsoportok egyszerűen alsóbbrendűek más csoportokhoz képest.	D	Pozitív
5.	Az alul lévő csoportok ugyanazt érdemlik, mint a felül lévők.	D	Negatív
6.	Egyik csoportnak sem szabadna uralkodnia a társadalomban.	D	Negatív
7.	Az alul lévő csoportok ne kényszerüljenek arra, hogy a helyükön maradjanak.	D	Negatív
8.	A csoportdominancia rossz alapelv.	D	Negatív
9.	Ne erőltessük a csoportok közötti egyenlőséget.	E	Pozitív
10.	Ne próbáljunk minden csoportnak azonos életminőséget biztosítani.	E	Pozitív
11.	Igazságtalan a csoportok egyenlővé tételével próbálkozni.	E	Pozitív
12.	Ne a csoportok közötti egyenlőség legyen a fő célunk.	E	Pozitív
13.	Dolgozzunk azért, hogy minden csoportnak egyenlő esélye legyen a boldogulásra.	E	Negatív
14.	Tegyünk meg minden tőlünk telhetőt, hogy kiegyenlítsük a különböző csoportok körülményeit.	E	Negatív
15.	Akármennyi erőfeszítésbe is kerül, törekednünk kell arra, hogy minden csoportnak egyenlő esélyeket biztosítsunk az életben.	E	Negatív
16.	A csoportok közötti egyenlőség legyen az eszményképünk.	E	Negatív

potézis). Ezekkel a csoportokkal szemben megjelenhet az aktív dominancia vágya (Bernát, 2010; Bíró és Vadász, 2004; Erős, 2005; Lázár, 1996; Molnár és mtsai, 2015; Sik, Simonovits és Szeitl, 2016), ezért feltételeztük, hogy itt az SDO-D-nek lesz szignifikáns hatása.

Minta

A vizsgálatunk anonim, kérdőíves kutatás volt, az online kitölthető kérdőívet a Facebook közösségi oldal segítségével, hólabdamódszerrel juttattuk el a vizsgálati személyekhez. A kutatásban 333 személy vett részt: 101 férfi (ez a minta 30,3%-a) és 232 nő (69,7%). A minta 50%-a 18 és 27 év közötti fiatalokból állt. Az átlagéletkor 34 év. A legfiatalabb kitöltő 18, a legidősebb 87 éves.

Az iskolai végzettséget tekintve a válaszadók 6,6%-a 8 osztályt, 3,9%-a szakiskolát

vagy szakmunkásképzőt végzett. 36,3% érettségivel, 35,7% főiskolai vagy egyetemi alapidiplomával, 16,8% egyetemi mesterdiplomával, 0,6% pedig doktori fokozattal rendelkezik. A minta jellemzőiből tehát kiderül, hogy nagyrészt fiatalok, magasan iskolázottak és nők töltötték ki a kérdőívet.

Mérőeszközök

Szociális dominancia orientáció. Ho és munkatársai (2015) 16 ítemes SDO-skálájának magyar fordítását használtuk. A fordítás során angolról magyarra és vissza fordítottuk a tételeket. Az SDO7-skála bifaktoros szerkezetű: a tételek egy tartalmi és egy módszertani faktorhoz is kapcsolódnak egyenlő arányban. A válaszadóknak hétfokú Likert-skálán kellett megítélniük, mennyire értenek egyet az állításokkal. Az 1. táblázat utolsó oszlopa a megfogalmazás irányára utal.

Társadalmi csoportok iránti rokonszenv.

Egy 0-tól 10-ig terjedő skálán megvizsgáltuk, hogy a válaszadók mennyire rokonszenveznek a következő társadalmi csoportokkal: migránsok, cigányok,³ hajléktalanok, zsidók, melegek, túlsúlyosok. Olyan csoportokat választottunk, melyek a társadalomban alacsony státuszúnak számítanak, illetve amelyekkel szemben gyakori a negatív attitűd és a diszkrimináció (Bernát, 2010; Bíró és Vadász, 2004; Kende és Bernáth, 2012; Molnár és mtsai, 2015).

Bogardus-féle társadalmi távolság. A fent említett csoportok iránti attitűdöket 1-től 6-ig terjedő Bogardus-skálával (Bogardus, 1928) is megvizsgáltuk, amely azt méri, hogy egy személy mennyire engedné közel magához az adott csoport egy tagját. A kategóriák a következők: a személyt elfogadná családtagnak (6), lakótársnak (5), munkatársnak (4), szomszédnak (3), a települése lakójának (2), vagy pedig egy országban sem élne vele (1).

Mivel eltérő válaszkálájú skálákat használtunk, ezért először centrálást végeztünk az attitűdskálákon. A rokonszenv- és a Bogardus-skálákat a 0,39-től 0,70-ig terjedő korrelációk miatt összevontuk, így a 2. és a 3. hipotéziseket ezekkel az összevont változókkal teszteltük. Habár a túlsúlyosok iránti rokonszenv és társadalmi távolság közötti korreláció csupán 0,28, az összehasonlíthatóság miatt, a többi csoporthoz hasonlóan, itt is összevontuk a két attitűdskálát.

EREDMÉNYEK

Az SDO7-skála faktorszerkezetének feltárásához először exploratív, majd konfirmatív faktoranalízist használtunk. A feltáró elemzést principal axis factoring módszerrel és promax forgatással végeztük el, melyek megengedik a faktorok korrelációját. A Kaiser–Meyer–Olkin-mutató ($KMO = 0,912$) szerint a változókészlet alkalmas a faktoranalízisre. A 49,16%-os magyarázott variancia és a scree plot kétfaktoros modellt valószínűsítene: az első faktorhoz a pozitívan, a másodikhoz a negatívan megfogalmazott tételek kapcsolódtak. Az egyenlőség elutasítása és a csoportalapú dominancia faktorai nem különültek el ebben az elemzésben.

A feltáró faktoranalízist követően megerősítő faktoranalízissel több modellt is teszteltünk. A normalitás sérülése miatt robusztus maximum likelihoodot használtunk. A 15 modell között szerepel az egyfaktoros változat (Pratto és mtsai, 1994), a két korreláló tartalmi faktor (Jost és Thompson, 2000), az 1 SDO-faktor a negatív megfogalmazási faktorttal (Xin és Chi, 2010), illetve a bifaktoros modell (Ho és mtsai, 2015). Ezek mellett megvizsgáltunk még olyan lehetséges modelleket, melyek szintén előfordulhatnak. A modelleket és legfontosabb illeszkedési mutatóikat a 2. táblázat tartalmazza.

A modellek illeszkedésének vizsgálatakor a legfontosabb mutatókat vettük figyelembe: a Khi-négyzetet, az SRMR-t, az RMSEA-t, a CFI-t és a TLI-t (Brown, 2006; Geiser,

³ A kérdőívben a migráns és cigány kifejezéseket használtuk a bevándorló és roma helyett. Mivel az elsődleges cél az előítéletek mérése volt, így azt vártuk, hogy ezek a szavak olyan hívószavakként fognak működni, melyekkel mérhetőek az előítéletek és csökkenthető a társas kíváncsiság hatása, szemben a politikailag korrektebb kifejezésekkel.

2. táblázat. A 15 modell leírása és legfontosabb illeszkedési mutatói

	Modell leírása	Khi-négyzet	Df	RMSEA	pClose	CFI	TLI	SRMR
1. modell	1 faktor (Pratto és mtsai, 1994)	555,487	104	0,114	0,000	0,756	0,718	0,081
2. modell	1 faktor + pozitív megfogalmazás	350,724	96	0,089	0,000	0,862	0,828	0,061
3. modell	1 faktor + negatív megfogalmazás (Xin és Chi, 2010)	317,860	96	0,083	0,000	0,880	0,850	0,057
4. modell	1 faktor + pozitív és negatív megfogalmazás, korrelált	264,700	87	0,078	0,000	0,904	0,867	0,048
5. modell	1 faktor + pozitív és negatív megfogalmazás, korrelálatlan	312,960	88	0,088	0,000	0,878	0,834	0,050
6. modell	1 faktor + pozitív tételek korrelált hibavariáciája	223,617	76	0,076	0,000	0,920	0,874	0,053
7. modell	1 faktor + negatív tételek korrelált hibavariáciája	213,343	76	0,074	0,001	0,926	0,883	0,048
8. modell	Módszertani faktorok (pozitív és negatív), melyek korrelálnak	354,512	103	0,086	0,000	0,864	0,841	0,064
9. modell	Módszertani faktorok (pozitív és negatív), melyek korrelálatlanok	484,186	104	0,105	0,000	0,794	0,763	0,234
10. modell	Korreláló SDO-E és SDO-D (Jost és Thompson, 2000)	506,856	103	0,109	0,000	0,781	0,745	0,078
11. modell	Korrelálatlan SDO-E és SDO-D	705,259	104	0,132	0,000	0,675	0,624	0,258
12. modell	SDO-E és SDO-D + pozitív tételek korrelált hibavariáciája	180,265	75	0,065	0,022	0,943	0,909	0,048
13. modell	SDO-E és SDO-D + negatív tételek korrelált hibavariáciája	157,011	75	0,057	0,163	0,956	0,929	0,049
14. modell	Bifaktoros modell, korrelált módszertani faktorokkal (Ho és mtsai, 2015)	177,529	86	0,057	0,174	0,950	0,931	0,041
15. modell	Bifaktoros modell, korrelálatlan módszertani faktorokkal	204,732	87	0,064	0,023	0,936	0,912	0,048

2012). A Khi-négyzet az elvárt és a megfigyelt kovarianciamátrixok közötti különbséget mutatja: minél jobban közelít ez az érték a nullához, annál jobb a modell illeszkedése. Hasonló illeszkedési mutató az SRMR, amely a hipotetikus modell és a megfigyelt modell kovarianciamátrixa közötti eltérés négyzetgyöke. Minél közelebb van az SRMR a nullához, annál jobban illeszkedik a modellünk, értéke 0,05 alatt elfogadható. Az RMSEA összehasonlítja a populáció kovarianciamátrixát és a hipotetikus modellt, a 0,05 alatti érték mutat jó illeszkedést. Az RMSEA-hoz kapcsolódik a pClose mutató, ha ez szig-

nifikáns, akkor nem tekinthető jónak a modell illeszkedése. A CFI a megfigyelt modell és a hipotetikus modell közötti különbséget elemzi, 0,95 felett beszélhetünk megfelelő illeszkedésről. A TLI értéke szintén 0,95 felett elfogadható, és hasonló módon működik, mint a CFI (Brown, 2006; Geiser, 2012).

Azt vártuk, hogy a korrelált bifaktoros modell (14. modell) rendelkezik a legjobb illeszkedési mutatókkal, és ez hasonlít leginkább a Szociális Dominancia Orientáció Skála tényleges szerkezetére. Megvizsgálva a 15 modellt, látható, hogy a hipotézisben feltételezett bifaktoros szerkezet (14. modell,

3. táblázat. Korrigált itemtotál korrelációk tételenként

	Korrigált itemtotál korrelációk
SDO01: Egy ideális társadalomhoz szükséges, hogy egyes csoportok fent, mások lent legyenek.	0,20
SDO02: Bizonyos embercsoportokat a helyükön kell tartani.	0,10
SDO03: Valószínűleg jó dolog, hogy bizonyos csoportok fent, más csoportok lent vannak.	0,23
SDO04: Bizonyos embercsoportok egyszerűen alsóbbrendűek más csoportokhoz képest.	0,10
SDO05: Az alul lévő csoportok ugyanazt érdemlik, mint a felül lévők.	-0,06
SDO06: Egyik csoportnak sem szabadna uralkodnia a társadalomban.	0,05
SDO07: Az alul lévő csoportok ne kényszerüljenek arra, hogy a helyükön maradjanak.	0,06
SDO08: A csoportdominancia rossz alapelv.	0,09
SDO09: Ne erőltessük a csoportok közötti egyenlőséget.	0,23
SDO10: Ne próbáljunk minden csoportnak azonos életminőséget biztosítani.	0,15
SDO11: Igazságtalan a csoportok egyenlővé tételével próbálkozni.	0,21
SDO12: Ne a csoportok közötti egyenlőség legyen a fő célunk.	0,23
SDO13: Dolgozzunk azért, hogy minden csoportnak egyenlő esélye legyen a boldogulásra.	0,16
SDO14: Tegyük meg minden tőlünk telhetőt, hogy kiegyenlítsük a különböző csoportok körülményeit.	0,06
SDO15: Akármennyi erőfeszítésbe is kerül, törekednünk kell arra, hogy minden csoportnak egyenlő esélyeket biztosítsunk az életben.	0,07
SDO16: A csoportok közötti egyenlőség legyen az eszményképünk.	-0,10

Ho és mtsai, 2015) mindegyik illeszkedési mutatója eléri az elvárt értéket. Emellett a bifaktoros, korrelálatlan módszertani faktorokkal rendelkező modell (15.), valamint a két tartalmi faktort tartalmazó, pozitív tételek korrelált hibavarianciáját feltételező (12.) és az SDO-D és SDO-E mellett negatív tételek korrelált hibavarianciáját tartalmazó modell (13.) szintén megfelelő illeszkedési mutatókkal rendelkezik. A többi modell mutatói nem tekinthetők ilyen jónak.

A robusztus maximum likelihood módszer miatt az Akaike-féle információs kritériumot (Akaike, 1974) használtuk annak a megállapítására, hogy a versengő modellek közül melyik a szignifikánsan legjobb. Minél kisebb ez az érték, annál jobban illeszkedik a modell az adatokhoz. Az Akaike-féle szám a 14. modell esetén volt a legkisebb (19024,37), tehát a bifaktoros modell szignifikánsan a legjobb.

A faktorok közötti korreláció $r = 0,74$; $p < 0,001$. Az egyenlőség elutasítása faktor reliabilitása kiváló ($\alpha = 0,88$, $M = 2,83$, $SD = 1,21$), a csoportalapú dominanciáé szintén ($\alpha = 0,83$, $M = 3,05$, $SD = 1,38$).

A korrigált itemtotál korrelációkat tételekre lebontva a 3. táblázat tartalmazza. A tételek közötti korrelációk az 1. mellékletben találhatók.

A rövidített SDO7-skálát (Ho és mtsai, 2015) is megvizsgáltuk, mely 8 tételt tartalmaz (1., 4., 5., 6., 11., 12., 13. és 14. tétel). A rövidített skála a faktorok tekintetében nem tér el a 16 tételes változattól. Konfirmatív faktoranalízissel vizsgálva hasonlóan jól illeszkedett, mint a 16 tételes változat. Az illeszkedési mutatókat a 4. táblázat tartalmazza.

A két rövidített alskála korrelációja $r = 0,65$, $p < 0,001$. Az egyenlőség elutasításának nagyon jó a reliabilitása ($\alpha = 0,72$,

4. táblázat. A bifaktoros modell legfontosabb illeszkedési mutatói a rövidített skála esetén

	Khi-négyzet	Df	RMSEA	pClose	CFI	TLI	SRMR
SDO7 rövidített skála	19,198	10	0,053	0,406	0,983	0,954	0,023

M = 2,98, SD = 1,36), a csoportalapú dominanciának hasonlóképp ($\alpha = 0,70$, M = 2,80, SD = 1,36).

Ezt követően megvizsgáltuk az SDO-faktorok kapcsolatát a hipotézisekben meghatározott kritériumváltozókkal. A rokonszenvskálák esetén a magasabb érték nagyobb rokonszenvre utal. A rokonszenvskálák átlagait és szórásait az 5. táblázat tartalmazza.

5. táblázat. A rokonszenvskálák átlagai és szórásai

Csoport	M	SD
Migránsok	3,66	2,71
Cigányok	3,83	2,51
Hajléktalanok	4,58	2,35
Melegek	5,58	2,86
Zsidók	5,85	2,55
Túlsúlyosok	5,96	2,36

A Bogardus-skálák esetén az alacsonyabb átlag arra utal, hogy a személyek kevésbé engednék közel magukhoz az adott külcsoport egy tagját, míg a magasabb érték toleránsabb attitűdöket tükröz. A Bogardus-skálák átlagait és szórásait a 6. táblázat tartalmazza.

6. táblázat. A Bogardus-skálák átlagai és szórásai

Csoport	M	SD
Migránsok	3,12	2,02
Cigányok	3,52	1,75
Hajléktalanok	3,18	1,41
Melegek	4,40	1,66
Zsidók	4,75	1,66
Túlsúlyosok	5,25	1,17

Az eredmények alapján jól látható, hogy a válaszadók a bevándorlókat és a romákat tartották leginkább ellenszenvesnek, míg a zsidókat és a túlsúlyosokat értékelték legpozitívabban. A Bogardus-skálák hasonló mintázatot tükröznek azzal a különbséggel, hogy a hajléktalanokkal szembeni társadalmi távolság mértéke sokkal nagyobb, mint amit az irántuk érzett ellenszenv alapján várhatnánk. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy egy hajléktalan elfogadása lakótársként vagy szomszédként akár azt is implikálhatja, hogy a válaszadó is hajléktalan, vagy megjelenhet benne a bizonytalan státuszú lakótárs elfogadásától való szorongás.

A 7. táblázat tartalmazza az egyenlőség elutasítása és a csoportalapú dominancia,

7. táblázat. A csoportok iránti attitűdök és az SDO-faktorok korrelációi

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. SDO-E	1							
2. SDO-D	0,74	1						
3. Migránsok	-0,42	-0,48	1					
4. Cigányok	-0,45	-0,50	0,75	1				
5. Hajléktalanok	-0,27	-0,31	0,54	0,62	1			
6. Zsidók	-0,39	-0,40	0,59	0,60	0,42	1		
7. Melegek	-0,43	-0,41	0,60	0,54	0,40	0,62	1	
8. Túlsúlyosok	-0,28	-0,25	0,30	0,41	0,48	0,47	0,42	1

8. táblázat. A regressziók legfontosabb mutatói

	Sztenderdizált β -koefficiens		t-érték		Szemiparciális korreláció		Magyarázott variancia	Melyik faktor?
	SDO-D	SDO-E	SDO-D	SDO-E	SDO-D	SDO-E		
Migránsok	-0,37	-0,15	-5,17**	-2,09*	-0,24	-0,10	24,2%	SDO-D
Cigányok	-0,36	-0,18	-5,26**	-2,62**	-0,24	-0,12	27,1%	SDO-D
Hajléktalanok	-0,24	-0,10	-3,10**	-1,29	-0,16	-0,06	10,4%	SDO-D
Zsidók	-0,23	-0,22	-3,20**	-2,98**	-0,15	-0,14	18,3%	SDO-D és SDO-E
Melegek	-0,20	-0,28	-2,77**	-3,85**	-0,13	-0,18	20,6%	SDO-D és SDO-E
Túlsúlyosok	-0,08	-0,22	-1,06	-2,84**	-0,05	-0,15	8,5%	SDO-E

a bevándorlók, romák, hajléktalanok, zsidók, melegek és túlsúlyosok iránti attitűdök közötti Pearson-korrelációkat.

Látható, hogy az SDO-faktorok erősen korrelálnak a különböző csoportok iránti attitűdökkel, és ez különösen igaz a bevándorlóknál, romáknál, zsidóknál és melegeknél. A csoportok iránti attitűdök is korrelálnak egymással, amely arra utalhat, hogy aki az egyik csoportot ellenszenvesnek tartja, az a többi csoportról is hasonlóképpen fog vélekedni. Külön figyelemre méltó a 0,75-ös korreláció a romák és a bevándorlók között, ez a két csoport nagymértékű elutasítottságára utal.

Ezután többszörös lineáris regressziók segítségével megvizsgáltuk, hogy az egyes kritériumváltozók varianciájából melyik SDO-faktor magyaráz többet. Függő változónak az adott kritériumváltozót, függetlennek az SDO-E-t és az SDO-D-t választottuk be a regressziókba. A bejósoló változókat enter módszerrel léptettük be a modellekbe. A VIF értéke 2,22 volt, tehát van bizonyos mértékű, ám nem túlzottan zavaró multikollinearitás a bejósoló változók között. Ez sajnos elkerülhetetlen, hiszen a két SDO-faktor korrelál egymással ($r = 0,74$), de a regresz-

sziók nélkül nem lehetne vizsgálni az egyes faktorok kapcsolatát a kritériumváltozókkal. A 8. táblázat tartalmazza a regressziók sztenderdizált β -értékeit, a t-próbákat és a szemiparciális korrelációkat, valamint a két SDO-faktor által magyarázott variancia százalékos értékeit.

A táblázatból látható, hogy a migránsok és a cigányok esetén mindkét SDO-faktor szignifikánsan bejósolta az előítéletességet. Mivel a csoportalapú dominancia bejósoló ereje kétszer olyan erősnek bizonyult, mint az egyenlőség elutasításáé, ezért úgy döntöttünk, hogy itt kizárólag az SDO-D dominanciáját feltételezzük. Ezzel szemben a melegek és a zsidók esetén a két faktor bejósoló erejében nem volt számottevő különbség, így ezeknél a csoportoknál mindkét SDO-faktor hatását jelentősnek értékeltük.

MEGVITATÁS

A szociális dominancia orientáció (Pratto és mtsai, 1994) kutatása több mint két évtizedes múltra tekint vissza. Ez idő alatt számos kutató igazolta az SDO szerepét a csoportközi jelenségek magyarázatában: e konst-

rúktum bejósolja a társadalmi csoportokkal szembeni előítéleteket és a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ho és munkatársai (2015) azért hozták létre az SDO7-skálát, hogy bebizonyítsák az SDO bifaktoros szerkezetét, amelynek alskáláit az eddigi kérdőívektől eltérően kiegyensúlyozták. Vizsgálatunk Pratto és munkatársainak (1994) egyfaktoros, Jost és Thompson (2000) két tartalmi faktoros, Xin és Chi (2010), valamint Ho és munkatársainak (2015) modelljein kívül további 11 lehetséges modellel történő összevetés eredményeként sikeresen replikálta az SDO7 skálánál kimutatott faktorstruktúrát magyar mintán. Teljesült tehát az 1. hipotézis: a bifaktoros modell illeszkedett legjobban az adatokra, ez hasonlít leginkább a szociális dominancia orientáció valódi szerkezetére.

Bár a bifaktoros modell bizonyult a legjobbnak, találtunk még olyan modelleket, amelyeknek mindegyik illeszkedési mutatója megfelelt, bár az Akaike-féle információs kritériumon rosszabb értéket értek el, mint a bifaktoros modell. A bifaktoros, korrelálatlan módszertani faktorokkal rendelkező modell (15.), valamint a két tartalmi faktort tartalmazó, pozitív tételek korrelált hibavarianciáját feltételező (12.) és az SDO-D és SDO-E mellett negatív tételek korrelált hibavarianciáját tartalmazó modell (13.) szintén megfelelő illeszkedési mutatókkal rendelkezik. Ezeknek a modelleknek a sajátossága, hogy megkülönböztetik az egyenlőség elutasítását és a csoportalapú dominanciát, de emellett figyelembe veszik a megfogalmazási hatásból adódó torzítást vagy önálló módszertani faktorok, vagy korrelált hibavariációk formájában.

Mivel az SDO-E és az SDO-D nem pusztán extrém és kevésbé extrém megnyilvánulásai a társadalmi hierarchia támogatásának, hanem minőségileg is eltérnek egymástól

(Ho és mtsai, 2012), ezért megvizsgáltuk, hogy az SDO-faktorok mely csoportok iránti attitűdöket magyarázzák egymástól függetlenül. Mivel az egyenlőség elutasításának faktora a rejtett előítéletességgel függ össze (Ho és mtsai, 2012), ezért feltételeztük, hogy a zsidók, melegek és túlsúlyosok iránti attitűdöket az SDO-E jósolja be szignifikánsan, míg az SDO-D nem magyaráz variáciát. Úgy véltük, hogy ezeknél a csoportoknál tapasztalható egy normatív nyomás, amely gátolja a nyílt előítéletesség kifejezését (McConahay, 1986). A 2. hipotézis azonban csak részben teljesült. A túlsúlyosok iránti attitűdöket az egyenlőség elutasítása faktor jósolta be szignifikánsan, a hipotézisnek megfelelően. Azok a személyek, akik motiváltak fenntartani a meglévő hierarchiát, hajlamosabbak elítélni a túlsúlyos személyeket. Ez az előítélet azonban nem nyílt, mint amit az SDO-D jósolna be, hanem sokkal rejtettebb: a stigma a testalkatra vonatkozó indirekt utalások révén és az eltérő bánásmódban nyilvánul meg (Neumark-Sztainer, Story és Faibisch, 1998). Az aktív dominancia vágya tehát nem jelenik meg a túlsúlyos személyekkel szemben.

A zsidók és a melegek esetén nemcsak az SDO-E, hanem az SDO-D hatása is jelentősnek bizonyult: a faktorok egyformán erősen jósolták be az e csoportokkal szemben érzett ellenszenvet és távolságtartást. Ez tehát ellentmond a 2. hipotézisnek, amely az SDO-E kizárólagos hatását feltételezte. Vizsgálatunk alapján azonban úgy tűnik, hogy mind az egyenlőtlenség fenntartásának, mind pedig az elnyomásnak a motivációja megjelenik a két csoport esetén. Egy tanulmány szerint (Erős, 2005; Lázár, 1996) a zsidókkal szembeni előítélet kétpólusú: létezik egy politikai és egy „diszkriminatív” antiszemitizmus. Utóbbihoz tartozik

a zsidóság valamilyen módon történő elkülönítésének szándéka, ám az erre utaló tételek inkább visszautasításban részesültek, mint a politikai antiszemitizmussal kapcsolatos kijelentések (Erős, 2005; Lázár, 1996). Saját vizsgálatunk alapján azonban úgy tűnik, hogy azok a személyek, akik magas SDO-szintűek, nemcsak a zsidók hierarchiában betöltött helyét szeretnék fenntartani, hanem nyílt előítéletekkel is viseltetnek e csoport iránt. Nem érvényesül tehát olyan mértékben az a normatív gátlás (McConahay, 1986), amely megakadályozná az antipátia nyílt kifejezését, mint a túlsúlyos személyek esetén.

A magyar társadalomban elég jelentős az antiszemitizmus és a homofóbia, azonban ezek a csoportok Molnár és munkatársai (2015) szerint inkább verbális agresszió célpontjai, mint politikai erőszaké. A melegekkel szembeni előítéleteket mind az SDO-E, mind az SDO-D szignifikánsan bejósolta. Úgy látszik tehát, hogy a nyílt előítéletesség is megjelenik a rejtett mellett e csoport esetén. Ezt a jelenséget az magyarázhatja, hogy a homoszexualitásra sokan a normától eltérő devianciaként tekintenek, a társadalom tagjainak pedig célja, hogy a deviáns csoportokat kordában tartsa, ezzel együtt a homoszexuálisokat is (Pálmai és Pikó, 2006). Az SDO-D összefügg a csoportok kontrollálásának és elnyomásának vágyával (Ho és mtsai, 2012), ez pedig megmagyarázza, hogy miért jósolta be a csoportalapú dominancia a melegek iránti attitűdöket az egyenlőség elutasítása mellett.

Mivel a csoportalapú dominancia faktora összefügg a nyílt, régimódi előítéletességgel és az aktív dominancia vágyával (Ho és mtsai, 2012), ezért azt feltételeztük, hogy a bevándorlókkal, romákkal és hajléktalanokkal kapcsolatos attitűdöket az SDO-D jó-

solja be. Az SDO-D ugyanis kapcsolódik azokhoz a nézetekhez, melyek a külső csoportot biológiailag alárendeltnek és leigázásra méltónak állítják be (Ho és mtsai, 2012), tehát agresszív megnyilvánulásokat és nyíltan negatív attitűdöket is magában foglal. Azt feltételeztük, hogy a fenti csoportok esetén a válaszadók nyíltan kifejezhetik antipátiájukat, hiszen ezekkel a kategóriákkal szemben kevésbé érvényesül normatív gátlás. A 3. hipotézis maradéktalanul teljesült. A bevándorlókat, a romákat és a hajléktalanokat a személyek erősen negatívan értékelték, és ezeket az attitűdöket az SDO-D jósolta be szignifikánsan. Bár a romákkal és bevándorlókkal szembeni előítéleteket az egyenlőség elutasítása is szignifikánsan bejósolta, ennek elenyésző hatása volt a csoportalapú dominanciához képest, amely kétszer olyan erősnek bizonyult az elszenv és a társadalmi távolság magyarázatában. Molnár és munkatársai (2015) szerint a válaszadók a romákkal és a hazát veszélyeztető erőkkel szemben igazoltnak vélik a politikailag motivált erőszakot. Utóbbi csoportba tartozhatnak a migránsok: a 2015-ös bevándorlási válságot és terrorcselekményeket kísérő sajtóvisszhang miatt e csoportot az emberek a hazát és a kultúrát fenyegető tényezőként észlelik (Sik, Simonovits és Szeitl, 2016).

A cigánysággal kapcsolatos előítéletek hosszabb múltra tekintenek vissza: a romák társadalmi integrációjának sikertelenségével és kirekesztettségével már régóta foglalkoznak a társadalomkutatók. A lakosság körében meglévő egyre nyíltabb cigányellenesség és a 2008–2009-es romák ellen történő támadássorozat is erre utal (Bernát, 2010). A romák negatív referenciacsoportként történő értékelése (Erős, 2005; Lázár, 1996) szintén hozzásegít a szegregációhoz. A hajléktalanok

ugyancsak kiszorultak a többségi társadalomból: velük szemben is gyakoriak a negatív attitűdök és a bántalmazások, kiszolgáltatottságuk és reménytelen helyzetük ellenére is (Bíró és Vadász, 2004). Úgy tűnik tehát, hogy e csoportokkal szemben nem a rejtett, hanem a nyílt és agresszív előítéletesség érvényesül, amely a csoportalapú dominancia faktorához kapcsolódik (Ho és mtsai, 2012).

Ezek az eredmények azt igazolják, hogy érdemes a szociális dominancia orientációt kétfaktorosként kezelni, hiszen így árnyaltabban ragadhatók meg a csoportok iránti attitűdök. Vizsgálatunk rámutat arra, hogy az SDO-E azokkal a csoportokkal szemben jósolja be a társadalmi távolságot és az előítéletességet, melyeknél tapasztalható egyfajta társadalmi nyomás az elutasítás nyílt kifejezése ellen. Ezzel szemben az SDO-D azoknál a csoportoknál magyarázza a negatív attitűdöket, melyeknél a nyílt előítéletesség kimutatása társadalmilag inkább megengedett. Az egyfaktoros SDO nem tette lehetővé azt, hogy egymástól függetlenül vizsgáljuk a különböző csoportokkal szembeni előítéletességet, az SDO7-skálával azonban erre lehetőség nyílt.

A kutatás korlátai és következtetések

A kutatás eredményeinek általánosíthatóságát korlátozza, hogy a mintavétel nem reprezentatív, tehát a magyar kontextusra történő adaptáció nem jelenti, hogy eredményeink a magyar társadalom attitűdjeit reprezentatív módon jelenítik meg. A fiatalok, magasan iskolázottak és a nők túlreprezentáltak jelennek meg a válaszadók között, ami magyarázatot ad arra, hogy a szociális dominancia orientáció, valamint a csoportokkal szembe-

ni előítéletesség átlaga miért alacsonyabb, mint a skálák középértéke. Ezzel szemben az idősebbek, alacsonyabb végzettségűek és a férfiak alulreprezentáltak a magyar népesség demográfiai mutatóihoz viszonyítva. A minta összetétele tehát teret engedett a hierarchikus csoportközi viszonyokat és dominanciát kevésbé támogató, egalitáriánus választásoknak, illetve a külcsoportokkal szembeni antipátia és társadalmi távolság is kevésbé jelenik meg az eredményekben. Fontos továbbá leszögezni, hogy a nyílt és a rejtett előítéletesség egymástól független mérése nem történt meg, a két konstruktumot együtt vizsgáltuk a Bogardus-féle társadalmi távolság skálával és a rokonszenvmérővel.

A kutatás eredményei alátámasztották, hogy az SDO két konstruktuma empirikusan elkülöníthető, melyek bár korrelálnak egymással, a köztük lévő különbség elég jelentős ahhoz, hogy kizárjuk a műtermék vagy a redundancia lehetőségét. Elmondható, hogy az új SDO7-skála valid mérőeszköz, amely a magyar társadalmi környezetben is használható, és megbízhatóan méri a két SDO-komponenst. A mérőeszköz segítségével árnyaltabb képet kaphatunk a különböző társas csoportokkal szembeni negatív attitűdök motivációs eredetéről (Ho és mtsai, 2012; Ho és mtsai, 2015; Kugler és mtsai, 2010; Zubieta és mtsai, 2013). A kétfaktoros SDO feltárása lehetőséget nyújt arra, hogy a jövőben az előítéletek csökkentését célzó kezdeményezések nagyobb hatásfokkal működjenek, hiszen az a módszer, amely az egyik csoport esetén sikerrel működhet, nem biztos, hogy hatásos lesz egy másik csoport esetén is.

SUMMARY

SUPPORT FOR DOMINANCE OR OPPOSITION TO EQUALITY? THE EXAMINATION OF THE NEW SOCIAL DOMINANCE ORIENTATION SCALE (SDO7)

Background and aims: The structure and nature of social dominance orientation scale are still a matter for debate. The original one-factor solution was replaced by a two-factor model, which distinguishes between opposition to equality (OEQ) and group-based dominance (GBD). It is still not clear whether these factors measure two independent constructs, or they are the consequence of a wording effect. A recent study claims that the SDO has a bifactorial structure: the new SDO7-scale measures not only OEQ and GBD, but takes wording effect into account. In this study, we analyzed the structure of the SDO7-scale in the Hungarian context, and we assumed its bi-factor nature. Because OEQ predicts covert prejudice, we postulated that OEQ would predict attitudes toward Jews, gay and lesbian, as well as overweight people, and GBD is related to overt prejudice, i.e., it would predict the attitudes toward migrants, Roma, and homeless people. *Method:* We examined the structure of the scale and its factors' relation with the criterion variables using an online questionnaire (N=333). *Results:* Our study confirmed the bifactorial structure of SDO7. OEQ predicted attitudes toward overweight people, while GBD is related to antipathy toward migrants, Roma, and homeless people. Attitudes toward Jews and gay and lesbian people were predicted by both factors. *Discussion:* The SDO7-scale emerged as a valid tool for measuring social dominance orientation in the Hungarian context, and its factors predict attitudes toward different outgroups differently.

Keywords: social dominance orientation scale, opposition to equality, group-based dominance, wording effect, prejudice

IRODALOM

- AKAIKE, H. (1974): A new look at the statistical model identification. *IEEE Transactions on Automatic Control*, 19(6), 716–723.
- BERNÁT, A. (2010): Integráció a fejekben: A romák társadalmi integrációjának érzékelése és megítélése a lakosság körében. In: KOLOSI, T., TÓTH, I. GY. (eds): *Társadalmi Riport 2010*. TÁRKI, Budapest. 312–316.
- BÍRÓ, GY., VADÁSZ, A. (2004): A hajléktalan személyek sérelmére elkövetett bűncselekmények egyes kérdései. *Társadalomkutatás*, 22(1), 73–101.
- BOGARDUS, E. S. (1928): *Immigration and Race Attitudes*. D.C. Heath and Company, Boston.
- BROWN, T. A. (2006): *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. The Guilford Press, New York.
- COHRS, J. C., STELZL, M. (2010): How Ideological Attitudes Predict Host Society Members' Attitudes toward Immigrants: Exploring Cross-National Difference. *Journal of Social Issues*, 66(4). 673–694.

- ERŐS, F. (2005): Az előítélet-kutatás dilemmái. In: NEMÉNYI, M., SZALAI, J. (eds): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum, Budapest. 353–375.
- FERGE, Zs. (2006): Struktúra és szegénység. In: KOVÁCH, I. (ed.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenségek a mai Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest. 479–499.
- FISCHER, R., HANKE, K., SIBLEY, C. G. (2012): Cultural and Institutional Determinants of Social Dominance Orientation: A Cross-Cultural Meta-Analysis of 27 Societies. *Political Psychology*, 33(4), 437–467.
- GEISER, C. (2012): *Data analysis with Mplus*. The Guilford Press, New York.
- HO, A. K., SIDANIUS, J., KTEILY, N., SHEEHY-SHEFFINGTON, J., PRATTO, F., HENKEL, K. E., FOELS, R., STEWART, A. L. (2015): The Nature of Social Dominance Orientation: Theorizing and Measuring Preferences for Intergroup Inequality Using the New SDO7 Scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(6), 1003–1028.
- HO, A. K., SIDANIUS, J., PRATTO, F., LEVIN, S., THOMSEN, L., KTEILY, N., SHEEHY-SHEFFINGTON, J. (2012): Social Dominance Orientation: Revisiting the Structure and Function of a Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(5), 583–606.
- JOST, J. T., THOMPSON, E. P. (2000): Group-Based Dominance and Opposition to Equality as Independent Predictors of Self-Esteem, Ethnocentrism, and Social Policy Attitudes among African Americans and European Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 209–232.
- KENDE, A., BERNÁTH, D. (2012): A túlsúlyos emberek implicit elutasítása gyerekkorban. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 13(4), 339–373.
- KUGLER, M. B., COOPER, J., NOSEK, B. A. (2010): Group-Based Dominance and Opposition to Equality Correspond to Different Psychological Motives. *Social Justice Research*, 23(2), 117–155.
- LÁZÁR G. (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In: LÁZÁR, G., LENDVAY, J., ÖRKÉNY, A., SZABÓ, I. (eds): *Többség-kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Osiris–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest. 9–116.
- LEE, I., PRATTO, F., JOHNSON, B. T. (2011): Intergroup Consensus / Disagreement in Support of Group-Based Hierarchy: An Examination of Socio-Structural and Psycho-Cultural Factors. *Psychological Bulletin*, 137(6), 1029–1064.
- MCCONAHAY, J. B. (1986): Modern racism, ambivalence, and the Modern Racism Scale. In: DOVIDIO, J. F., GAERTNER, S. L. (eds): *Prejudice, discrimination, and racism*. Academic Press, Orlando, FL. 91–125.
- MOLNÁR, Cs., BARNA, I., BARTLETT, J., GYÓRI, L., JUHÁSZ, A., KREKÓ, P. (2015): Measuring Political Violence. Letöltve: www.politicalcapital.hu/elemezeseink/tanulmanyok
- NEUMARK-SZTAINER, D., STORY, M., FAIBISCH, L. (1998): Perceived stigmatization among overweight African–American and Caucasian adolescent girls. *Journal of Adolescent Health*, 23(5), 264–270.

- PÁLMAI, J., PIKÓ, B. (2006): Homoszexualitás és sztereotípiák egy kvalitatív vizsgálat tükrében. *Társadalomkutatás*, 24(2), 235–260.
- PETTIGREW, T. F., & MEERTENS, R. W. (1995): Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25(1), 57–75.
- PHELAN, J., LINK, B. G., MOORE, R. E., STUEVE, A. (1997): The stigma of homelessness: The impact of the label “homeless” on attitudes toward poor persons. *Social psychology quarterly*, 60(4), 323–337.
- PODSAKOFF, P. M., MACKENZIE, S. B., LEE, J.-Y., PODSAKOFF, M. P. (2003): Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879–903.
- PRATTO, F., SIDANIUS, J., STALLWORTH, M. L., MALLE, F. B. (1994): Social Dominance Orientation: A Personality Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741–763.
- PULA, K., MCPHERSON, S., PARKS, C. D. (2012): Invariance of a two-factor model of Social Dominance Orientation across gender. *Personality and Individual Differences*, 52, 385–389.
- SIDANIUS, J., PRATTO, F., MARTIN, M., STALLWORTH, L. M. (1991): Consensual racism and career track: Some implications of social dominance theory. *Political Psychology*, 12(4), 691–720.
- SIDANIUS, J., PRATTO, F., VAN LAAR, C., LEVIN, S. (2004): Social Dominance Theory: Its Agenda and Method. *Political Psychology*, 25(6), 845–880.
- SIK, E., SIMONOVITS, B., SZEITL, B. (2016): Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *Regio*, 24(2), 81–108.
- TAKÁCS, J., MOCSONAKI, L., P. TÓTH, T. (2008): A leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberek társadalmi kirekesztettség Magyarországon (Social exclusion of LGBT people in Hungary). *Esély*, 19(3), 16–54.
- XIN, Z., CHI, L. (2010): Wording Effect Leads to a Controversy over the Construct of the Social Dominance Orientation Scale. *The Journal of Psychology*, 144(5), 473–488.
- ZUBIETA, E., DELFINO, G., MURATORI, M. (2013): Authoritarianism, social dominance and social values: Group-based dominance and opposition to equality as independent factors. *Les Cahiers Psychologie Politique*, 23. Letöltve: www.lodel.irevues.inist.fr/cahiers-psychologiepolitique/index.php?id=2457

MELLÉKLET

1. melléklet. A Szociális Dominancia Orientáció Skála tételei közötti korrelációk

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1. Egy ideális társadalomhoz szükséges, hogy egyes csoportok fent, mások lent legyenek.	1															
2. Bizonyos embercsoportokat a helyükön kell tartani.	0,50	1														
3. Valószínűleg jó dolog, hogy bizonyos csoportok fent, más csoportok lent vannak.	0,38	0,70	1													
4. Bizonyos embercsoportok egyszerűen alsóbbrendűek más csoportokhoz képest.	0,60	0,49	0,40	1												
5. Az alul lévő csoportok ugyanazt érdemlik, mint a felül lévők.	-0,29	-0,39	-0,35	-0,35	1											
6. Egyik csoportnak sem szabadna uralkodnia a társadalomban.	-0,28	-0,39	-0,38	-0,26	0,45	1										
7. Az alul lévő csoportok ne kényszerüljenek arra, hogy a helyükön maradjanak.	-0,43	-0,28	-0,22	-0,38	0,46	0,33	1									
8. A csoportdominancia rossz alapelve.	-0,30	-0,31	-0,30	-0,33	0,30	0,49	0,45	1								
9. Ne erőltessük a csoportok közötti egyenlőséget.	0,43	0,53	0,52	0,47	-0,43	-0,30	-0,33	-0,24	1							
10. Ne próbáljunk minden csoportnak azonos életminőséget biztosítani.	0,41	0,50	0,43	0,40	-0,39	-0,25	-0,35	-0,30	0,60	1						
11. Igazságtalan a csoportok egyenlővé tételével próbálkozni.	0,37	0,51	0,42	0,40	-0,38	-0,25	-0,31	-0,22	0,61	0,57	1					
12. Ne a csoportok közötti egyenlőség legyen a fő célunk.	0,34	0,46	0,43	0,36	-0,36	-0,24	-0,27	-0,18	0,64	0,53	0,55	1				
13. Dolgozunk azért, hogy minden csoportnak egyenlő esélye legyen a boldogulásra.	-0,34	-0,27	-0,21	-0,39	0,40	0,27	0,49	0,32	-0,28	-0,32	-0,27	-0,16	1			
14. Tegyük meg minden tőlünk telhetőt, hogy kiegyenlítsük a különböző csoportok körülményeit.	-0,35	-0,38	-0,33	-0,41	0,45	0,41	0,48	0,40	-0,45	-0,44	-0,43	-0,39	0,58	1		
15. Akármennyi erőfeszítésbe is kerül, törekednünk kell arra, hogy minden csoportnak egyenlő esélyeket biztosítsunk az életben.	-0,33	-0,37	-0,34	-0,41	0,35	0,36	0,46	0,41	-0,42	-0,47	-0,36	-0,32	0,64	0,73	1	
16. A csoportok közötti egyenlőség legyen az eszményképünk.	-0,39	-0,47	-0,43	-0,41	0,46	0,44	0,40	0,41	-0,54	-0,46	-0,45	-0,50	0,48	0,68	0,67	1

KÖNYVISMERTETÉS

TERÁPIA ÉS RENDSZERSZEMLÉLET

Schmelowszky Ágoston (2012): *A lélek rejtett ösvényein. A pszichoanalízis aktualitása a klinikumon innen és túl.*

Oriold és Társai Kiadó, Budapest

ISZÁJ Fruzsina

Schmelowszky Ágoston egyetemi docens az Eötvös Loránd Tudományegyetem Klinikai Pszichológia és Addiktológia Tanszékén, emellett klinikai szakpszichológusként és pszichoanalitikusként is tevékenykedik. Könyve tükrözi mindazt a sokrétű tudást, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy az ember egy személyben analitikus, kutató és oktató lehessen.

Az előszóban a pszichoanalízis relevanciáját fejtegeti, illetve létjogosultsága mellett érvel, és történeti keretbe helyezi a kérdéskört. A könyvben az olvasó újra és újra találkozhat ezzel a témával, a szerző igen nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a pszichológia tudománya hová is helyezi a pszichoanalízist.

A szerző a pszichoanalízis történetét a személyes és egyben szakmai viták mentén taglalja. Teszi ezt úgy, hogy alapos figyelmet szentel a magyar vonatkozásoknak. Ezek közül egyértelműen Ferenczit emeli ki, mint az irányzat világszinten is jól ismert hazai képviselőjét. Az interszubjektív valóság fogalmának megalkotója többek között azt hangsúlyozta, hogy mennyire fontos a két fél közötti interakció a terápiás helyzetben. Azoknak a táborához tartozott, akik szerint

az analitikusnak szakmai feladata a kommunikációs térben szubjektívnek lenni annak érdekében, hogy kialakulhasson a bizalom a két ember között, erősítve a terápia hatékonyságát. Így a terapeuta egy időben összpontosít a páciens belső világára és arra, hogyan vetül ki mindez történések formájában az interszubjektív térben.

A pszichológia berkein belül időről időre felmerül a kérdés, hogy a pszichoanalízis mennyire tekinthető tudománynak. Schmelowszky könyve segíthet eligazodni az útvessztőben, amit ezen a területen tapasztalhatunk. A szerző nagyon szépen mutatja be azt a folyamatot, amelyben a pszichoanalízis először jellemző módon inkább a személyes ellentétek által fejlődött, majd miután a pszichológia ezen ága egyre többeket kezdett el foglalkoztatni, már intézményes szinten folytatódott a fejlődés. Tekintettel arra, hogy a pszichoanalízis korunkban is a pszichológia releváns ága, így Schmelowszky szerint kijelenthetjük, hogy a tudományok sorában is megállja a helyét. Talán az olvasó egyetért velem abban, hogy a tudomány alapja a vita, és ez fordítva is igaz, azaz ha nem alakul ki és marad fenn a vita, a tudomány többé nem

az, ami. A történeti áttekintés végén korunkhoz alkalmazkodva a pszichoanalízist piaci szempontból vizsgálja meg a szerző. Hiányosságként esik szó itt arról, hogy nincs egységesítve, mi is szükségeltetik ahhoz, hogy valakiből pszichoanalitikus terapeuta legyen, itt tehát megjelenik az igény egy egységes követelményrendszerre. A vonatkozó részt pozitív gondolatokkal zárja a szerző, biztató jelként látva, hogy a manapság terjedőben lévő bio-pszicho-szociális szemléletmód integrált, összetettebb nézet, mint a korábbiak.

Az első rész második fejezetében a pszichoanalízis fogalmainak aktualitását boncolgatja és gondolja újra a szerző. Ebben a részben a tudattalan és tudatos fogalmai kapnak helyet, mint például a fantázia és az elfojtás. Néhány helyen felkapja fejét az olvasó, például amikor a tudattalan, mint rendszer modellezéséről esik szó. A klasszikus definíciók mellett számos színfoltot vehetünk észre a fogalommeghatározások tekintetében. Emellett ismételten nagy hangsúlyt kap az egyének közötti interakciók témája. A *kapcsolati tudattalan* fogalma ez esetben arra vonatkozik, hogy az emberi kapcsolatok egy része a tudattalan folyamatok mentén jön létre. Kivetítve ezt az analízis gyakorlatára, a tudattalan segítségével alakul ki az analitikus harmadik. A szerző világos határvonalakat húz az olyan dolgok közé, amelyeket tudunk és amelyeket csak feltételezünk, mindezt kellő kritikával fűszerezve. Ezzel egy időben óva int attól, hogy ezeket keverjük, hiszen álláspontja szerint akkor kilépünk a tudomány keretei közül. Arra is kitér a szerző, hogy milyen az egészséges lélek, mely elhárító mechanizmusok léteznek, illetve felhívja a figyelmet az érzelmszabályozás fontosságára a kötődést illetően. A fentebb leírt, több szempontból bemutatott

fogalmakat ezután összeköti, így például az érett elhárítás feltételeként a nagyobb fokú tudatosságot szabja meg. Ennek prototípusa szerinte a szublimáció, vagyis az arra irányuló törekvés, hogy a szorongás által kialakult feszültséget tudatosan valami olyanba vezessük le, amely mind a környezetet, mind a magunk számára hasznos.

A könyv második nagy lélegzetvételű része az 'Alkalmazások', amelyben ugyancsak következetesen történeti keretbe helyezi a leírtakat, vagyis a pszichoanalitika alkalmazási módjait. Emellett említést tesz a terápia hatékonyságában mutatkozó hiányosságról, szót ejtve arról, hogy a terápiás ülések nem túl költséghatékonyak. Ezen felül a szerző kritizálja általában véve az empirikus kutatásokra fektetett túl nagy hangsúlyt, illetve a DSM-IV-et. Utóbbit illetően a kritika lényege, hogy mivel a társadalom által kreált *normalitás* is csak egy kitalált konstruktum, így szükségszerűen megjelenik a mihez viszonyítás kérdése. Schmelowszky úgy tekint a terápiás ülésekre, mint művészetre, illetve olyan közös alkotófolyamatra, amely a terapeuta és páciens között jön létre az analitikus harmadik segítségével. A fejezet röviden taglalja az alternatív terápiás lehetőségek terjedését és ezek viszonyát a jelenlegi egészségügyi ellátáshoz.

Ezek után az analízis és tudomány kapcsolatát veszi górcső alá a szerző, kiindulva abból, hogy a terápia mindenképpen egyfajta kutatói létet feltételez, így arra a következtetésre jut, hogy azok nem elválaszthatóak egymástól. Azt is láthatjuk, hogy ebben a részben az írás újra visszatér az analízis tudományos voltának megvitatásához, majd ezt követi a vallás és analízis összefüggéseinek bemutatása. A fő kérdés itt az, hogy hol húzódik a két terület közötti határvonal és hogyan fedik át egymást? A szerző szerint

a tudatállapot függvénye, hogy a realitásérzék és valóságérzék hogyan viszonyulnak egymáshoz. Következésképp: mi a realitás és a valóság? Folytatva ezt a fonalat, az apokaliptikus spiritualitás fogalma következik, mely esetben az egyén realitásérzéke úgy sérül, hogy közben a csoportkohézió – vagyis a csoport által közösen megélt realitás – erősödik. A csoport érdekeit minden más elé helyezik a tagok, miközben a csoport destrukcióra, mint egyetlen lehetőségre buzdítja őket.

Összességében a könyvet minden olyan érdeklődőnek ajánlom, aki kíváncsi arra, ho-

gyan fejlődött idáig a pszichoanalízis, illetve milyen egyízben az analitikus és kutatói szemlélettel találkozni. Schmelowszky hajlamos kitűnő nyelvi játékokkal színesíteni munkáját, amely által az is érezhető, hogy nem árt, ha a terapeutának kellő (ön)íroniát kölcsönöz az élet ahhoz, hogy megfelelően végezhesse munkáját. A szerző a humort felhasználva teszi szubjektívvé az oldalakat, miközben jó érzéssel tartja meg a tudomány határait is, képessé téve a könyvet arra, hogy az könnyedséggel tartsa fenn az olvasó figyelmét.

BACHMANN PATRIK
BALÁZS KATALIN
BARKÓ MÁRIA
CSONKA BALÁZS
FARAGÓ LAURA
GYÖMBÉR NOÉMI
HEVESI KRISZTINA

PÉK GYŐZŐ
SIMON JUDIT
SMOHAI MÁTÉ
SZABÓ ÁGNES
SZABÓ MÓNICA
SZÉPLAKI ANITA
SZTANCSIK VERONIKA

SZERZŐINK

ISZÁJ FRUZZSINA
KENDE ANNA
KOVÁCS KRISZTINA
MÁTH JÁNOS
MIKLÓS NÓRA
PÁLINKÁS RÉKA

Z. PAPP ZSUZSANNA